

СТЕНОГРАФСКЕ БЕЛЕШКЕ

СЕНАТА

КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

ГОДИНА 6

БЕОГРАД, 1937 ГОДИНЕ

КЊИГА 1

IX РЕДОВНИ САСТАНАК

СЕНАТА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

ДРЖАН 18 МАРТА 1937 ГОДИНЕ У БЕОГРАДУ

ПРЕТСЕДАВАЛИ:

Претседник

ДР. ЖЕЛИМИР МАЖУРАНИЋ

и

Потпретседници

МИЛАН СИМОНОВИЋ И ДР. МИРОСЛАВ ПЛОЈ

Секретар

ДР. ЂУРА КОТУР

Присутни су г.г. Министри: Претседник Министарског савета и Министар иностраних послова др. Милан М. Стојадиновић, Министар унутрашњих послова др. Антон Корошец, Министар саобраћаја др. Мехмед Спахо, Министар пољопривреде Светозар Станковић, Министар трговине и индустрије др. Милан Врбанић, Министар финансија Душан Летица и Министар физичког васпитања народа др. Јосип Рогоић.

ПОЧЕТАК У 9.15 ЧАСОВА.

САДРЖАЈ:

1. — Читање и усвојење записника VIII редовног састанка;

2. — Дневни ред: Наставак претреса у начелу извештаја Финансијског одбора о предлогу буџета државних расхода и прихода са предлогом Финансијског закона за годину 1937/38.

Говорници: Др. Будислав Гргур Анђелиновић, др. Отон Франгеш, инж. Дака Поповић, Томо Јалжабетић, Светозар Томић, Милутин Драговић, Ватрослав Цањуга, др. Васо Глушац и Марко Радуловић.

Претседник др. Желимир Мажуранић: Господо сенатори, отварам IX редовни састанак Сената и молим г. секретара да прочита записник нашег прошлог састанка.

Секретар др. Ђура Котур прочита записник VIII редовног састанка.

Претседник др. Желимир Мажуранић: Има ли ко од госпoде сенатора какву примедбу на овај записник? (Нема). Примедаба нема, записник се оверава.

Прелазимо на дневни ред. На дневном реду је наставак претреса у начелу предлога буџета државних расхода и прихода са предлогом Финансијског закона за годину 1937/38. — Реч има сенатор г. др. Будислав Гргур Анђелиновић.

Dr. Budislav Grgur Andelinović: Gospodo senatori, budžetska rasprava je u svojoj biti politička rasprava, u kojoj razne političke stranke i politički ljudi zauzimaju svoj stav prema politici Vlade i izražavaju svoje mišljenje, kako bi se državna politika, na temelju iskustva stečena u prošloj budžetskoj godini, imala u novoj budžetskoj godini da vodi.

Stoga ću ja svoje gledište na državnu politiku i svoj stav prema današnjoj Kraljevskoj vladi nastojati da izložim što objektivnije, nastojeći da čitavu političku situaciju i razvoj prilika u zemlji promatram sa jedne više perspektive — općih narodnih i državnih interesa.

Molim da me gospoda senatori blagohotno saslušaju. Pokušati ću da prikažem stvari iskreno, u tvrdom uvjerenju da je došlo vrijeme kad treba otvoreno govoriti — jer ova politika, koja se do sada vodila po mom dubokom uvjerenju ugrožava bit i egzistenciju ove države. (Glasovi: Tako je!)

Gospodo senatori, temelj ove države je misao

o jedinstvu Srba, Hrvata i Slovenaca kao jednog jugoslovenskog naroda.

Na toj osnovi sagrađena je ova država.

Jugoslovenski odbor, kao predstavnik Hrvata u inostranstvu, za vrijeme rata svojom deklaracijom od 20 jula 1917 u Krfu taj je princip svečano i jasno, u skladu sa službenim predstavništvom Kraljevine Srbije, objavio i naglasio. To je politička »Magna karta« jugoslovenskog ujedinjenja. Krfska deklaracija bila je logična karika u lancu rada Jugoslovenskog odbora i njegovih predstavnika u inostranstvu.

Neumrli Frano Supilo u svom memorandumu sir Edvardu Greju godine 1916 kaže: »Hrvati, Srbi i Slovenci su jedan narod etnički...«; »oni govore jedan jezik i jedne su rase«. Iako u neku ruku federalistički raspoložen pozdravlja Krfsku deklaraciju, koja je izraz narodnog jedinstva jugoslovenskih plemena, kao »granitno historijsko delo«.

Gosp. Ante Trumbić, kao pretsjednik predratne Hrvatske stranke u Dalmaciji, potpisujući Krfsku deklaraciju, radio je u duhu programa vlastite stranke: »Hrvatska stranka smatra da su Hrvati i Srbi jedan narod po krvi i jeziku...« On je ostao tom svom stanovištu dosljedan, glasajući protiv Vidovanskog ustava, kad je na sjednici Ustavotvorne skupštine 23 aprila 1921 kazao: »...jer po mom mišljenju, naročito između Hrvata i Srba, plemenske razlike nema« i 25 aprila 1921, kad je kazao: »...Naš je narod jedan, nacionalno i politički«.

Kao što je Krfska deklaracija politički, tako je akt 1 decembra godine 1918 državnopravno »Magna karta« našeg javnog života (Odobranje na levlci). Sastavni akti 1 decembra su zaključak Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba o ujedinjenju i zaključak Hrvatskog sabora od 29 oktobra 1918 godine: da »Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju s Rijekom proglašuje se posvema nezavisnom državom prema Ugarskoj i Austriji, te prema modernom načelu narodnosti a na temelju narodnog jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba pristupa u zajedničku narodnu suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba na cijelom etnografskom području toga naroda...«

Narodno Vijeće postupilo je u skladu ne samo sa zaključkom Hrvatskog sabora nego i sa prethodnim radom i izjavama političkih stranaka i prvaka u Narodnom Vijeću. Hrvatskom saboru, Carevinskom vijeću kao i svima ostalim državnim i pokrajinskim tijelima.

Pokojni Radić, pledirajući za »Saveznu državu«, na sjednici Narodnog vijeća od 23 novembra 1918 godine predlaže rezoluciju, koja glasi: »Etnografski jedinstveni, sa historiskim, kulturnim i političkim razvojem na tri plemena podjeljeni narod Slovenaca, Hrvata i Srba, stvara na temelju narodnog jedinstva i narodno-plemenske ravnopravnosti zajedničku saveznu državu na cijelom svom etnografski neprekinutom području«. To je uostalom bilo u skladu sa programom predratne Radićeve Hrvatske seljačke stranke: »Hrvati i Srbi jedan su narod...« a »Slovenci sa Hrvatima jedni su drugima tako blizu, te su zapravo i oni s Hrvatima jedan narod...« (Odobranje na levlci).

Starčevićeva Stranka prava, taj nosioc hrvatske državnopravne misli i hrvatskih tradicija u Austro-ugarskoj monarhiji, u puno ratno doba, u martu i junu godine 1918 naglašava: »Narod Hrvata Slovenaca i Srba jest pod tri imena jedan isti narod...« (Dr. Josip Nemeć: Svestrano, u svakom pogledu!) Izbegavajući time duh rasizma i plemen-

skog Slovenstva, Starčevićeva Stranka prava, u duhu praktičnog Jugoslovenstva primenjuje u političkom životu Starčevićeva načela, da su Slovenci »planinski Hrvati«, a da »u Srbiji stanuje najplemenitiji del hrvatskog naroda«. (Dr. Uroš Krulj: Pa tako i jeste!).

Donašajući svoj zaključak o ujedinjenju, Hrvatski sabor ostaje dosledan zakonskom članku Hrvatskog sabora od 12 avgusta 1861: »Jezik jugoslovenski trojedne Kraljevine izjavljuje se ovde za savkolik opseg trojedne Kraljevine za jedino i isključivo služben jezik u svim strukama javnog života...« (Dr. Josip Nemeć: Neka zapamte gospoda. — Jovo Banjanin: Sada ovde kažu da je Kralj Aleksandar dekretirao jugoslovenstvo! — Dr. Josip Nemeć: Još 1861 godine!) i programnom govoru bana grofa Jelačića u Hrvatskom Saboru dne 6 juna godine 1848: »Nemojmo sada govoriti ni o serbstvu ni o hrvatstvu: Mi smo jedan narod, jedna braća bez razlike vjere...« (Odobranje na levlci i uzvici: Tako je! — Bravo!).

Svi objektivni uslovi, etnografski, historički i politički, utvrđuju neosporno činjenicu da su Srbi, Hrvati i Slovenci jedan »političkim razvojem na tri plemena podijeljeni«, jugoslovenski narod.

Na osnovi jedinstva ovog naroda stvorena je i sazdana ova država — Jugoslavija (Odobranje na levlci i uzvici: Tako je!)

Jedinstvo naroda bilo je i ostaje osnovicom ove države i jedinstvo naroda treba da je i da ostane osnovicom naše državne politike. (Dr. Ljubomir Tomasić: Ko u to dira, dira u temelje ove države!).

Gospodo senatori, nacionalni princip, ili kako se je 29 oktobra 1918 godine izrazio Hrvatski sabor: moderno načelo narodnosti — usvaja stanovište: jedan narod, jedna država.

Ali nacionalni princip ne prejdudicira pitanje, kakova ima da bude unutarnja konstrukcija nacionalne države.

Moramo takode konstatirati, da je načelo narodnosti, koje se rodilo u Evropi i uglavnom u Evropi dolazi do izražaja, bezuslovno veliki i možda glavni faktor u formiranju država, ali ima toliko odstupanja od pravila da je to potrebno istaknuti i podvući. Osim objektivnih činjenica odlučuje o pripadnosti jednomu narodu i volja samog naroda, koja je plebiscitima prošlog i ovoga stoleća čisti princip narodnosti oslabila i razvodnjila. Političke prilike, razvoj jednog naroda, vjerski i socijalni odnosi, tradicije i administracija mnogo su puta spojile nešto što po čistom principu narodnosti ne spada zajedno, a mnogo puta rastavile ono što bi bezuslovno padalo zajedno. (Uzvici na levlci: Tako je!)

Istorija ima svoje zakone, a i rad ljudi, njihove dobre i zle strane, mogu da utlivaju, neodvisno od teorije i principa, na sudbinu i razvoj jednog naroda.

Nije li antagonizam Đenove i Korzike bio Korziku u krilo Francuske i nije li Napoleonova epopeja duševno asimilirala Korziku Francuskoj i fuzionirala u svojoj biti ovo talijansko žiteljstvo, politički i kulturno sa velikim francuskim narodom? Nije dovoljno pozivati se samo na načela. Treba u duhu načela raditi i stvarati preduslove da jedno načelo u životu dode do izražaja. (Uzvici na levlci: Tako je! Sigurno!)

Svajcarska, Belgija, Austrija, Luksemburg primjeri su država koje su se razvile i žive u suprotnosti sa temeljnim načelom narodnosti: jedan narod — jedna država.

Mi smo, gospodo senatori, preveć ovu našu državu oslonili samo na teoriju, na idejnu bazu, uvjereni da je sama misao dovoljna da od nas stvori jedan narod i jednu državu a da čitava naša politika može da bude praktički u sukobu sa velikom idejom na kojoj država počiva.

Mi smo stvorili državu na principu da su Srbi, Hrvati i Slovenci jedno, a ni najmanje se nijesmo brinuli prvo, da u dušu cijelog naroda prodre taj osećaj da smo jedno, i drugo, da svaki pojedini deo naroda osjeti, da sve njegove vrijednosti najbolje i najlakše dolaze do izražaja u jednom narodu i zajedničkoj državi.

Život i politika mogu da mnogo puta sruše ono što teorija i ideja opravdavaju. Nije dovoljno samo naglašavati jednu misao, treba voditi politiku, koja je u skladu sa tom osnovnom misli. Treba stvarati preduslove da se razvije, a ne razbije ono što je po božjem i prirodnom pravu jedno. Nije istina da pravda uvijek pobeđuje. Pobeđuje ono što je sposobno za život i što ima sve preduslove za život i razvoj. Mi smo već 1.600 godina jedan narod, i to prije, tek što smo došli na Balkan, mnogo više nego sada, pa nikad do sada nismo uspjeli da stvorimo jednu državu. Tomislav, Dušan, Tvrtko, slabi su i kratki otsjevi jedne velike misli koja je tek 1. decembra 1918 došla do izražaja i oživotvorenja. Ali nije rečeno, da se sve to našom nesposobnošću ne bi moglo da sruši, usprkos svih teorija i čitave frazeologije o jednom narodu.

Mi moramo stvari realno rasmotriti. Ako to učinimo vidjeti ćemo sve greške i Srba i Hrvata i Slovenaca, pa ćemo moći da ih se u budućnosti klonimo. Ali, konstatiraćemo takode, da je tragika ove državne politike bila uglavnom ta, da Beograd, kao politički centrum, nije bio na visini svoga zadatka. (Dr. Josip Nemeć: To je istina!) Vladajući krugovi u Beogradu, koji su imali u rukama cijelu vlast i stoga snose glavnu odgovornost za današnje prilike, držali su i drže, da je Jugoslavija nastavak Srbije i vodili su i vode teoretsku politiku »Srba triju vjera«, a praktički politiku Beograda i beogradskog okruga, ne uviđajući da je Jugoslavija nova formacija, stvorena saradnjom svih djelova naroda, na načelu narodnosti i principu jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca, a da su jugoslovenski narod i jugoslovenska domovina nastali historijskom fuzijom svih jugoslovenskih plemena i regiona, svih tradicija i vrijednosti. U jednu riječ da, nakon formiranja Jugoslavije, treba, u punoj plemenskoj ravnopravnosti i izbjegavajući svaku plemensku hegemoniju, voditi jednu pametnu, sistematsku i opreznu politiku formiranja jugoslovenske nacije, povlačeći u saradnju sve faktore koji su sudjelovali pri stvaranju ove države, neprestano šireći krug, dok na ledima naroda kao cjeline ne bude počivala država. Vodila se u jednu riječ politika koja nije jugoslovenska i time je Beograd izazvao reakciju, koja je u svojim konačnim konsekvencama negirala i samu osnovicu na kojoj država počiva. (Dr. Josip Nemeć: Tako je!)

Stvorilo se je hrvatsko pitanje — među Hrvatima, koji su putem dalmatinskog slovinstva, ilirskog preporoda, Štrosmajerovog jugoslovenstva, iznijeli godine 1917 Krfsku deklaraciju, a godine 1918 akt 1. decembra.

Beograd je svojom uskogrudnom politikom moralno poljuljao temelje na kojima ova država počiva.

Moram pri tome da naglasim, da kada govorim o Beogradu ne mislim na Beograd kao na naš nacionalni centrum, središte našeg državnog i žarište

našeg nacionalnog života, nego Beograd uskogrudne partizanske politike i nedorasle administracije. (Odobranje na levič).

Gospodo senatori, nije moja namjera da obilježim hrvatsko pitanje isključivo samo kao reakciju na nejugoslovensku i hegemonističku politiku, koja se je iz Beograda vodila i vodi, manje ili više intenzivno, od Ujedinjenja do danas. Hrvati i Srbi razvijali su se uistinu svaki svojim posebnim državno-političkim životom. Vrlo rano pali su pod upliv raznih političko-administrativnih sfera — dveju kršćanskih crkava. Neda se poreći ni činjenica, da su jeani stoga gravitirali više prema zapadu a drugi prema istoku. Jedni su proživjeli zadnja stoljeća Srednjeg vijeka i malne sav takozvani Novi vijek u sklopu Turske imperije a drugi feudalne Srednje Evrope, pod uplivom germanske ili romanske kulture. Sve su to činjenice, koje su neminovno uplivale na razvoj našeg naroda i koje su formirale u mnogočem raznolikost mentaliteta. Smiješno je pri tome bacati neprestano odgovornost na tuđina i neku tuđinsku politiku; historija ima svoje puteve, koji uglavnom ne ovise o raspoloženju i namjerama pojedinih političkih kancelarija. U novije doba pridošao je antagonizam između Zagreba i Beograda o političko prvenstvo. To su naravno naši politički protivnici znali izabrati u svoje svrhe. Taj antagonizam našao je odjeka u poslijeratnom »hrvatskom seljačkom republikanskom« pokretu pok. Radića.

Uprkos svim objektivnim i idejnim razlozima, koji vojuju za srpsko-hrvatsko jedinstvo i saradnju, pogrešna politika Beograda našla je dakle plodno tlo u hrvatskom elementu i — buknila je reakcija, koja sada po mom mišljenju, ugrožava razvoj i egzistenciju ove države.

Kad ne bi bilo loše politike iz Beograda, duboko sam uvjeren, da bi svi oni razlozi, koji vojuju proti ujedinjavanja i saradnje Srba i Hrvata i na kojima se bazira razorna separatistička politika, bili vrlo lako potisnuti i da bi elementi reda i jedinstva, koji nose tradicionalnu ideologiju Slovenstva, Ilirstva i Jugoslovenstva, bili daleko nadmoćniji u hrvatskom elementu i bezuslovno konačno pobjedonosni. (Uzvici na levič: Tako je!) Ovako i ovakvom politikom iz Beograda data je hrana ideji nekompromisnog hrvatskog individualizma, koji prema Srbima i Slovencima stoji na stanovištu apsolutno posebnog naroda, a politika jedinstva, dobivajući udarac za udarcem, praktički je na terenu doživjela politički sloni.

Uskogrudna politika Beograda preferirala je uvijek politiku onih Hrvata, koji su u praktičnom životu tražili »samo« argumente da Srbi i Hrvati nisu jedan narod, onim Hrvatima, koji su tražili u svojoj državi udio vlasti i preko vlasti upliv na vođenje državne politike. Mi smo smetali gospodi vlastodršcima u Beogradu, jer je naša parola: »jedinstvo i ravnopravnost«, ometala njihove sitne hegemonističke namjere, a parola o »posebnom hrvatskom narodu« bila je za Beograd »pjesma budućnosti«, koja ih momentalno »ništa ne košta«.

U Beogradu se sa orijentalnom indiferentnošću gleda na sve ono, što prelazi granice jedne budžetske godine.

Smatram suvišnim, gospodo senatori, da s ovoga mesta debatiram sa ljudima, koji još i sada negiraju opstojnost hrvatskog pitanja. Ima među njima dobronamjernih, ali naivnih. Ti se ljudi neće opametiti sve dotle dok ne doživimo kakovu novu

tragediju. Pomnivo sam pratio debatu u Narodnoj skupštini. Slušajući govor jednog mog prijatelja iz mladih dana, činilo mi se da čujem kakvog provincijalnog sekretara fašističkih organizacija na nekom »Trgu pobjede«, recimo u Redio di Calabria. Ista prazna frazeologija, ali bez musolinijevskih pozadina! Ljudi brzo zaboravljaju, čak i to, da su pripadali stranci, koja je istina najprvo negirala opstojnost hrvatskog pitanja, ali koja je navodno, baš radi tog pitanja ušla u »prečanski front«, priznala »političku individualnost« Hrvata i opstojnost »hegemonije Beograda«.

Činjenica je, da Hrvati u svojoj ogromnoj većini na postojeće stanje reagiraju na način koji ugrožava razvoj i egzistenciju ove države! Ukoliko imaju pravo ili nemaju, to je sporedno. Sama činjenica da je to tako za mene kao realnog političara predstavlja problem u našem narodnom životu. Kad mi jedan od predstavnika toga pokreta poručuje otvoreno i javno: da je pitanje, kako će se milijun hrvatskih bajoneta držati u slučaju jednog sukoba naše države — onda je za mene problem otvoren i pitanje postoji. Samo imam da se pitam: kako da ga ublažimo i kako da ga riješimo?! — Kad postavimo dijagnozu tražićemo lekove! Prvi je lijek: da Beograd shvati, ono što sam pre rekao, da je on glavni grad Jugoslavije, države koja je 1 decembra 1918 nastala voljom čitavog svog naroda.

Svakome je poznato, gospodo senatori, da ja oštro osuđujem politiku g. dr. Mačeka i da sam stajao u nepomirljivom protivnom stavu pok. Radiću u danima, kad su svi — doslovce svi — hrvatski poslanici predšestojanuarske Narodne skupštine pred njim poklekli. Od njih me dijeli jedan čitav svijet! Ali moramo se pitati, ako stvari posmatramo kao patriote sa jednog višeg gledišta: kako to, da su Hrvati, uprkos svojoj jugoslovenskoj ideologiji uprkos čitavoj svojoj tradiciji i uprkos svojoj ratnoj politici, koja je bila u duhu sjedinjenja sa Srbijom, sada odjedanput stali na potpuno oprečno stanovište, negirajući jedinstvo naroda i kidajući sa svojom tradicijom i dosadašnjom politikom?! Neda se na primer naivno, sa bogzna kakvim razlozima, tumačiti duševni preokret jednog dr. Ante Trumbića.

Ja ću pokušati da odbranim svoje stanovište: da je ova politika Hrvata u svom velikom dijelu ipak reakcija na politiku Beograda.

»Obzor« od 24 februara t. g. piše: »Kad se dakle unatoč ovih bjelodanih činjenica, unatoč priznanja sviju razumnih i objektivnih ljudi, može i danas javno tvrditi, da Hrvati nijesu zapostavljeni i da se oni trebaju boriti pod »jugoslovenskim barjacom«, onda to samo jače potvrđuje potpunu ispravnost stanovišta hrvatskog narodnog pokreta u pogledu ostvarenja naših narodnih i političkih prava. Baš to iskustvo nas sili da se za svoja narodna prava okupimo kao Hrvati i da na hrvatskom temelju vodimo borbu za njihova ostvarenja, jer to je jedina garancija da ćemo ipak doći do svojih prava. Pod »jugoslovenskim barjacom«... bili bi Hrvati samo »dio jedinstvenog naroda«, »plemena jedinstvene nacije«, u kojoj bi većina odlučivala, a ta bi bila uvijek nelrvatska. I čim pristajemo, da nas se proglašuje samo dijelom te jedinstvene nacije... ne možemo ništa tražiti kao Hrvati i priznajemo indirektno pravo na prevlast onima, koji drže vlast i uslijed toga imaju većinu«.

»Hrvatski dnevnik« od 25 februara t. g. komu je na čelu g. dr. Košutić, a iza njega stoji g. dr. Maček, piše: »Narodno jedinstvo koje je nekada ima-

lo služiti kao protuteza slavenskih naroda na Jugu njemačkom i mađarskom imperijalizmu, a koje je taj svoj razlog opstanka kasnije izgubilo, upotrebjeno je kao instrument za političke i druge planove, koji su bili na štetu Hrvata, i kao mamac za navršine među Hrvatima, da se odreknu svoje narodne misli i svojim akcijama oslabe položaj vlastitog naroda«.

To kažu listovi čije su stranke i čiji su prvaci kroz decenije isticali ideju narodnog jedinstva!

Sada smo tom pametnom politikom, koju su sve stranke više manje iz Beograda vodile, u našoj dnevnoj politici došli pred tragičnu dilemu: ili stati na stanovište triju naroda i time bezuslovno prodramati temelje Jugoslavije, jer se nove Švicarske u 20 vijeku ne stvaraju, ili nastaviti dosadašnjom politikom i rasplamsati i srpskohrvatski rat, što znači finis Jugoslavije!

Kad bi to uistinu tako bilo onda bi mi neminovno stupali polagano ali sigurno katastrofi. Ali, ja verujem, da sa malo dobre volje naša država i naša državna politika mogu da izbjegnu toj dilemi i nađu put koji vodi rješenju i smirenju. (Tomo Jalžabetić: Ja ću ga otvoriti! — Glas sa levice: Bravo! Živeo čika Tomo!)

Gospodo senatori, ulogu Beograda shvatio je ispravno pok. Supilo u svojoj izjavi od 5 juna godine 1916 u Jugoslovenskom odboru: »...jugoslovensko pitanje ne može se pravedno i solidno riješiti jednostavnim postupkom ili kakvim parcijalnim aneksijama, nego dogovorom, kompromisom, fuzijom, sklopom tradicija i prava i onda evolucijom novih generacija, koliko tradicije starih s jedne i druge strane ne budu dorasle da se u novo stanje kako treba užive«.

U Beogradu se sve obratno radilo od ovoga!

Dopustite mi da upravim mojim prijateljima i svima ostalima jednu kritiku koja se pomalo i na mene odnosi, pa da u miru ovde to procenimo.

Prvi uslov za ujedinjenje i stvaranje jedinstvene nacionalne svijesti bio je: podjela vlasti tako, da u svakom slučaju, bar u prvim decenijama našeg državnog života, i Srbi i Hrvati i Slovenci budu dioniči vlasti i osjete odgovornost vođenja državne politike. To je trebalo provesti bez obzira da li većina npr. Hrvata podupire ili ne podupire Vladu koja je momentano na kormilu. Tako se postupalo u Čehoslovačkoj sa Slovacima! Uprkos opozicije g. Hlinke, Slovaci su ili preko pok. Stefaneka ili preko dr. Hodže, ili preko g. Osudskoga, ili preko samog prezidenta Masarika, koji se je na polovicu osjećao Slovakom, sudjelovali pri izgradnji i upravi države. To su sve češke stranke shvatile i tome su se diktatu razuma pokoravale. A ipak ima razlika u političkom odnosu Hrvata prema Srbima i odnosu Slovaka prema Česima...

Cijelu vlast u ovoj državi vodio je Beograd u najužem smislu te riječi, predstavljajući Srbiju i nastojeći tobož da predstavlja cijelo Srpstvo. Od 25 pretsjedinika vlade bila su 23 Srbijanaca, 1 Srbin prečanin i 1 Slovenac. Neka mi oprostite gospoda iz Srbije; ja priznajem da su pametna, ali da su toliko pametna da je trebalo da bude od 25 pretsjedinika vlade 23 njih Srbijanaca, nijedan Hrvat, a svega jedan Slovenac, to ipak ne može da bude! Od ne znam koliko ministara inostranih poslova bio je jedan Hrvat — jer je to tako moralo da bude, i jer je trebalo da potpiše Rapalski ugovor. Od velikog broja ministara unutarnjih dela nije bilo ni jednog jedinog Hrvata. Nijedno Ministarstvo, koje predstav-

lja državni imperij, nije malne nikada bilo u rukama jednog Hrvata. (Milutin Dragović: Dosta je g. dr. Korošec za sve Hrvate!) On pretstavlja »treći narod«! Svi mi ministri Hrvati, koji smo bili u raznim vladama, bili smo ministri drugog reda. Pozivam ovdje otvoreno da me i jedan jedini od njih, ako ima kuraži dezavuirat!

Zašto smo mi to sve trpeli? Odgovoriti ću kasnije.

Pogledajte broj banova, pomoćnika i načelnika Ministarstava, poslanika na strani i generalnih konzula, direktora državnih banaka i preduzeća, pa ćete vidjeti kakvu mizernu ulogu igraju Hrvati u upravi ove države. Ja sam o tome u mojim govorima i interpelacijama, godinama i godinama, govorio i na to upozoravao, osjećajući koje će posljedice ta politika hegemonije i neravnopravnosti na koncu konca donijeti. Ako netko želi, ja mu u jednoj drugoj prigodi mogu da iznesem mnogo tačnije i jasnije podatke, koji opravdavaju i nezadovoljstvo onih Hrvata, koji se osjećaju nacionalno Jugoslovenima i čija politika bazira jedino i isključivo na velikom principu narodnog jedinstva.

Za mene fraza o našoj autohtonoj i hiljadugodišnjoj kulturi puste su brbljarije ljudi bez kulture! Ali fakt je da od ono malo kulture što ima, u razmjeru prema drugima, jugoslovenski narod, najljepše i najizradnije tekovine imamo u Zagrebu. Oko Jugoslovenske akademije, Štrosmajerovog sveučilišta i Hrvatskog kazališta izgrađeno je nešto, što može da bude ponos i svojina čitavog naroda! Međutim, mjesto da se od tih naših institucija stvore centri jugoslovenske kulture, sistematski se onemogućavao napredak tih institucija i okupljanje oko njih kao centralnih kulturnih žarišta. Kao da se htjelo sniziti ih na isključivo pleimenske i provincijalne institucije. Mjesto da se Zagrebu u tom pogledu dala jedna naknada, tako da kažem, što je u Jugoslaviji prestao da bude političkim središtem naroda u novoj državi, gledalo se u Zagreb kao opasnog konkurenta.

Po mom mišljenju na primer, teoretski govoreći, Srpska akademija nauka, nakon Ujedinjenja, izgubila je svoj rezon i imala se je fuzionirati sa Jugoslovenskom akademijom u Zagrebu, jer je veći pojam imao da obuhvati manji. Inače se opravdava tendencija, da ta Jugoslovenska akademija preštane biti jugoslovenskom, te formalno i faktički postane isključivo hrvatskom. Mesto da bude centar jugoslovenske ideologije i zajedničke kulture, da postane centrom isključivo hrvatske misli i uske kulture jednog plemena, što nije bila zamisao njegova osnivača. Mi smo imali Zagrebački univerzitet sa jednom tradicijom; izraden i u punom cvatu. Gledalo se i gleda na nj kao neku opasnost za Beogradski univerzitet. Zapostavljalo ga se i zapostavlja. Stvarali su se na Beogradskom univerzitetu novi fakulteti bez potrebe. Trebalo je moljakati za svaki novčić. I postiglo se je to, da je ovo žarište Štrosmajerove ideologije i duševno središte omladine, koja je davala prvo-borce u borbi za jedinstvo, postalo žarište partikularističkih, da ne kažem separatističkih, misli i pokreta, koje kulminiraju u misli posebnog hrvatskog naroda i posebne hrvatske države. Rezultat je bio postignut...

Koliko li smo upozoravali na potrebu, da Zagreb nastane centar našeg sudstva. On je to svojim tradicijama banskih stolova i Stola sedmorice imao pravo u novoj državi. Nije se moglo postići nikada da zajednički Kasacioni sud bude u Zagrebu. Miesto

da se Državni savet premesti u Zagreb, uskraćati kredita potrebnog činovništva sudstvo u prečanskim krajevima, koje je bilo na zamjernoj visini prije rata, srozano je i izgubilo je svoj autoritet.

Hrvati i svi prečanski krajevi unijeli su u ovu državu more i primorje. To bi bilo jedno žalosno poglavlje i oduzelo bi mi polovicu vremena kojega imam za moj govor kad bih izneo, koje je nerazumjevanje i koje neshvaćanje, usprkos našem nastojanju, pokazao Beograd kroz ovih 17 godina prema pozivu ove države: da bude primorskom i pomorskom. Mi sa 570 kilometara morske linije, kao pomorska država, krivnjom državne uprave ne značimo apsolutno ništa.

Nije dakle krivnja politike narodnog jedinstva da je među Hrvatima pobijedila ideja posebnog hrvatskog naroda i kao konzekvenca iste ideja o posebnoj hrvatskoj državi, nego je krivnja na tome, što Beograd i beogradski vlastodršci nijesu shvatili ideju jedinstva, i što su vodili prema hrvatskim i uopće prečanskim krajevima politiku koja se vodi prema kolonijama, koje se u dogledno vrijeme ima da izgube. Politika hegemonije i politika neravnopravnosti dala je udarac ideologiji i politici narodnog jedinstva među Hrvatima.

Daleko sam ja od ideologije profesora Arandelovića, ali ako hoćemo da budemo pravedni, mogli bi se i mi pitati, šta bi uradili Srbi, kad bi bili u položaju Hrvata. »Zamislimo nas Srbe u hrvatskom položaju. Zamislimo svuda u našoj prošlosti Hrvatsku mjesto Srbije, Hrvate namjesto Srba. Uzmimo da u Jugoslaviji ima više Hrvata nego Srba, da je Kralj Jugoslavije Hrvat, a ne Srbin, da je katolik, a ne pravoslavni, da je prijestolnica Zagreb a ne Beograd, da su pretседnici jugoslovenske vlade Hrvati, a ne Srbi, da Vlada i Skupština sjede u Zagrebu, a ne u Beogradu, da se državom upravlja i u vanjskoj i u unutarnjoj politici iz Zagreba, a ne iz Beograda, što mislite, da li bi onda mi Srbi bili u toj mjeri integralni Jugosloveni kao što smo danas?« — kaže profesor Arandelović.

Ja uprkos svemu tome bio sam i ostajem Jugosloven, jer smatram da jugoslovenska misao i ideologija jugoslovenskog jedinstva ne nose odgovornost za greške političkih stranaka današnjeg Beograda. Ali iz svega ovoga povlačim jednu nauku i tražim, da politika koja se dosada iz Beograda vodila ne kompromitira ovu misao i ne stvori gotove činjenice, koje mogu da budu fatalne za naš narod i našu državu. Jer, istina sama po sebi ne pobeđuje, nego kad joj ljudi stvore uslove za razvoj i uspjeh. Ideja narodnog jedinstva, ili bolje rekući činjenica narodnog jedinstva, postojala je otkad smo došli na Balkan i prije, ali mi smo našu nacionalnu državu stvorili tek godine 1918. Ko nam garantuje da mi ne možemo našom pogrešnom politikom, da srušimo ono što smo velikim naporima i velikom krvlju, nakon 1600 godina od našeg dolaska na Balkan, stvorili.

Ja sam dužan, gospodo senatori, jedan odgovor. Pitaćete nas: zašto smo mi godine i godine trpjeli kao politički ljudi u vladama, u vladajućim strankama i u opoziciji ove pojave, a nismo odlučnije reagirali.

Mi smo se odmah po ujedinjenju našli pred jednom teškom dilemom; s jedne strane ideja posebne hrvatske republike, iz koje se je koketiralo i sa Moskvom i s inostranstvom, a s druge strane »oslobodilačka Srbija«, Jugoslavija i Beograd, u kojeg smo imali puno poverenje. Ružičasti snovi brzo su se rasplinuli, ali mi nismo imali izbora nego: ili

u hrvatski ekstrem ili u jednu oportunističku politiku. Nada i borba, uverenje u velike ideale, sve nas je to držalo na mjestu na kom smo stali s kojega smo rad započeli. Dan 6 januara godine 1929 za naš je bio zraka sunčana, koja nas je obasjala u momentu kad je naše strpljenje prema politici Beograda — uprkos našoj vjeri u nacionalni Beograd kao centrum države — bilo pokolebano. Vjerno smo se borili i vjerno održali iako sa mnogošim nijesmo bili zadovoljni. Ja sam pismeno i usmeno, i prije i poslije 6 januara, javno i privatno, upozoravao na sve greške i na sve posljedice. Bilo je uzalud! Marseljska katastrofa i cijela politika koja je iza toga slijedila, potpuno nam je otvorila oči i pokazala put: da treba otvoreno i jasno kazati gdje je zlo i na koji način to zlo može da se liječi.

Vjerni idealima predratnog Beograda ustajemo protiv politike poslijeratnog Beograda, koji nije bio na visini, a kojemu smo i mi mnogo puta svojom šutnjom i propustima pomagali. Došlo je vrijeme da se govori otvoreno i jasno.

Srbija mora da bude Pijemont iz kojega niče Jugoslavija, feniks-ptica koja se spaljuje da iz njenog pepela nikne novo mladunče sposobno za život i nove letove.

U tu svrhu dužnost nam se nameće da potražimo — ne dirajući u temeljnu ideologiju na kojoj država počiva — pute i načine, kako ćemo izići iz ove teške situacije i osigurati saradnju i Srba i Hrvata i Slovenaca na izgradnji naše nacije i naše zajedničke države.

To je ono pitanje koje se nameće svaki dan svakom patrioti i svakom realnom političaru.

Gospodo senatori, dva lijeka i dvije zlatne čaše pružaju nam sa dvije strane. Jedni kažu, oni iz stranaka Ujedinjene opozicije — jer ne mogu Jugoslovensku radikalnu zajednicu da shvatim ozbiljno ni kao demokratsku stranku ni kao stranku uopšte, — da je demokratija sveopći »liječak za sve«. Drugi, prestavljeni od duševne koalicije srpskog »Zbora«, »klerikala« i hrvatskih »frankovaca«, već predosećaju »slom demokratije« i pružaju nam rimsko-berlinski lijek preko fašizma ili nacionalsocijalizma.

Što se Jugoslovenske radikalne zajednice tiče, ja nju smatram kao savez stranaka. Centrum zavisi od »ukaza«; kad se »ukaz« povuče, stranke neće više biti!

Moram da naglasim, gospodo senatori, da ja nikada hrvatsko pitanje nisam smatrao i ne smatram kao jedno pitanje koje, tako rekuć, visi u zraku. Ovo je pitanje dio jednog kompleksa pitanja, koje se nakon ujedinjenja postavilo na zeleni stol naše nacionalne i državne politike. Kad i ne bi bilo hrvatskog pitanja, nama bi se neophodno namećala potpuna reorganizacija našeg nacionalnog i državnog života. Hrvatsko pitanje samo tu potrebu jače akcentuira i ubrzava. Sva socijalna i ekonomska, regionalna i administrativna pitanja i problemi traže od nas odlučne i brze zaključke. Tu je čitav jedan kompleks pitanja, koji traže rješenje. Treba raditi promišljeno, brzo i odlučno. U tu svrhu potrebna je ne neka partijska koncentracija nego tako rekuć: puna nacionalna solidarnost, da sva ta pitanja riješimo i državu uputimo normalnim tokom velikom cilju — da bude jaka jugoslavenska država, koja svom narodu unutra garantuje normalan socijalni i kulturni razvoj, a prema inostranstvu jemči mu slobodu i utjecaj na opća pitanja, o kojima zavisi mir i razvoj čovječanstva.

Promatrajući s toga gledišta, ja ne uzimljem demokratiju kao cilj: da svaki građanin, pismen ili nepismen, ima pravo glasa, nego je uzimljem kao sredstvo. Smatram da se u današnjim prilikama, uzevši u obzir političku i socijalnu strukturu našega naroda, moramo poslužiti demokratskim metodama da mu osiguramo razvoj i život.

Mi moramo pri tome paziti, uzevši u obzir slavenski i individualistički karakter našega naroda, da se demokratija ne izrodi u demagogiju i anarhiju; da pod plaštem demokratije partikularizam ne postane centrifugalan.

Mi moramo ne samo težiti za formalnom demokratizacijom javnog života, nego naš narod postepeno odgajati u demokratiji za demokratiju. Jer mi nismo — nemojmo se varati — na visini onih naroda, koji su u demokratiji rođeni i odgojeni, koji su demokratiju stvorili i dali joj sadržaj. Za demokratiju...; ali za demokratiju Švicarske, Francuske, Engleske, Amerike, Čehoslovačke itd. treba biti Švicar, Francuz, Englez, Amerikanac, Čehoslovak, itd. I predratna Srbija imala je »demokratiju« i pod Aleksandrom i pod Milanom Obrenovićem, bila je dapače »seljačko-demokratska« država pod Karađorđem i Milošom Obrenovićem, pak je li to bila demokratija...?

Ja sam za demokratiju, ali tražim da ta demokratija štiti autoritet države i prava pojedinca, da ne bude sredstvo Vlada i stranaka za vlast i teror, i zadovoljan sam sa manje demokratskih zakona, ali sa više demokratske prakse i demokratskog odgoja.

Pri svemu tome moram naglasiti, da se naši problemi, specijalno hrvatski problem, ne postavljaju i ne rešavaju u znaku demokratije. Pitanje demokratije je jedno a part pitanje. Pogibeljna je iluzija misliti, da se tajnim pravom glasa ili slobodnim izborima ili odgovornošću ministara u parlamentu rešava hrvatski problem, koji je postavljen kao nacionalno-plemenski. Mi smo uostalom hrvatsko pitanje imali i pre 6 januara, kad je navodno vladala »puna demokratija«! Mi smo imali apstinenciju hrvatskih narodnih poslanika u punom parlamentarno-partiskom režimu! Hrvatski problem, kao uopšte problem reorganizacije naše države, treba uzeti kao problem za sebe. Rešenje toga problema doneti će sobom sigurno i reorganizaciju države na demokratskoj osnovi, kao što bi, verujem, demokratizacija zemlje olakšala rešenje toga problema. Ali to su dva razna problema i treba ih kao dva razna problema tretirati.

Može li se ozbiljno kod nas govoriti o fašizmu ili staleškoj državi?! Naša zemlja niti je politički, niti socijalno, tako konstruisana da je to u našim prilikama moguće. Takav jedan pokušaj mogao bi za nju da bude fatalan.

Kad bi se o fašizmu uopšte moglo govoriti, to bi se moglo govoriti tek onda, kad naši unutarnji politički problemi budu konačno rešeni. Totalitarna država traži kao preduslov, da je proces duhovnog ujedinjavanja i formiranja nacije dovršen. U fašistički organizovanoj Jugoslaviji, mislim da bi hrvatski problem i antagonizam Srba i Hrvata još jače iskočio. Ukoliko je fašizam specifično hrvatski ili srpski, znači pooštrenje međusobne borbe. Ukoliko hoće da bude jugoslavenski, znači negaciju postojanja hrvatskog pitanja i u praktičnom političkom životu borbu sa Hrvatima.

Neupućeni i slabiji duhom pitaće se: A šta je bio 6 januar?! Akt 6 januara bio je pokušaj dikta-

ture ad hoc, diktature jednog Kralja, s namerom da reši neke probleme u državi, pripravi puteve rešenju hrvatskog problema, reorganizaciji države i novoj nacionalnoj demokratiji. Taj 6 januar nije stvarao nove socijalne oblike, niti je udarao nove temelje socijalnog poretka, koji ne odgovaraju ni našoj psihi, ni našem socijalnom razvoju, ni interesima zemlje.

Kad demokratija zataji, onda može u konkretnom slučaju da bude: »Videant consules« zakonite vlasti ili čoveka koji već stoji na čelu naroda, ali ni u tom slučaju nije ispravak situacije ni rešenje a priori u fašizmu i staleškoj državi. To je tzv. autoritativni režim ad hoc i na određeno vreme.

Ali, što je najvažnije, i što moram specijalno i ponovno da naglasim, hrvatsko pitanje, kao glavno u kompleksu pitanja o reorganizaciji naše države, treba tretirati potpuno neodvisno od pitanja demokratije, kao jedno pitanje narodno-plemenske prirode, koje treba rešavati napose od svih drugih problema.

Tu ne pomaže demokratija, a fašizam može samo da stvar još gore komplicira. To je pitanje za sebe i kao takvog ga moramo tretirati.

Gospodo senatori, jedini izlaz iz ove teške i mučne situacije je — sporazum zainteresovanih faktora. I oni, koji su bili protiv sporazuma i »sporazumaških« metoda, uviđaju, da drugog izlaza nema — kad smo ovako daleko došli.

Mogao bih ponovo da citiram već citirane reči dok. Supila da obrazložim: Što je značaj i sadržina sporazuma u konkretnom slučaju.

To prevedeno na običan politički jezik, značilo bi: uvažiti sve opravdane prigovore Hrvata u koliko su u skladu sa pojmom i interesima zajedničke države i ne kose se sa opravdanim interesima Srba i Slovenaca s kojima Hrvati, bar u državopravnom smislu, sačinjavaju, i po pojmovima najekstremnijih federalista, narodnu i državnu zajednicu, te s kojima moraju u jednoj državnoj zajednici da žive i saraduju.

Jer jedno je, na što Hrvati bezuslovno imaju pravo, kao što to imaju sa svoje strane i Srbi i Slovenci: da budu i da se osećaju ravnopravnima u državi, koju imaju pravo i dužnost da zovu svojom. Razumljivo je, uzevši u obzir svu praksu i razočaranja kroz ovaj dugi niz godina, da oni u tu svrhu traže garancije, koje će im u budućnosti osigurati ravnopravnost. Ali, oni pri tome apsolutno nemaju prava da za sebe traže nešto što bi ugrozilo egzistenciju države, koja je zajednička svojina i Srba i Slovenaca, a još manje da traže nešto na štetu Srba i Slovenaca. Dosledno tome, nemaju prava da traže da se ruši osnovica na kojoj je osnovana država. **(Tomo Jalžabetić: To oni i ne žele!)** koja je svojina svih nas i preko koje su Hrvati i došli do mogućnosti da se oslobode od Austrije i Mađarske i da ujedini u njoj imaju sve uslove za život i razvoj. U tu svrhu neophodno je nužno, da se jednom ozbiljno pristupi pregovorima. Dosta je tih neobvezatnih »razgovora« i »pripremanja atmosfere«! Čitava stvar izgleda kao da se odgovorna gospoda igraju i izigravaju, priključujući snage i čekajući momenat kad će se sukobiti... **(Jovo Panić: Dok malo dete ne poraste!)**

U prvom je redu dužnost Kraljevske vlade koja, kao svaka Vlada, uživa poverenje Krune, koja ima većinu i u Senatu i u Narodnoj skupštini, koja je iznela pobjedu — kojim sredstvima, sad ne ispi-

tujem. — na opštinskim izborima i koja ima iza leđa jednu stranku, za koju kaže da je najjača i da uživa poverenje naroda, da ozbiljno pristupi tim pregovorima. Sa vrhova Vlade i Jugoslovenske radikalne zajednice neprestano se govori o »sporazumu«. Aranžiran je glasoviti sastanak u Brežicama sa g. dr. Mačekom. Nekoliko puta svečano je u Narodnom predstavništvu i u javnosti kazano: da je osnovica vladine politike i vladine stranke »sporazum« sa Hrvatima. Javnost i narod imaju, dakle, pravo da pitaju: zašto se sporazum ne svršava — nakon dvije godine Vlade g. dr. Stojadinovića, nakon što je definitivno likvidirana politika 6. januara, koju je inaugurirao jedan Kralj a koju su Kraljevski Ministri proglasili najzlosretnijom politikom, i nakon što su svi demokratski zakoni odavno gotovi i pripremljeni — u ladicama nadležnih Ministarstava?! Ne izgleda li da je čitava politika Kraljevske vlade i vladajuće stranke jedan običan blef, jedna berzijanska igra i jedna podvala!

Ja otvoreno ponavljam, što sam već nekoliko puta kazao, da ću biti prvi koji ću sa najvećim oduševljenjem sa ovoga mesta pozdraviti sporazum, kakav bio da bio, i da ću s ovog mesta javno odati najveće priznanje g. dr. Stojadinoviću, ako on sporazum završi i provede.

Ali, dozvolite mi g. dr. Stojadinović, da su njegov postupak i njegova igra tako jasni, da moraju i kod naidobronamernijih pobuditi opravdanu sumnju i neoverenje!

G. dr. Stojadinović dužan je, kao pošten i častan čovek, da nam ovde kaže i odgovori: 1) Hoće li on sporazum sa g. dr. Mačekom; 2) što on pod sporazumom razumieva i u konkretnom slučaju koje su granice, preko kojih on ni kompromisno ne može da pređe; 3) kojim načinom i postupkom on misli da sporazum provede i oživotvori, i 4) da li je kroz ove dvije godine nešto konkretno u pravcu sporazuma postignuto?

Dvije godine, gospodo, vodi se državna politika na jednoj novoj osnovici, bacaju se velike fraze, i nakon dve godine g. Ministar Predsednik o tome ne zna ništa! Što, privatno razgovaramo, to je sporedna stvar. Ali on nikada pred javnošću, osim riječi »sporazum«, nije spomenuo ništa. Pa, kakva je to onda politika? Ovo je jedno suviše važno pitanje za državu i državni život, a da bi jedan Ministar Predsednik, pa makar i elasticiteta g. dr. Stojadinovića, mogao držati zemlju i narod u neznanju i zabunji. Molim g. dr. Stojadinovića ili g. dr. Korošca kao njegovog zamenika, da nam bar nešto sada konkretno kažu, jer do sad nisu nikad ništa mogli stvarno u tom pogledu da nam kažu, da se ne sakrivaju za frazu o »smirenju zemlje« i »pripremanju atmosfere«. Dve godine se oni »pripremaju« i nakon dve godine ruku zajednom Kerestincu! **(Jovo Panić: I niko ne zna ko je kriv.)** Njegova je dužnost da igra sa otvorenim kartama u jednom ovako odlučnom momentu, kad se radi o jednoj ovako važnoj stvari.

Ja sam svojom interpelacijom od 12 jula 1935 godine kazao: »Jednom treba izvesti stvar na čistac. Nećemo valjda čekati ni jedni ni drugi, dok nam se Oto pojavi u Beču ili Italija dovrši svoju ekspediciju u Abisiniji...«

Mi još čekamo...! Ja sam u istoj interpelaciji upozorio g. dr. Stojadinovića: da sporazuma sa g. dr. Mačekom nema, ako on nema ovlaštenja da pristupi reviziji Ustava. Svaki razgovor o spora-

zumu blef je i laž. ako se ne može da postavi na tu bazu.

Ima li tu što da kaže g. dr. Stojadinović ili njegov zamenik ovde g. dr. Korošec? (*Ministar unutrašnjih poslova dr. Anton Korošec*: Nema reč. — **Jovo Banjanin**: On će referentima pustiti da objasne.) Jeste, mi ćemo preko referenata saznati.

Ustav od godine 1931 je odraz politike 6 januara, priznaću ne baš potpuno sretan odraz. Ali likvidacija politike 6 januara ruši moralnu i pravnu osnovu, na kojoj je ovaj Ustav počivao. Hrvati g. dr. Mačeka slažu se sa Kraljevskom vladom u negiranju pravne i moralne opravdanosti akta 6 januara i traže sa stvarnih i formalnih razloga promenu postojećeg ustavnog stanja. Kojim moralnim pravom i kojom savješću može sada Kraljevska vlada da se onda tom zahtjevu g. dr. Mačeka odupre?!

G. dr. Stojadinović dužan je stoga da ude in konkretno u pregovore sa g. dr. Mačekom. Ako se pri tim pregovorima u nekim konkretnim pitanjima koja duboko diraju cjelinu i interese cjeline, razmišljajući i razidu, onda je na narodu da osudi na kome je krivica. Ali onda treba sve ono, u čemu su se oni složili, provesti na drugi način zbog potrebe, i bez g. dr. Stojadinovića i bez g. dr. Mačeka.

Politika g. Uzunovića iza smrti pokojnog Kralja, politika g. Jevtića i politika g. dr. Stojadinovića dale su rezultate i stvorile su neke činjenice od kojih se mi možemo ograđivati ili protiv kojih se možemo boriti, ali koji uprkos svega ostaju — činjenice.

Srpsko-hrvatski spor može i mora da se likvidira. Hrvatsko pitanje može i mora da se riješi. Najjednostavniji i najpolitičkiji način je: kompromis sa g. dr. Mačekom. Ne može li se taj kompromis, krivnjom g. dr. Mačeka, postići, onda ga treba oživotvoriti neodvisno od g. dr. Mačeka, koji će morati da njegove dobre posledice, eventualno i protivu svoje volje, primi i snosi. Međutim će se jednom pametnom i zdravom politikom na jednoj drugoj i široj osnovi bezuslovno djelovati na jedan dio širokih hrvatskih slojeva kod kojih borba protiv Beograda nije izazvana mržnjom na Srbe i apriorističkim stavom protiv ideje narodnog jedinstva, nego zlom politikom Beograda i slabom primjenom politike narodnog jedinstva; kod kojih je njihov današnji stav samo reakcija na politiku beogradskih vlastodržaca.

Eto, tako ja zamišljam rješenje hrvatskog pitanja. Moje detaljne poglede ja sam u mojim govorima i u mojim interpelacijama nekoliko puta iznio, kao »glas vapijućeg« u našoj političkoj pustinji, koju je ova Vlada stvorila svojom nepametnom i nemogućom politikom.

Jer, kako se drukčije može da okrsti politika Kraljevske vlade koja s jedne strane govori o »sporazumu s Hrvatima«, s druge strane o »nepromjenjivosti pravne podloge«, s treće o »narodnom jedinstvu«, s četvrte o »okupljanju Srba«, itd itd.

Još jedan politički faktor ulazi u obzir pri rješavanju ovoga pitanja. Ujedinjena opozicija. Moram priznati da ja vjerujem, da g. Davidović — i ako, neka mi ne zamjeri, ne pozna prilike i situaciju u našim krajevima — pošteno i iskreno misli. Ali to nije dovoljno, jer treba, nakon toliko godina razgovora i pregovora, zauzeti jedan stav i izići na čistu! Samo politika čiste situacije i otvorenog stanovišta može da problem razbistri i riješi. Inače se

stvora konfuzija i pogoršava stanje, koje je i onako teško i opasno.

Osvrnuo sam se, gospodo senatori, u glavnom na politiku vladajuće stranke i Kraljevske vlade u odnosu sa pitanjem sporazuma. To je i razumljivo! Situacija je uvijek u rukama onih koji vladaju i oni nose odgovornost za uspjehe i neuspjehe državne politike. Tim više, kad im parlamentarna opozicija koju uglavnom sačinjava Jugoslovenska nacionalna stranka, ne puca u leđa i lojalno je spremna da ne pravi smetnje pri rješavanju svih tih velikih državnih problema, a u prvom redu hrvatskog pitanja. Nešto se više od jedne nepomirljive opozicije današnjoj vladi i današnjem režimu ne može očekivati.

O drugom političkom faktoru in punkto sporazuma — o t. zv. Hrvatskom pokretu g. dr. Mačeka, Hrvatskoj seljačkoj stranci i Seljačko-demokratskoj koaliciji, govoriću posebno. Tu imam ja i kao Hrvat posebni obračun s njima.

Svakako dužnost je moja da podvučem, da je »Italija dovršila svoju ekspediciju u Abisiniji« i da je »Oto pred vratima Beča«. Vlada g. dr. Stojadinovića možda čeka, dok se Njegovo Veličanstvo Oto od Habsburg-Lotringena pozivom na izbor na Cetinju i pragmatičku sankciju, kao nasledni i naslovni kralji vladar »kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, kralj Ilirije i Rame, gospodar Kotora itd. itd.« okružen crnačkim legijama Imperije, pojavi na našim granicama i olakša toj rješavanju hrvatskog pitanja....

Gospodo senatori, ne volim iz opozicije da polemiziram sa opozicionim strankama. To služi samo interesima Vlade, koja za politiku zemlje u glavnom snosi odgovornost. Ali u ovom slučaju ne radi se samo o jednoj stranci, nego o jednom pokretu koji je zahvatio široke slojeve naroda.

Hrvatski pokret, iako mu Hrvatska seljačka stranka daje karakteristiku i glavnu sadržinu, ima bezuslovno značaj pokreta, jer je u sebi usredotočio i sve ostale grupe i tendence, koje naglašuju hrvatski nacionalni individualitet. Dok se je radilo o samoj Radićevoj Hrvatskoj seljačkoj stranci, situacija je bila i jasnija i lakša. Sad inamo pred sobom front, kojeg se ne da tako lako razbijati i s kojim se ne mogu tako lako da prave kompromisi, kao sa jednom strankom.

Nama Hrvatima jugoslovenske orijentacije, situacija je vrlo teška, jer kao nacionalisti i Jugosloveni mi se od vodstva Hrvatske seljačke stranke, koja pretstavlja i vodi hrvatski pokret i hrvatsku političku borbu, smatramo u neku ruku »isključenim iz hrvatskog naroda«. Vidim juče, da su nas isključili i odavde! Gospodinu Nemecu dobačeno je, da ide govoriti u Hrvatsku, gospodinu Paštroviću u Skupštini dobačeno je, da ide govoriti u Italiju... U Zagrebu mi smo plaćenici Beograda. U Beogradu smo eksponenti ne znam koga; ina i oni, koje je navodno Vatikan platio sa čitavih 2 miliona dinara! Mi smo, kako sam rekao, ljudi bez zemlje — »foghelfraj«. (Smeh.) Mi smo, ipak, svesni da smo najjači i odlučujući oslonac državne politike. Nama Hrvatima jugoslovenske orijentacije vrlo je teška situacija. Uprkos tome, jer se smatram dielom iste društvene i političke sredine, kao i oni, jer se smatram Hrvatom, imam prava da u svim pitanjima koja interesuju i u daljnim konzekvencama angažuju Hrvate, kažem kao Hrvat u odlučnom momentu svoju riječ. Nitko nema prava da me angažuje, možda za uvjek, a da ne sasluša moje razloge, koji

vojuju protiv. Ja imam pravo da branim svoje stajalište pa makar protiv ogromne većine — koja u znaku demokratije provada teror protiv onih, koji ne misle kao ona. Tim više kad u glavnom imam da vodim borbu protiv jedne ideologije, za koju smatram da je fatalna za Hrvate i njihovu egzistenciju, a da je uz časnú iznimku predstavljena od ljudi, koji u odlučnom momentu nisu ništa ili su vrlo malo učinili za Hrvate i njihovo oslobođenje (Glasovi na levlci: Tako je!).

Hrvatska seljačka stranka, jer uzimam ovu stranku kao nosioca hrvatske politike, zauzela je jedan stav, koji je u kontradikciji sa njezinom prošlošću, a koji može Hrvate da dovede ponovo do Petrove Gore.

Postavljen je jedan vrlo dalek i u mnogočem neostvarljiv cilj kojemu ne odgovaraju ni naš položaj, ni naša unutarnja snaga, ni situacija u inostranstvu, a ni naš odnos prema ostalim faktorima u zemlji. Mjesto da se je postavio cilj koji odgovara našoj tradiciji i našoj ulozi u jugoslovenstvu, pustilo se je da široki slojevi sebi kao cilj postave ono, što se samo revolucionarnim putem, u općem jednom sukobu naroda, može ostvariti i oživotvoriti. Međutim te, mnogo puta fantastične, ciljeve nastojalo se ostvariti »tamburaškim« sredstvima... Tako smo doživjeli slom »republikanske« politike pok. Radića i njegovo kratko ministrowanje, nakon putešestvija u London i Moskvi.

U čitavom tom pokretu vladala je i vlada nestalnost u ciljevima i nesigurnost u taktici. Mjesto da se, kao što rekoh, postavio jedan program, dostojan Hrvata, a u potpunom skladu sa interesima Jugoslavije, i mjesto da se je izradila odgovarajuća taktika, vodila se i politika i taktika tako, da se ugrožavao normalan razvoj Jugoslavije ali se za hrvatsku stvar, shvaćenu trijezno i ispravno, ništa nije postiglo.

Posljedica je svega toga, da u inostranstvu niko ne shvaća i ne razumije hrvatsku politiku, a da u zemlji imamo sve srpske stranke, pojačane sa Slovencima i Muslimanima, više ili manje de fakto i protiv opravdanih želja i interesa Hrvata.

Ovako borba može da se vodi sto godina i da sporazum bude oživotvoren u godini 2037!

Ja, gospodo senatori, promatram čitavu stvar sa historičke perspektive. Vidim da ova borba upropašćuje i Srbe i Hrvate, a dosljedno, tome da znači propast Jugoslavije. Stoga ja ne vidim rješenje problema ni u kapitulaciji Hrvatske seljačke stranke, ni u slomu hrvatskog pokreta. Time bi samo stupali bržim korakom prema haosu i stvarali neizbrisivi osjećaj povrijeđenog ponosa i želje za osvetom kod Hrvata. Ova stranka i ovaj pokret imaju da se konsumiraju u jednom poslu: na sporazumu Srba i Hrvata, a ne da se slome i tim da ostave prazninu i nerješeno pitanje. (Pljeskanje na levlci)

Treba ih pustiti da rade, da nose odgovornost i da vode državu — kad državi priznaju i daju ono, što državi pripada.

Ja bih smatrao svojim najljepšim političkim danom, kad bi vidio g. dr. Mačeka, nakon sporazuma, da vodi kao pretsjednik vlade Jugoslaviju. Onda bi uloga nas jugoslovenskih nacionalista, i u opozicionim klupama i u narodu, bila od najvećeg značaja. Onda bi mi postali u cijelom narodu, a specijalno među Hrvatima, ona motorna snaga, koja državu tjera napretku i koja od naroda »političkim razvojem na tri plemena podijeljena«, stvara jed-

nim duhom zadojenu jugoslovensku naciju. (Odobranje na levlci.)

Politika apstinencije prva je fatalna greška vodećih krugova hrvatskog pokreta, možda im sada, nakon tolikih gotovih činjenica, ništa drugo i ne preostaje! Ali ta je politika a priori bila pogrešna i fatalna za naš politički život. Apstinencija je po sebi tjerala hrvatsku politiku van legalnog puta borbe, bacala je u ekstrem i onemogućavala svaki kompromis. U jednu riječ, dovela je hrvatsku politiku u bezizlazan položaj, u kom se i sada vodstvo ne može da snađe.

Opet se pravi jedna fatalna greška: forsira se parola Konstituante. Mjesto da se je sa njihove strane postavio zahtjev revizije Ustava sa određenim pravcem i programom, upalo se je u fraze, za koje ne znaš kamo te vode. Konstituenta u jednoj sredenoj zemlji može da se održi tek onda, kad su svi prethodni radovi završeni i kad je po svim pitanjima postignut sporazum. Imamo, istina, slučaj sa ruskom Konstituantom koja je bila potpuno suverena i — dovela do boljševizma.

Mjesto da se od strane g. dr. Mačeka zagovara misao realnog i stvarnog programa o reviziji Ustava, koji ima da daje novu osnovicu za novu organizaciju Jugoslavije, bacaju se revolucionarne parole, koje se redovitim putem ne mogu nikada da oživotvore.

Je li to politika?! Kuda to vodi?!

Hrvatska seljačka stranka sa Samostalnom demokratskom strankom sačinjava Seljačko-demokratsku koaliciju. Dozvolite mi, gospodo senatori, da se i na taj samostalno-demokratski, ako tako smem da kažem kolegama koji su ostali dosledni, apendiks Hrvatske seljačke stranke, sa par riječi osvrnem. Od »integralnih« Jugoslovena, koji su a priori nijekali opstojanost hrvatskog pitanja, evoluirali su u branitelje — hrvatske individualnosti. Od nosioca ideje autoritativnog režima i »Obznan« evoluirali su u nosioce levičarske demokratije. Njihovo pravo! Ali im poričem i pravo i legitimaciju da drugome sole pamet i daju lekcije. Uzevši pak u obzir da ih je među Hrvatima tako malo, da se o njima može govoriti samo kao o pojedincima, ne razumijem, zašto oni ne stupe u Hrvatsku seljačku stranku — ako ih g. dr. Maček hoće da primi. (Glasovi na levlci: Tako je!) Jesu li oni jugoslovenska grupa?! Smatraju li se oni članovima »hrvatskog naroda«?! Kakav oni uopće rezon imaju?! (Jedan glas na levlci: Nikakav!)

Moram priznati da oni Srbi koji su u njihovim redovima, mogu da imaju svoj *raison d'être*. Svojim prisustvom, i ako u jednom posebnom obliku, u pokretu g. dr. Mačeka, mogu više ili manje da deluju pomirljivo ili ublažujuće na hrvatske mase. Ali i to vrijedi više teoretski, nego praktički. Svakako mnogima od njih treba priznati dobru nameru i honorisati uvidavnost, da se ova država ne može bazirati na samim Srbima i da je hegemonija zlo, koje u svojim zadnjim konzekvencama škodi i Srbima i Hrvatima.

U čitavoj toj grupi neki dezertteri iz redova Orjune igraju najmizerniju ulogu.

Jedan od mojih prijatelja iz mladosti nedavno je u jednom svom govoru, patosom dostojnim kakvog fašističkog centuriona, uzviknuo: »Pribičević nije bio ekspert za Hrvate«. Nikada nisam, pa ni u najtežim borbama napadao pok. Pribičevića, a najmanje dok je bio u opoziciji, jer ne volim principijelno napadati ljude s kojima sam i najkraće

vrijeme saradivao. Ali pok. Pribićević pripada historiji, koja će mu odrediti mjesto u našem političkom životu, priznajući mu zasluge i utvrđujući njegovu odgovornost. Pok. Pribićević, koji se dao izviki-vati kao »jugoslovenski Musolini«, kojeg su Hrvati optuživali, — izvinite na ovom izrazu, — da »liže hrvatsku krv«, — da je »parcelirao Hrvatsku«, da je jeanim brzojavom na Božić premestio u Srbiju i Južnu Srbiju »šest stotina hrvatskih učitelja«, itd. itd., nije bio »ekspert za Hrvatsku« i ne nosi nikakvu odgovornost — kao što je ne nosi ni veliki šef »svih Orjuna«, koji je podjelivao odlikovanja »crvenih, zelenih i gvozdanih zmajeva« — nego je nose naši ljudi, nacionaliste, koji mnogo puta nisu oobravali ekstreme i ludovanja ambicioznih fanatika.

Mi snosimo odgovornost, jer smo pošteno i do-sledno branili svoju ideologiju kao Hrvati i kao Ju-gosloveni. Smijesno, kad ne bi bilo — neliepo.

Politika Hrvatske seljačke stranke, kao repre- zentanta te politike Seljačko-demokratske koalicije i cijelog hrvatskog pokreta, ne razvija se u duhu sporazuma. Može da bude, da g. dr. Maček teoret- ski hoće sporazum. Ali ako se bude ovako dalje vodila politika i ako se u ovom duhu buu i dalje oagajali široki slojevi i stvarali politički presedani, sporazum će biti samo parola, kojom se služe neke političke stranke i grupe, da prikriju svoje pravo mišljenje i svoju pravu politiku.

Stoga treba brzo raditi! To je dužnost i g. dr. Mačeka. On nosi veliku odgovornost i pred naro- dom i pred historijom, a svaki od nas građana ove zemlje i sinova ovoga naroda ima pravo da ga pi- ta: Kuda vodi Hrvate i čemu izlaže Jugoslaviju, ako kroz najkraće vrijeme sporazum ne postane stvarnost?!

On je dužan da svoju politiku postavi na stvar- niju osnovu, da uzmognu i Srbi i Hrvati i Slovenci — a što je glavno i Jugosloveni hrvatskog plemena — u njegovu programu osjetiti faktor za reorgani- zaciju Jugoslavije na jednoj solidnijoj i pravednijoj bazi.

Jer, ili s njim ili bez njega, sporazum između Srba i Hrvata je ovoj zemlji nužan — i on mora da se ostvari. (Živo odobravanje.)

Gospodo, dozvolite mi da kažem još nekoliko reči o Kraljevskoj vladi. Kraljevska vlada, koja je proizišla iz redova Jugoslovenske radikalne za- jednice, pokazala se potpuno nesposobnom da riješi naš unutarnji problem.

Nije imala određenog stava u pitanju narod- nog jedinstva. Dok je Ministar Pretsjednik g. dr. Stojadinović s jedne strane, kad mu je to trebalo, isticao ideju jedinstva, dotle je Ministar unutarnjih dela g. dr. Korošec skupa sa glavnim organom svoje grupe, »Slovenem«, to jedinstvo negirao i otvoreno isticao princip triju naroda. Vladinom po- litikom i izjavama za nedogledno vrijeme onemo- gućena je jedinstvena srpsko-hrvatsko-slovenačka politika i naš je javni život postavljen mesto na jednu na tri razne osnovice. Teško je sada i govo- riti u praktičnom životu o jedinstvenoj jugosloven- skoj politici.

Pitanje sporazuma potpuno se kompromitovalo po Kraljevskoj vladi i Jugoslovenskoj radikalnoj zajednici. Nikada nisu izloženi i jasno ocrtani po- gledi koji bi mogli služiti kao baza sporazumu, jer se sporazum nije lteo. Kada se je o sporazumu go- vorilo, onda se je zamišljalo Kraljevsku jugosloven- sku vladu kao predstavnicu Srba i de facto kao

srpsku vladu, koja ima da pregovara sa službenim predstavnicima hrvatskog naroda, a u istinu se zva- lo na okup Srbe i zaokruživalo Hrvate — do ko- načnog obračuna. Nije se sporazum shvatio kao jugoslovenska politika u državnom životu i kao akcija solidarnosti čitavog naroda za rješenje jed- nog akutnog problema. Citava ta politika »spora- zuma« Jugoslovenske radikalne zajednice i Kra- ljevske vlade bila je partizanska igra, u kojoj su se pravile koncesije jednoj partiji i destruktivnim in- stinktima masa, ali se problem nije riješavao. U jednu riječ, radilo se i pomišljalo se na »sporazum« između g. dr. Mačeka i g. dr. Stojadinovića — kako je to moj prijatelj inž. Paštrović vrlo dobro rekao u Narodnoj skupštini — a ne na to, da se skine hr- vatsko pitanje sa dnevnog reda i konsoliduje država.

O »hrvatskom pitanju« nije Kraljevska vlada u Narodnoj skupštini konkretno progovorila ni jed- nu riječ. Kad sam ja u Senatu podnio interpelaciju o tom pitanju i prepustio — a da namjerno nisam sudjelovao sjednici na kojoj se o tom odlučivalo — Kraljevskoj vladi slobodnu odluku, onda je Pret- sjednik vlade odbio hitnost i time onemogućio raspravu u Senatu.

Na nedostojan način likvidirala se je politika 6 januara a da se mjesto toga državi i narodu ništa novo nije dalo. Možemo raspravljati o likvidiranju 6 januara, ali, gospodo, ima jedno dostojanstvo koj- jim se jedna politika mijenja. Onaj koji jole ima malo političke pameti, mora zahtevati kada ne- što ruši, da stvara novu osnovicu svoga rada. Ja sam sa najvećim zadovoljstvom pozdravio dolazak Vlade g. dr. Milana Stojadinovića; ja sam kod nje- ga bio na dva i na tri dana pre obrazovanja Vlade i razgovarao sa njim o obrazovanju Vlade. Ali ja sam sve to drukčije zamišljao. Ako je sporazum osnovica onda molim neka bude sporazum, a ako je demokratija osnovica, onda molim neka bude demokratija. Mnogi moji drugovi napadali su g. dr. Spahu i g. dr. Korošca, ali ja ne mogu da ih napad- am. Za mene oni pored odgovornosti pretstav- ljaju i jedan deo naroda, i vode neku politiku na- cionalnih manjina. I ta »poljska politika« u austrij- skom parlamentu imala je svoje opravdanje. Ali ja pitam te sadašnje nosioce državne politike, koju oni osnovicu imaju, koju oni politiku imaju? Nosi- lac te politike ne usuđuje se reći, ni da je za reviziju, ni da je za sporazum. G. dr. Stojadinović ide u Brežice, i iz Brežica izlazi neobavljena posla: bio je čovek u lovu, u lovačkoj krčmi, a po Zagre- bu se govori, — ja znate živim u Zagrebu, a u Beo- gradu nemam pravo da sedim, jer nas g. Dordević i g. Stefanović teraju, — a po Zagrebu se govori — o federativnoj državi. Ako napravite federativnu državu i napravite Hrvatsku i Sloveniju, napravite barem za nas Jugoslovenske nacionaliste jedan otok, n. pr. Vis; toliko će nas biti! (Odobravanje i smeh).

Dakle, gospodo, na nedostojan način likvidirala se politika 6 januara, a da se mesto toga državi i narodu ništa novo nije dalo. Tendenciozno i zlonam- merno se je sve greške šestojanuarskog režima — a i uspesi su se prikazali kao greške — bacalo na leđa nacionalista i kompromitujući njih htelo se utući jugoslovensku nacionalnu misao. U preča- skim krajevima, specijalno među Hrvatima, pod parolom »nacionalisti su oterali Hrvate na Velebit«, luškale su se i razdraživale mase protiv ljudi, koji decenijama nose misao jedinstva na svojim zasta-

vama i u svojim srcima. Vi zastave možete spaliti, ali srce, gospodo, ne možete nikome istrgnuti. (Burno odobravanje na levlci.) Stvorio se je haos i nepoštivanje zakona. Mir, koji je iza toga sledio ne bi lteo da liči miru u Rusiji pre revolucije i u Austro-Ugarskoj pre njezina raspada!

Ova Kraljevska vlada došla je sa parolom demokratije, a Jugoslovenska radikalna zajednica stvorena je navodno da demokratiju opet povrati i uspostavi. Što se nije na nacionaliste nabacilo i kakovim ili se sve nije prikazalo! Bili smo prikazani i kao »otimači narodnih prava« i kao »reakcionari« i kao »fašisti«... Nije nam se dalo da se branimo i da opravdamo politiku šestog januara, iz koje je naš stav proizlazio. Svaka se naša reč plenila i svaka se naša izjava prikazivala u drugom svetlu. Međutim, Kraljevska vlada uprkos naših protesta i poziva, nije, do dana današnjega izmenila nijedan stari zakon i nije donela nijedan novi zakon o ustavnim pravima građana; ni izborni red, ni zakon o štampi, ni zakon o zboru i dogovoru, nije uopšte pružila mogućnost da nešto čovek u političkom životu slobodno radi ili kaže. Mislim, da se od mene ne može tražiti, da amandmane i obećanja, vezana uz toliko uslova i preduslova, poštovanog g. Ministra unutrašnjih poslova u Narodnoj skupštini shvatim kao ozbiljnu obavezu Kraljevske vlade...

Punim pravom su kazali g. dr. Maček i g. Adam Pribićević, nakon zadnjih opštinskih izbora, da je Vlada g. dr. Stojadinovića gora od Jevtićeve. Što to znači u ustima ovih dvaju šefova Seljačko-demokratske koalicije, svakome je jasno.

Svaki ispad pojedinog žandara ili policiskog pisara bacao se je na naša leđa. Pogledajmo međutim što se je radilo u ovo zadnje vreme sa stotinama i stotinama radnika i omladinaca pod optužbom da su komunisti. Promotrimo kako je pacificirana Crna Gora! Kako se je postupalo sa narodnim poslanicima optuženim radi izmišljenog atentata na g. Ministra Pretsjednika?! Svi principi o slobodi čoveka i pravima narodnih poslanika bili su pogaženi.

Nama se na leđa bacala i današnja Narodna skupština, premda se zna da je g. Jevtić vodio svoju vlastitu politiku, a ne politiku Jugoslovenske nacionalne stranke. Što je o toj Narodnoj skupštini govorio g. dr. Stojadinović, što g. dr. Korošec, što ostala gospoda Ministri?? Mi međutim već blizu dvije godine uzalud vapijemo: da se donese novi izborni zakon i da se na bazi demokratskog zakona sa općim i tajnim pravom glasa i sa zaštitom manjina raspisuju novi i slobodni izbori.

O vanjskoj politici Vlade govoriću u specijalnoj debati. Mogu samo da kažem: da je skrenula s tradicionalnog puta, kojim je naš narod i u historiji i preko svojih slobodnih država decenijama stupao. Bez bojazni za demanti, mogu da ustvrdim: da kao što smo promijenili osnovicu unutarnje politike, tako mjenjamo i osnovicu vanjske politike i — srljamo u nepoznato.

To je rad, to su rezultati rada i to je uspjeh vlade Jugoslovenske radikalne zajednice.

Gospodo senatori, u čije ime govorim?! Govorim u ime svih nacionalista koji su ostali na liniji, vjerni idealu jedinstva našega naroda; govorim u ime svih onih građana ove zemlje, koji žele da jednom iz ovoga haosa izađemo na put reda i rada. Govorim u ime onih Hrvata, koji su održali tešku borbu i koji, vjerni političkim težnjama svojih pratoca i kulturnim nastojanjima svojih pradjedova,

vide u jugoslovenstvu konačnu svrhu i ostvarenje svojih ideala. (Aplauz na levlci.) Govorim u ime svih nas koji smo u teškim danima prije rata i za vrijeme rata položili zakletvu Aleksandru Karadordeviću, da ćemo ustrajati u borbi za Jugoslaviju i jugoslovensko jedinstvo. Mi našu zakletvu ne kršimo i nećemo je prekršiti za volju promjenljivih situacija i nesigurnog raspoloženja izbornika. (Aplauz na levlci.)

Ima ih koji su klonuli; ima ih koji su dezertirali; ima ih koji su izdali. Ali ima i onih koji su ustrajali i koji čuvaju kontinuitet misli, sa čvrstim uvjerenjem da misao narodnog jedinstva jednoga dana mora da pobijedi i da o njezinoj pobjedi ovisi normalan razvoj i egzistencija ove države.

Ima i u našim redovima takovih, koji u svojoj naivnosti ne uviđaju važnost hrvatskog pitanja, a ima i onih koji u svom fanatizmu ne priznaju njegovu opstojnost. Ti u dobroj veri kompromituju veliku stvar, kojoj žele služiti. Međutim, takovih je malo, a s dana na dan i sve manje i manje. Biti nacionalista ne znači zabiti glavu u pjesak i ne vidjeti pred sobom nego samo ono što hoćeš da vidiš i što je u okviru tvojih misli! Nacionalizam nije dogmatika nego realna politika, koja računa sa stvarnošću i okolnostima.

Ja sam duboko uvjeren da, takode »s druge strane barikade«, i u redovima Jugoslovenske radikalne zajednice i u redovima Hrvatske seljačke stranke, ima mnogo njih, koji u dubini svoga srca osjećaju da su jugoslovenska misao i jugoslovenska politika jedino ispravno riješenje svih problema današnjice u našoj državi. Kad se situacija malo raščisti, uzbuđenja slegnu i bude vodila realna jugoslovenska politika, inaugurirana Jugoslovenskim odborom za vrijeme rata i predstavljena u Aleksandru Velikom Ujedinitelju, onda će ta latentna snaga ideje i rase u njima progovoriti riječju Kačića i Gundulića, Štrosmajera i Njegoša, Vodnika i Skerlića — riječju Vode sa Oplenca. (Odobravanje.)

U okviru te velike misli nalazim riješenje i najaktuelnijem pitanju naše političke sadašnjice: hrvatskom pitanju. U duhu te misli nalazim i podlogu za potrebitu reorganizaciju naše države.

Kome govorim? — Ne govorim Kraljevskoj vladi; znam da je uzalud. Govorim svim ljudima dobre volje. Govorim svim našim ljudima koji osjećaju snagu materinske riječi i snagu naše rase. Govorim u prvom redu Srbiji, koja je politički centar ove države i koja je najviše doprinela za ujedinjenje. Ona mora da uvidi da su preslaba njezina leđa da snosi cijeli teret ove države. Samo slogom i bratskom saradnjom svih dijelova naroda, svih plemena i svih regiona, moguće je izvršiti veliku zadaću i »očuvati Jugoslaviju«. U samoj Srbiji treba da se čuje ta riječ i sama Srbija treba da na bazi jugoslovenskog jedinstva i jugoslovenske ravnopravnosti postavi na tapet i riješi ovo veliko pitanje, koje nam priječi normalan razvoj — hrvatsko pitanje. Jugoslovenski glas u Srbiji naći će odjek u drugim krajevima; odjeknuti će jakim glasom među ostalim Srbima, kao i među Hrvatima i Slovencima. Neka Srbija progovori glasom svojih mrtvih — i naše unutarnje pitanje će biti riješeno i država će biti postavljena na solidnu bazu.

Na završetku, gospodo senatori, imam da kažem još i ovo:

»Gospodinu Stojadinoviću uspelo je priličan dio vanjske štampe obmanuti kako je sporazum sa Hrvatima, a prema tome i definitivno rešenje hrvat-

skog pitanja gotova stvar. Uspelo mi je priličan dio evropske javnosti obmanuti kako je on na općinskim izborima stekao legitimaciju Srba... Naučeni smo na cinizam i podvale sa strane beogradskih vlastodržaca, nu ovom je podvalom nadkrilila Vlada g. dr. Stojadinovića sve režime od godine 1918 do danas«...

Претседник др. Желимир Мажурањић: Опомињем Вас на ред због ових израза!

Dr. Grga Andelinović (nastavlja): ...kaže g. dr. Vlatko Maček u svojoj izjavi od 11. januara 1937 godine. Ovo nisu moje reči, Gospodine Pretsedniče, ja sam ovo samo citirao.

Vlada g. Dr. Stojadinovića nije odgovorila svome pozivu i svojim obavezama; nije uvela demokratiju i niti je rešila niti rešenju hrvatskog pitanja išta doprinela. Ona je izgubila moralnu osnovu i razlog svoga opstanka (Odebravanje na levice).

Smatram stoga svojom dužnošću da uskratim svoje poverenje i da glasam protiv (Pljeskanje na levice).

Претседник др. Желимир Мажурањић: Реч има сенатор г. др. Отон Франгеш.

Dr. Oton Frangeš: Gospodo, posle veoma ubedljivih i uzbudljivih reči moga predgovornika, koje su nas zanele u velike visine, dozvolite da vas zamolim da sa mnom podete malo u nizine našega života, u one sfere u kojima se kreće narod, u kojima se kreće masa naše narodnosti, i da se osvrnem na onu reč gospodina predgovornika, da niko od većine još ne brani ovu Vladu.

Ja sam pre reči gospodina dragog kolege ovde već mislio da ipak kažem koju reč u tome smislu, pa dozvolite mi to sada da kažem, ali bez ovog vašeg poziva (**Dr. Grga Andelinović:** Ko će da je brani nego Vi?). Ja ne znam.

Vlada g. dr. Milana Stojadinovića izgleda da se rodila pod nekom naročito sretnom zvezdom. Nju pomaže priroda sa obilnom žetvom, nju izgleda pomaže Bog i svi božiji sveci.

Vlada g. dr. Milana Stojadinovića u ugodnome je položaju da može ukazivati na znatne uspjehe na polju vanjske i unutarnje politike kao i na polju narodne privrede. Svi mi znademo, da današnja Vlada zapravo pobire plodove sa stabla kojega je zasadio, kalemio i odgajao sa predanom ljubavi i visokom državničkom mudrošću Blagopočivši Veliki naš Viteški Kralj Ujedinitelj, a to je stablo mira i dobrih odnosa sa svim susjedima prema vani a podizanja duševnih i ekonomskih snaga unutar države. Nije zato ipak mala zasluga današnje Vlade, što su plodovi tog stabla doista mogli biti i ubrani, kako ona to čini, jer moglo se je dogoditi da bi stablo ostalo neplodno ili da bi usahlo, da nije pametnim radom održavano i dovedeno do ploda. Za ovaj pametan rad, za pozitivne uspjehe toga rada valja Vladi g. dr. Milana Stojadinovića odati puno priznanje, jer po ovome radu je naš vanjski položaj postao povoljniji no što je ikada bio od ikako postoji ova naša zajednička država, jer su prestala politička krvava obračunavanja u narodu koji u miru čeka da se riješe veliki problemi naše unutrašnje politike, i jer su se ekonomske prilike promjenile u našu korist. Ne umanjuje zaslugu Vlade činjenica, da su se pod uticajem događaja, na koje mi nismo mogli uplivisati, prilike razvile u naš prilog, da su prirodni faktori doveli do jedne rekordne žetve kod nas a slabih priroda kod naših konkurenata na svjetskom tržištu, pak su tako svi naši proizvodi poljoprivrede polučili vrlo pogodne ci-

jene, — zasluga je Vlade da je ove činjenice znala iskoristiti, da nije propustila povlačiti za nas najpovoljnije konsekvencije iz njih i da je provodila pri tome politiku čisto naših interesa.

Ne mislim se baviti sa političkim problemima naših vanjskih i unutarnjih odnošaja, nu sa velikim zadovoljstvom konstatujem, da su politički ciljevi i uspjesi današnje Vlade popraćeni veoma značajnim uspjesima na ekonomskom polju. Ministar trgovine i industrije g. dr. Milan Vrbanić prikazao nam je u svom iscrpnom ekspozeu u Skupštini veoma objektivno stanje naše privrede, a Ministar poljoprivrede g. Svetozar Stanković stanje naše poljoprivrede isto tako objektivno i iscrpno, te nije potrebno da tamo navedene činjenice ponavljamo. Isto tako nam je i iscrpljivi i veoma svjesno sastavljeni ekspoze Ministra finansija g. Dušana Letice otvorio duboke poglede u probleme naše sveukupne privrede i državnog gazdinstva. Nu, možda neće biti suvišno za ovu debatu ako bar letimice rasmotrimo u kolikoj je mjeri i u kojem smjeru proširena osnovica naših privrednih veza sa inozemstvom, i koje nam se perspektive po tome otvaraju za budućnost.

Jugoslavija, ta tipična seljačka država, imala je godine 1936 rekordnu žetvu od 29,3 miliona metričkih centi pšenice (dok je prosjek prošlih 10 godina 22,17 miliona metričkih centi) i 51 milion metričkih centi kukuruza (dok je prosjek 34,7 metričkih centi) a imala je i odličnu jamatvu krmivog bilja i okopavina. Ova povišica žetvenog prinosa donosi našem seljaku jedan veći prihod od okruglo 1.700.000.000 dinara. No i stočarski krajevi se mogu pohvaliti višim cijenama i većim izvozom koji se može približno procijeniti na oko 600.000.000 dinara. Naš narodno gospodarstveni prihod povisio se je prema tome u minuloj godini za blizu dvije i po milijarde dinara. Ova se činjenica odrazuje u čitavom našem privrednom životu: u svim granama industrije porastao je broj zaposlenih radnika, konzum u tuzemstvu porastao je kao i cijene produkata i to u upoređenju sa godinom 1926: 100 za industrijske produkte od 67,5 u godini 1935 na 69,2 u godini 1936, na proizvode životinjske od 61,1 na 64,9, za proizvode bilinske je indeks ostao isti. Vrijednost izvoznih proizvoda podigla se je od 60,2 na 63,6. Iz samih ovih brojaka mogli bi već da zaključujemo, da smo u cikličkom razvitku konjunktore prošli već kroz najdublju depresiju, i da se penjemo posve pravilno u sve bolju konjunkturu. Nećemo dalje istraživati, da li ova posljednja kriza pretstavlja redovnu cikličku periodu ili je fenomenalno jedinstvena, nama je dovoljna konstatacija da smo na putu ka ozdravljenju. Ne malu zaslugu pri tome imade rad Kraljevske vlade koja je trgovačkim ugovorom sa Čehoslovačkom, (koji je stupio na snagu 1-XI-1936) ovom našom družicom u političkom i privrednom paktu Male antante, osigurala nam razne kontingente na osnovu preferencijalnih carina.

Nu mi moramo voditi računa o tome, da je Čehoslovačka u poslednjim godinama svoju još ponjezinom velikom državniku dr. A. Švehli pokrenutu agrarizaciju provela na zadivljenja vrijedan i uspješan način, i da ona neimade više potrebe da od nas preuzima nekadanje količine pšenice, kukuruza, svinja itd. Uvoz Čehoslovačke u svinjama pao je od 660.000 u god. 1925 na 120.000 u god. 1935, a goveda od 180.000 na 400 grla, — a pšenicu ona danas izvozi pak čak i onu koju od nas kupuje! Danas težište našeg izvoza u Čehoslovačku leži na mineralijama i tako će i ostati, — a nadamo se da će tim putem doći do trajnog izjednačenja vrijednosti naše međusobne izmjene dobara,

koja je sve do god. 1933 uvijek bila za nas pasivna. Sa Rumunijom smo sklopili naknadni sporazum k postojećemu ugovoru od god. 1930 s kojim smo se obvezali davati njoj bakrene i željezne rudače u zamjenu za sirovo ulje i benzin. U okviru Balkanskoga sporazuma sklopili smo trgovinske ugovore sa Grčkom i Turskom, a preko toga sa Albanijom i Bugarskom. Od tih ugovora onaj sa Grčkom imade veliko značenje za naše južne, sa Grčkom graničeće krajeve, koji onamo izvoze naročito sitnu stoku (1936: 89,000.000 din.) pšenicu (82.240.000 din.), pasulj (21,000.000) i drvo (35,000.000 din.). Inače naša izmjenjena dobara sa balkanskim državama ne može biti velika, jer nam je privredna struktura posve jednaka, ali zato ipak naša privredna povezanost sa njima može da zadobije ogromnu važnost ako budemo znali da se u našim ciljevima koordiniramo, — nu o tome ćemo kasnije govoriti.

Sa Austrijom su naši odnošaji u izvanjskoj trgovini ostali nepromjenjeni. Sa Ugarskom smo sklopili trgovački aranžman i platežni sporazum od 19. IX. 1936 koji nam otvara povoljne mogućnosti da povisimo volumen izmjene dobara sa tom susjednom državom, sa kojom su prije rata današnji sjeverni naši krajevi kao i suverena Kraljevina Srbija imali žive veze. U Ugarskoj je sklapanje ovoga sporazuma vrlo toпло pozdravljeno, mi s naše strane možemo samo želeći, da se nade koje se time vezuju i sa naše strane zadovolje.

Od neposrednih susjeda za nas je najvažnije tržište Italija. Veoma je utješljivo, da je po privremenom sporazumu od oktobra prošle godine otvoren ponovno put međusobnom trgovačkom saobraćaju, koji je već urodio vrlo dobrim plodom. Tim više očekujemo od definitivnog uređenja ovoga problema, kojega nagoveštava g. Ministar Pretsjednik, da će biti za obe strane koristan i da će omogućiti da nam taj susjed, s kojim nismo nikada imali nikakvih poteškoća u trgovinskim poslovima, i koji je pošten, uredan kupac i platac gotovo bez ikakvih iznimnih slučajeva, — opet bude trajna pojava na našoj pijaci. Veoma je radosna činjenica, da je Francuska uvidela, kako njezin potpun dezinteresman u ekonomskim pitanjima prama Jugoslaviji, kojeg je pokazivala sve do juče, nije oportun, i da se je odlučila otvoriti vrata našem izvozu onamo na način koji nas u veliko obavezuje prama toj našoj vjernoj saveznicu. Nadajmo se, da će u relaciji prama Francuskoj preko onoga što se država sama obavezala da će od nas preuzimati, još i u privatnoj trgovini ustaliti nove veze. I Engleska nam je otvorila nove mogućnosti da pojačamo naš izvoz onamo uz veoma povoljne uslove u pogledu količine našega izvoza i uvoza njezinih proizvoda, — no na engleskom tržištu se susrećemo sa konkurencijom čitavoga svijeta, sa zemljama koje uz mnogo povoljnije klimatske prilike, jeftiniji kamatnjak na kapital, niže produkcione troškove i ustavljene poslovne veze onamo odavna prodaju svoju robu. Držim, da ćemo samo sa malim brojem naših proizvoda moći da se uspješno upustimo u utakmicu sa starijom konkurencijom, ali svaki uspjeh u tome smjeru služiti će nam na veliko zadovoljstvo i korist.

Danas je najvažniji kupac naših proizvoda Nemačka, sa kojom je obim poslovanja porastao od godine 1933 sa 849.000.000 dinara u godini 1936 na dinara 2,126.000.000, tako da ona zauzima prvo mjesto u uvozu i izvozu. Tečajem rasprava u Skupštini i u ovome Domu ova je činjenica dovoljno osvijetljena kao i poteškoće koje postoje u pogledu izravnjanja

naših međusobnih potraživanja, i bojazni da ćemo po ovolikom opsegu poslovanja sa Nemačkom doći i u neku ne samo materijalnu već i političku ovisnost od nje. G. Ministar Pretsjednik i g. Ministar trgovine sa dovoljnom su jasnoćom razjasnili stvarne činjenice, te stoga držim, da je suviše ponovno utvrđivati, da ne imade razloga prigovorima nikakve bojazni u tome pogledu. Htio bih podsjetiti, da su se posve slične bojazni iznosile u vrijeme kada je naša vanjska trgovina bila povezana sa Italijom u sličnom odnosu kao što je danas sa Nemačkom, a svi mi znademo, da od tuda nije bilo nikakvih nezgodnih posljedica za nas, pa da se svi radujemo skorašnjem zaključenju novoga sporazuma sa Italijom, i da se i naš najbliži saveznik Čehoslovačka, — po nedavnoj izjavi njezinog Pretsednika Vlade, g. dr. Hodže, koji je isto tako odličan političar kao što je i nacionalni ekonom i naučenjak, — tomu raduje.

Općenito posmatrano naše povezivanje sa inozemstvom mora da nas posvema zadovoljava, a naročito treba odati priznanje Kraljevskoj vladi, što se ona nije dala ometati sa puta kojim ide već od godine 1927, tj. putem bilateralnih, preferencijalnih i recipročnih ugovora — dok se toliko napora čini, da bi se ti ugovori sklapali putem grupisanja, putem kolektivnih sporazuma i obaveza. Činjenica, da još u nijednom slučaju nije uspjelo ovim potonjim putem ostvariti uspješne trgovačke veze, da nijedan regionalni pakt u Evropi nije donio svojim članovima ekonomske dobitke iole osjetnoga obima, — potpuno opravdava postupak naše Vlade. To ne isključuje da će se Podunavski bazen jednom morati sporazumeti u pogledu nekih pitanja višega reda, kao što su pitanja monetarna, kreditna, transportna, prometnih puteva itd. No mi ne možemo da čekamo dok ta pitanja dozriju, mi moramo nastojati da označenim putem direktnih pregovora, — koji je potpuno u skladu sa našim paktovima Male antante i Balkanskog sporazuma i u nikojem pogledu ne kolidira sa smjerovima privrednih temelja tih paktova — proširimo mogućnosti ekonomskih koristi iz naših veza sa inozemstvom.

Jedno, međutim, pri tome ne smijmo zaboraviti: mi izvozimo gotovo samo primarne produkte, a uvozimo finalne fabrikate. U našim izvoznim proizvodima je faktor rada, njegova vrijednost u produktu, za $4\frac{1}{2}$ puta manji nego li je u fabričkim proizvodima koje uvozimo; mi smo po tome deficitarni i onda ako izvozimo daleko više nego li što uvozimo, mi ostajemo siromašna zemlja i ne možemo dizati standard of life našega naroda dogod moramo da ostajemo pri prvotnoj proizvodnji, i ne možemo se dići u rang manufakturno-prometne države. Samo ako bismo uspjeli da bud za koje svoje primarne produkte nademo tržište od kojega ne bismo morali da primamo u zamjenu industrijske produkte, i da radi ovih ne smijemo razvijati našu vlastitu industriju, — samo u tome slučaju mi bismo smjeli i mogli da ostvarimo nove industrijske grane, makar samo u okviru vlastite potrebe, ne misleći na kakav eksport.

To znači da naša država kao agrarna država mora da ostane siromašna, i da ona ne može da podigne standard života našeg seljaka iznad nivoa na kome je danas, a iznad koga bi ga ipak svom snagom bila rada da podigne.

Gospodo, ta bi se situacija dala promeniti samo onda, ako bi našli tržište na koje bi mogli da izvozimo, a da se ne obavezujuemo pri tome uzimati od in-

dustrijskih država njihove produkte, koji su veoma skupi i sa velikim koeficijentom plaćanja radne snage.

Mi bi mogli da promenimo situaciju kod nas onda kada bi našli kupca za naše proizvode koji ne traži da od njega uzimamo druge produkte. Onda bi mogli izgraditi industriju, zaposliti suvišak radne snage sa sela, i uposliti kapital kod nas na jedan način koji ga može zanimati i privoleti na to. To vanjsko tržište postoji pred nama. To je u Mediteranu: Sredozemno more sa državama Afrike, Azije i delimično Evrope sa kojima još nemamo izgrađenih veza. Ja sam, gospodo, putovao po tom Sredozemnom moru, pa sam ga proučio i mogu vas uveriti, da su mogućnosti plasiranja naših proizvoda u Mediteranu kudikamo veće nego što se to ovde računa. Ja ću samo da se osvrnem na neke cifre. Te države Mediterana uvoze n. pr. godišnje 10 miliona metarskih centi pšenice. Medutim, sve agrarne države Balkana ukupno izvoze 7—8 miliona. Sav naš suvišak može da se plasira sa najmanjim transportnim troškovima tamo. Naravno, moramo biti u kvalitetu kao što je roba koju sada uvoze n. pr. iz Manitobe. Dalje, gospodo, te države uvoze oko 180 miliona goveda. Mi izvozimo svega skupa 120 miliona. Sve se to može plasirati tamo. Neću da vas zamaram dalje sa ciframa koliko možemo plasirati maslaca, vina, cementa, drva itd. Jednu jednu desetinu potreba Mediterana sa drvima pokriva naša država, cementa niti jednu četvrtinu, a mi smo prvi sa cementom. Naravno, gospodo, da ta preorijentacija, o kojoj sam napisao jednu opširnu studiju u »Weltwirtschaftliches archiv« od 1934 godine, traži velike žrtve. Nije lako istisnuti današnji izvoz u te zemlje, klijente u koje ubrajam samo Levant, afričku obalu i Španiju, ne uzimajući u obzir Francusku i Italiju. Vrlo je teško osvojiti tržište.

Sa velikim zadovoljstvom konstatujem, da je po statistici naše vanjske trgovine, koju je naše doista veoma revno i savesno carinsko odeljenje Ministarstva finansija već ovih dana publikovalo za god. 1936, naš marljivi i promišljeno radeći Ured za vanjsku trgovinu uspeo da u tome smeru diriguje polagano i oprezno našu vanjsku trgovinu. Predaleko bi me odvelo kada bih vam hteo ovde razlagati za koje naše proizvode i u kojoj meri postoje mogućnosti za plasman u bazenu Sredozemnog mora. Neću ni da govorim o ogromnim teškoćama koje ovakovo preorijentiranje spoljne trgovine mora da savladava u svakom pojedinom slučaju, ali hoću da naglasim, da je taj put ipak otvoren, da nam je dužnost izgrađivati ga i učiniti pristupnim što većem krugu naših izvoznika, jer samo tim putem možemo da u našoj državi otvorimo mogućnost za nove industrije, za novo zaposlenje radnih snaga kojih imade na selu u preobilju, za novo fruktificiranje kapitala i za nov općeni privredni progres.

Ovo tržište plaća u gotovu i ne traži ništa od nas, ne traži nikakve kupnje sa naše strane. A šta bismo mogli i da kupujemo od njih? Možda samo one stare sagove! Eto, to bi bila čista jedna naša aktivna spoljna trgovina. Osim toga, kad prodajemo stvari na taj način onda mi stvaramo i preduslove za našu novu industriju, na jednoj podlozi koja bi bila naša nacionalna, koja bi zaposlila naš suvišak radne snage, naš vlastiti kapital i našu inteligenciju.

Ali, gospodo, pored naših veza sa vanjskim svetom mi imamo u našoj unutrašnjosti čitav niz problema, koji su od ne manje važnosti. Neke od ovih problema je već Kraljevska vlada prihvatila i privodi ih rešenju. Tako je tu u prvom redu problem razduženja

seljaka, koji se nalazi danas u početnom stadiju efektivnog rešenja. O tome, da li je Uredba od 26-IX-1936 god. o likvidaciji seljačkih dugova više štetna nego li korisna, mišljenja se razilaze već prema tome, da li je dotičnik povezan sa interesima poverilaca ili dužnika. Ovoj Uredbi ima mnogo prigovora i nijedan prigovor nije samo onako iz vazduha stavljen. Svaki prigovor ima neku stvarnu podlogu. Ali jedna je stvar: ako uporedite taj novi zakon tu Uredbu, u detaljima sa zakonima naših suseda u tom pogledu, kao što je u Rumuniji, Bugarskoj, Madarskoj, Čehoslovačkoj i Poljskoj, onda ćete videti, da nijedan od zakona u tim državama nije bio tako obazriv i nije imao toliko obzira prema interesima i jedne i druge strane, i verovnika i dužnika, da nijedan od tih zakona nije našao tako srećan izlaz iz situacije, da ne budu povredeni ni interesi onih malih sitnih poverilaca, ni onog malog trgovčića na selu, ni onog kovača, kolara i tesara. Niko tu nije povredjen ni od malih zavoda. Povredeni su interesi privrednika, ali, to je, gospodo, jedan kapital, jedno poglavlje za sebe, koje više interesuje čaršiju. O tom nećemo da govorimo, da li su se oni regresirali unapred i da li gube pri tom načinu rešavanja seljačkih dugova.

Gospodo, svakako treba zahvaliti Kraljevskoj vladi što je ona taj problem rešila, i to na jedan način koji je daleko od onih načina kojim su ga rešavale predašnje vlade, kojima je, otvoreno kažimo, demagogija bila glavno poticalo i glavna tendencija. Tim zakonom, zapravo tom Uredbom, prestala je ujedno ona haranga na selu koja je zadobijala i pogibeljan karakter. Prestala su ona obećavanja koja su neki ljudi političkog značaja davali seljacima. To je bila jedna cela haranga komunističkog karaktera. I to je prestalo, jer se Uredbom to preseklo, oni zavodi koji su tangirani i pokolebani u svojim temeljima, danas znaju na čemu su. Ona neizvesnost ranija i ono iščekivanje bilo je mnogo ubitačnije nego ova sadašnja jasnost u situaciji i izgled u budućnost.

Ja bih želio da Privilegovana agrarna banka bude dorasla svojoj zadaći koja joj je poverena, ali ona to iz svoje snage sama neće moći učiniti. Ona će svakako trebati pomoć države. Ja se nadam da će i ovaj problem rešiti potpuno u skladu između države i Privilegovane agrarne banke.

Drugi jedan problem Kraljevska vlada počela je da rešava, popravljanjem naših cesta i provadanjem velikog automobilskog puta koji bi imao da spaja Kale sa Carigradom preko naše države.

Gospodo, naša država je pristupila izradi tog velikog automobilskog puta od Subotice do Beograda, od Jesenica preko Ljubljane i Zagreba do Beograda i onda preko Niša s obzirom na vezu sa Sofijom i Đevdelijom. Ona je tome pristupila jednim velikim zajmom od blizu milijardu dinara i ona to sada izgrađuje. Gospodo, nema nikakve dvojbe da je to bila jedna stvar naše časti, da je to bila jedna stvar kojoni mi moramo da dodemo u vezu sa čitavim ostalim svetom, i da otvorimo našu državu za automobilski saobraćaj. Samo, mi moramo biti svesni da direktne koristi od toga nećemo imati, da naša država neće imati neke poreze ili pristojbe od te ceste. Ova cesta neće se isplaćivati iz dohodaka, nego će još tražiti i dalje izdržavanje. Mi moramo biti svesni, da je to jedan teret koji smo apsolutno bili dužni primiti. Moramo se pomiriti s time, da je to izdatak »pour l'honneur du drapeau«, ali moramo biti svesni da taj izdatak ide baš za one krajeve gde su slabe ceste. Istina, taj izdatak za nas s obzirom na današnju

ekonomsku situaciju nije bio nužan, ali se moralo tome pristupiti i odajem Vladi priznanje što je ovako postupila.

Ima gospodo, jedna druga vrsta investicija, koja ne traži većih žrtava no što su troškovi gradnje automobilske ceste, a to bi bile investicije za melioraciju zemljišta i zaštitu od vode. Za te melioracije mi nemamo sredstava. To što je u budžetu predviđeno kao i ono što se nalazi u banovinskim budžetima to su male sume. Gospodo, mi imamo velike potrebe za melioracijom radi toga što je naša država prenapučena. Gospodo, malo je poznata činjenica, da u našoj državi dolazi skoro tri puta toliko duša na sto hektara koliko dolazi u najkulturnijoj, najintenzivnijoj seljačkoj državi, u Danskoj; skoro tri puta toliko: u Danskoj 32 dok kod nas 85. Mi imamo preobilje duša koje se hrane a ne zaraduju u seljačkim kućama. Rusi vele: »jedok«.

Mika Avramović, jedna pametna glava, izvesno je jednom prilikom utvrdio, da se u Srbiji svetkuje 120 dana svake godine, da 80 dana prođe bez rada, a da se samo 160 dana zbilja iskorišćuje. Gospodo, ima još drugih pisaca koji prikazuju kako je samo 24% radne snage iskorišćeno u poljoprivredi, ne radi lenjosti. Posve bi bilo krivo tumačiti da je tome uzrok lenjost našeg naroda i da on nije raspoložen za rad. On nema na čemu da iskorišćuje svoj rad, nema dovoljno površine. Onih pet dana oranja što su spasavani u Srbiji, nisu dovoljni da zaposle jednu obitelj.

Osim toga, mi imamo još suviška radne snage iz drugih izvora. Zna se šta su pečalbari, šta su nadničari. Ja ću izneti malu statistiku o tim nevoljnicima: 9.561 nadničar tokom cele 1932. zaradio je 16,383.000 dinara, što znači po muškom radniku na dan 5,71 dinara. Ovaj broj nadničara imao je ukupno 32.000 članova obitelji, pa stoga otpada na svakoga od njih dnevno neshvatljivo niski iznos od 1,07 dinara. Možete li vi da shvatite, da jedan čovek može da egzistira sa 1,07 dinara na dan?! Je li mi shvatamo nevolju ovog brojnog sloja našeg naroda? Je li mi uvažavamo šta taj narod misli, za čime taj narod mora da teži, kada se nalazi u ovakvim prilikama?

Agrarna reforma, uz mnoge druge propuste, propustila je i ovo pitanje da rešava. Mi danas stojimo pred činjenicom, da je tim nadničarima u severnim krajevima, pečalbarima, kojih imade u Južnim krajevima vrlo mnogo, za koje nemam statistike, vrlo teško. Mi moramo da namaknemo mogućnost, gde će se ta radna snaga zaposliti, gde će se malo razrediti ona gustina pučanstva, koja vlada kod nas u Dalmaciji. Vi znate, gospodo, da u Dalmaciji na kvadratni kilometar ziratne zemlje otpada 564 ljudi. To je dvostruko toliko, koliko je u Belgiji, to je više nego najgušće naseljena pokrajina Kina, gde imade pet žetvi u dvije godine. To su, gospodo, napetosti u našem narodnom životu, to su sile, koje moraju eksandirati. Mi moramo naći ventil za tu napetost, moramo naći mogućnosti, zaposlenja, kad su se ventili emigracije toliko začepili, da se njima ne možemo služiti. Koji je put ovde mogućan? Može biti da ih imade više. Sigurno je da je najuspešniji i najdirektniji stvaranje nove plodne zemlje. Taj problem stvaranja podloge za nove generacije, novo ljudstvo, taj nam se problem nameće stvaranjem melioracija, stvaranjem nove obradive kulturne zemlje. Mi imademo, gospodo, za melioraciju pogodno odnosno potrebno zemljište, koje tre-

ba melioraciju, imademo svega oko 1,700.000 hektara, a trošak bi za to iznosio 2½ milijarde dinara, od prilike. Gospodo, to je trošak ali jedan produktivan trošak. Kad bi se tim novcem uz pripomoć radne snage, pošto je to po zakonima o vodnom pravu propisano, reguliralo Popovo Polje, Hutovo Blato, Vranjsko Polje, Imotsko Polje, Skadarsko blato, Posavina, Pomoravlje, Podrinje, Ukrina, Tolisa, kad bi se sve to reguliralo gospodo, mogli bi raseliti polovinu Dalmacije i pored pučanstva koje bi imalo pravo na zemlju prirodno, jer je njegovo zemljište. Na taj način bi veliki deo pečalbara-nadničara mogli da okučimo, da im stvorimo egzistenciju i da ih učinimo aktivnim članovima naše narodne zajednice.

To su, gospodo problemi koji su korisni i koji ne traže, da ih država sama o svome trošku izvede, nego ti izdaci nose direktan plod. To su problemi kojima mi jačamo našu narodnost, našu vezu sa ovom našom rođenom grudom. To je ono čime bih ja želeo da se Vlada pozabavi, pa da nade sretstava i puteva kako da ostvarimo i realizujemo ovaj problem.

S tim u vezi je, gospodo, problem opskrbe vodom. Ono što je suvišno u dolinama gde se zatvaraju ponori koji bi trebali vodu da odvede, ono što je potrebno da se reši u dolinama i ravninama, to manjka u onim drugim područjima u kršu. Činjenica je da nad Dubrovnikom u Boki Kotorskoj leži centar oborinski čitave Evrope. Nigde u Evropi ne napada toliko kiše koliko napada u okolini Dubrovnika. Tamo godišnji talog iznosi 5.300 mm., a u Beogradu 900 mm. A tamo nemate vode, a ovde imate i suviše. Otkuda dolazi ta oskudica u vodi? Tamo je krš i onaj ogromni prostor kamena se usija. I nad tim usijanim kamenom raspline se svaki oblak. Obrnuto kad nastupi zima ovaj se kamen rashladi brže nego more. Topli vetrovi iz Sahare zasićavaju se parom i udaraju u hladne stene i tu pada jaka kiša kao iz kabla. Nigde ne možete videti kako pada kiša kao iz kabla nego tamo. Kiša pada tamo vehementno i destruiira zemlju i kamen. Svakako je to fenomen koji je za onaj kraj od osudne važnosti, ne samo u tom pogledu da se stvori mogućnost za natapanje zemlje, za kulturu bilja, već i za intenzivniju proizvodnju i prelazna vrtlarstvo da bi jedno jutro moglo da prehrani dva čoveka. Sama egzistencija vezana je sa raspoloživom vodom. Zna se li, da se tamo na jednu glavu troši samo 7½ litara vode, a vi danas ovde za vaše kupanje potrošite 70 i više litara vode; za ovce troši jedan litar vode, za goveda 6—12 litara vode. To su nemogućnosti mjesto kojih treba stvoriti mogućnost stvaranjem kakve uredbe za vodu. U Bosni je bio davno zakon donesen, ali rat je sprečio, i to se nije sprovelo. Isto tako za melioracije trebamo zakon. Potrebno je kredita da ostvarimo ove melioracije koje su zaista preka potreba naroda. (Jedan glas: Šta je radila Austrija u svoje vreme?) Ono što je urađeno, uradila je Austrija. Zna se da je samo u Vojvodini investirano na obranu od vode 858 miliona zlatnih kruna.

Потпретседник др. Мирослав Плож: Молим без диалога.

Dr. Oton Fraugeš (nastavlja): Tamo je učinjeno vrlo mnogo. To je onda radeno, ali mi nismo znali da to zadržimo. (Jedan glas: Ja sam hteo malo pre da Vam kažem, da u tom pogledu treba da nam bude milija Jugoslavija!) Molim Vas, nemojte mešati politička pitanja, ovo su posve ekonomska pitanja.

Jedan problem posve druge naravi je problem poreznoga opterećenja naroda. U prošlogodišnjem

ekspozeu g. Ministra finansija bile su donešene u pravo dragocene brojke, koje su nam ovaj problem odlično osvetlile. Mi smo mogli razabrati, da je naše poresko opterećenje upoređeno sa susednim državama doista nisko: u Austriji po jedinici stanovnika dinara 1,786, u Čehoslovačkoj 959 dinara, u Mađarskoj 811 dinara, u Grčkoj 512 dinara, i u Bugarskoj 463 dinara, dok kod nas iznosi u godini 1936/37 tek 542 dinara uključivo banovinske i opštinske poreze.

Gospodo, ovo bi bilo utešno, kada bismo mi bili zemlja druge strukture nego što smo, kada ne bismo bili zemljoradnička zemlja. Kod nas i posredne i neposredne poreze snajša seljak. Sve ono što on kupi raspoređeno je tako da on snosi sve terete. Isto tako i svi njegovi proizvodi podležu svima porezima. U svim tim cenama kalkuliran je porez koji seljak ima da da. Tako ispada da je ovim teretima ipak veoma teško pogođen seljak.

Nu ako se iz daljih elemenata, koje ekspozice pruža, izračuna koliko je realno opterećenje seljaka, tada izlazi da on mora od svoga novčanoga dohotka da da državi 31,3%, — a to je za narod, koji još velikim delom živi u naturalnom gospodarstvu, nemoguće, a za onaj deo, koji je već prešao u novčano i kreditno gospodarstvo, jedva trajno provedivo. Nemojmo zaboraviti, da seljak snosi sve državne terete, da on konačno plaća i izravne i neizravne poreze svih producenata, koji njemu prodaju svoju robu uz cijenu koja sadržaje i sve fiskalne njihove terete, da on ne može svoje proizvodne troškove, uključivo izravno i neizravno porezno opterećenje, ni na koga da svaljuje, već ih sve mora na svojim ledima da snosi i namiruje. I stari i novi fiziokrati su to vrlo dobro znali, ovu činjenicu ne može niko oboriti, ali kad se za nju znade, treba o njoj voditi svestrano računa.

Gospodin Ministar finansija doista pokazuje mnogo dobre volje da olakša izravne terete seljaka. Evo, on je i ove godine snizio zemljarinu, onaj teret koji direktno pogađa seljaka. Ali on ne može da snizi one indirektnne terete, koje mora da plaća seljak. Ja mislim da će on i u buduću voditi brigu o tome kako da se seljaku olakša rad i opstanak. Mi ćemo morati pomišljati kako da smanjimo terete našem seljaku, odnosno kako ćemo stvoriti mogućnost da on u cenama svojih produkata nađe mogućnost da namiri ono što država od njega traži i tražiti mora.

Gospodo, ja bih imao još da govorim o vrlo zamašnim problemima. Trebalo bi zapravo da govorim još i o zamašnome problemu zemljišnih zajednica, o diobi kućnih zadruga, problemu, koji duboko zaseca u život našeg naroda. Zemljišne zajednice bile su zakonom uređene kao na primer u Savskoj banovini. (Toma Jalžabetić: Kod mene još nisu uređene!) Ali, kaj vi meni to pripovedate?! (Smeh).

Treba za celu državu to pitanje urediti, treba za celu državu spasti ono što je naša dedovina, ono što su naši stari nama sačuvali kroz sva vremena, do današnjeg dana, kroz sve peripetije i bure i kroz feudalna vremena. Danas se međutim to rasplinjuje. Treba da vodimo računa o tome kako se seljački posed raspada, kako se usled deobe kućnih zadruga seljački posed atomizira i nije više obradiv. Treba da pomišljamo na koji način da izvršimo komasaciju kao najuspešniji korektiv te pogibeljne i žalosne pojave. Uspeši komasacije su tako eklatantni, tako lepi, tako zadovoljavajući da je zbilja potrebno da se takve mere omoguće na području čitave naše zemlje, čitave Jugoslavije.

No, ja se bojim, gospodo, da ću vas s tim previše zamarati i pridržavam pravo da o tim pitanjima go-

vorim u specijalnoj debati kod pojedinih resora, a sada da predem na jednu posebnu temu, na hrvatsko pitanje. To mnogo više interesuje.

Gospodo, ja nisam političar ni po zvanju, ni po znanju, nikada nisam pripadao aktivno kao član kojoj političkoj stranci. Ja sam nastojao da služim svome narodu poštenim i predanim radom na polju narodne privrede, misleći da ću time najbolje koristiti mome narodu, ako ono što znam stavim potpuno u službu toga naroda. Gospodo, ja sam u tome radu stekao neka iskustva na području administracije, jer sam službovao 20 godina u autonomnoj upravi Hrvatske i Slavonije u Zagrebu, sedam godina u Bosni i Hercegovini kao šef privrednog odeljenja u Sarajevu, te dvije godine kao odjelni pretstojnik za Bosnu i Hercegovinu u zajedničkom Ministarstvu finansija u Beču, a konačno dvije godine u režimu 6 januara 1929. Ja mislim da ne može da mi se prebaci, da ne poznajem administraciju i potrebe i nužde koje proizlaze iz toga. Gospodo, ja izjavljujem, da to što vam sada iznosim, činim potpuno nezavisno od bilo koga, niti ja imam privolu, niti sam je tražio od g. dr. Matčeka, niti sam tražio privolu od šefa stranke JRZ g. dr. Stojadinovića, niti ma od koga drugog. Ja o ovome što govorim, govorim u svoje ime, jer nisam tražio pristanak ni od Radnog kluba senatora. Ja ovo što iznosim, iznosim u punoj ličnoj odgovornosti i tu odgovornost sam snajšam i za istinitost podataka i brojeva i dobronamernost predloga koje kanim izneti.

Ali, prije nego što uđem u sam taj problem, dozvolite nekoliko napomena glede istorijata situacije u kojoj se u administrativnom pogledu danas nalazimo.

Ja nijednom reći neću da ulazim u političku stranu toga pitanja; ovo su mnogopozvaniji od mene lepše izložili. Ja se ograničavam samo na administrativnu tehniku toga problema.

Потпретседник др. Мирослав Плож: Желим да Вас, господине сенаторе обавестим, да говорите већ више од једнога сата.

Dr. Oton Frangeš (nastavlja): Molim Vas da pitate ovu visoku Kuću da li dozvoljava da o tome govorim; ja ništa protiv toga nemam, neka bude kako ona reši. (Glasovi: Čujmo! Neka govori!).

Gospodo, u predratnoj još maloj Srbiji bila je društvena struktura potpuno patrijarhalna i demokratska. Šta znači ta patrijarhalnost? Ta patrijarhalnost se ispoljava u tome, što je čitava Srbija bila kao jedna velika familija; svi su se poznavali i iz malih i iz velikih gradova, sve je to bilo povezano sa vezama rodbinskim, prijateljskim ili bar poslovnim vezama, svak je svakoga poznavao, mladi su slušali starije, autoritet voda rado se je priznavao, te su oni lako mogli da vrše u svome krugu ulogu starešine po patrijarhalnom načinu. Nosioc ove patrijarhalne povezanosti bila je, a u mnogo čemu i danas je još, čaršija. Ta čaršija je veoma zgodna tema. Ona ima poreklo i siže još u doba narodne dinastije Nemanjića, ali se rodila zapravo pod turskim gospodarstvom, u većim mestima naseljenim Grcima carigradskog Fanara, Rumunima, Židovima i Jermencima i drugim raznim narodima, koji su vodili ceo trgovački posao u gradovima. Jiriček u svome opisu trgovačkih puteva na Balkanu u Srednjem veku to već spominje. Ta čaršija bila je oslonac turske vlasti, koje su je u svoju korist iskorišćavale protiv nesretne raje, možda još više nego pojedini begovi — zulumčari protiv svojih kmetova.

Nakon oslobođenja od Turaka polagano ulazi naš narodni element u redove čaršije, preuzima istu ulogu i pomalo se konačno potpuno amalgamira sa

narodom svoje okoline. Čaršija međutim nije prestala da taj narod iskorišćuje u svoje svrhe, pa su mudri vladari Srbije morali često da donose zakonske zaštite protiv izrabljivanja naroda, seljaštva od strane gradske čaršije. To je smisao onih zakonskih odredaba o zaštiti seljačkoga poseda, onih odredaba, o neotudivosti pet dana oranja, o koncentraciji svih fondova u državnu »Upravu fondova«, pa čak i o Priv. agrarnoj banci. Ipak je čaršija znala uvek očuvati svoju ekonomsku i političku premoć nad seljaštvom, a to je mogla da provodi baš onom patriarhalnošću koju smo spomenuli, jer je po toj patriarhalnoj povezanosti i sav upravni aparat i sudstvo, koje je bilo ujedinjeno u političkim — policiskim vlastima, bilo usko povezano sa čaršijom. Takva je bila struktura društva u predratnoj Srbiji.

Demokratizam u Srbiji ispoljavao se naročito u tome, što je svatko, bez obzira na njegovo obiteljsko poreklo, mogao da poluč i najviša mesta u državi, da je sav upravni aparat bio prožet jednim nacionalnim osećajem i da je imao živo razumevanje za sve potrebe naroda, s kojim je stajao u neposrednom kontaktu.

U Crnoj Gori je patrijarhalnost još jače naglašavana u socijalnoj strukturi i administrativnoj organizaciji, no demokratizam je tu bio ograničen plemenskom, svoje vrste ratničkom oligarhijom.

U područjima bivše Austro-Ugarske monarhije, koja su stupile u vezu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, administracija je bila izgrađena na sasvim drugim temeljima. Ona se je iz prvotnih feudalnih i nobilitarnih oblika razvila u poseban, sa narodom samo posredno vezan stalež, koji je bio uz retke iznimke potpuno dezinteresiran u pogledu ličnih interesa pojedinaца. Taj stalež imao je svoj naročiti moral i etos, njegova osobenost je bila težnja za stvarnom objektivnošću. Parlamentarna demokratija je još davno pre Svetskog rata stavila upravni aparat delomice u službu politike dogodišnjih vlastodržaca, ali suština objektivne administracije nije bila poništena. Sigurno da je ovaj aparat bio stavljan u službu vlastodržaca za vreme izbora i da je ta služba katkada i kompromitovala taj aparat.

Nakon ujedinjenja 1918 idu sva nastojanja svih vlada u Beogradu svjesno ili potsvjesno za tim, da staru patrijarhalnu — demokratsku metodu državne uprave provedu u novim prisajedinjenim područjima. Sva javnost u tim područjima međutim želi povrat u prijašnje stanje, a pošto bi to bilo moguće samo decentralizacijom cjelokupne državne administracije i uvođenjem banovinskih samouprava u najširem obimu, to je ovaj zahtjev postao prvi i najznačajniji zahtjev svih onih djelova države, kojima je još u živoj uspomeni predratna, njihovome istorijskome razvitku i kulturnom stanju bolje odgovarajuća autonomna administracija.

Takvu administraciju određuje i Ustav u čl. 82, prema kojemu se »Uprava u Kraljevini vrši po banovinama, srezovima i općinama«, dok čl. 97 određuje: »Odredbe o organizaciji i nadležnosti banovinskih i općinskih samoupravnih vlasti propisuje zakon«. — Autonomija banovina u svim upravnim poslovima ne bi bila ništa nova u našoj državi, jer su je prije oslobodenja imale sve zemaljske uprave u većoj ili manjoj meri. U najširem opsegu imala ju je, apstrahirajući suverene Kraljevine Srbiju i Crnu Goru, Bosna i Hercegovina, koja je imala punu autonomiju u svim grantama državne uprave i potpuno samostalan budžet, dapače i participaciju na carinskim prihodima

Austro-Ugarske monarhije. Hrvatska i Slavonija bile su autonomne u unutarnjoj upravi, pravosuđu, bogostovlju i nastavi i narodnome gospodarstvu. Budžetarna sredstva opredjeljivala su se prema desetogodišnjem obračunu između Ugarske i Hrvatske i Slavonije. Ti su obračuni bivali uvijek napadani sa jedne i sa druge strane u pogledu njihove ispravnosti te su bili vječni izvor međusobnoga nepovjerenja i sumnjičenja. — Dalmacija i Slovenija imale su svoju zemaljsku autonomiju i svoje »zemaljske finansije« uz državni aparat centralne vlade u Beču. U svim tim pokrajinama su zemaljski Sabori odlučivali u poslovima autonomne uprave. Zemaljski poglavica u Bosni i Hercegovini, ban u Hrvatskoj i Slavoniji, zemaljski namjesnik (Štathalter) u Dalmaciji i onaj za Sloveniju imali su pravo imenovanja činovnika do uključivo VII činovničkog razreda (danas V i IV grupa), pak bi se i to pravo moralo vratiti banovima u proširenom obimu, kao što je to predviđeno i čl. 87 Ustava prema kojemu ban imade imenovati sve činovništvo na području banovine.

U okviru banovinskih samouprava trebali bi da spadaju svi poslovi administracije uz izuzetak Vrhovne državne uprave, Ministarstva inostranih poslova, Ministarstva vojske i mornarice, Ministarstva saobraćaja (uklj. pošte i brzojave) i Ministarstva državnih finansija (sa državnim dugovima, penzijama i invalidskim potporama). Funkcija svih ostalih Ministarstava imala bi prestati kao administrativnih vlasti (upravna vlast III molbe), a ostala bi im samo dužnost da donese zakonske osnove pred državno Narodno pretstavništvo, i da odlučuju neposredno u nekim naročitim agendama kao što su naprimjer u Ministarstvu pravde: kasacioni sudovi, državna nadodvjetništva, kazneni zavodi, vrhovna vjerska uprava; u Ministarstvu unutrašnjih poslova: organizacija i budžetiranje žandarmerije (dok raspoložba s njome pripada Banu) državna bezbjednost i opća statistika države; u Ministarstvu trgovine i industrije: središnja uprava za mjere, zavod za unapređivanje industrije i spoljne trgovine, zaštita industrijske svojine, solunska slobodna zona i sklapanje trgovačkih ugovora; u Ministarstvu finansija: posredni porezi, carine, monopol, državna dobra, državni dugovi, penzije, invalidske potpore, državni kreditni zavodi i Narodna banka.

Uz ovako ograničen delokrug Ministarstva može se i broj njihov smanjiti. Dovoljno će biti Ministarstvo unutrašnjih poslova, sa zdravstvenom i socijalnom skrbi, Ministarstvo pravde, Ministarstvo trgovine i industrije, Ministarstvo prosvete, Ministarstvo poljoprivrede spojeno sa Ministarstvom šuma i rudnika u jedno Ministarstvo.

Po decentralizaciji otpala bi čitava treća instancija i sav posao prepiske između II i III molbe, sva putovanja referenata k Ministarstvima i obratno, sve intervencije itd. tako da bi se troškovi administracije u cjelosti osjetno umanjili.

Uz decentraliziranu upravu neminovno je potrebna i finansijalna autonomija banovina, jer inače ne bi nikada prestale reklamacije, pritužbe, raspirivanje mržnje protiv Beograda i protiv Vlade, ma kojoj stranci ona pripadala. Finansijalna autonomija mora biti posve jasna i ne smije davati povoda nikakvim sumnjičenjima, kakva su vječito postojala između Ugarske i Hrvatske i Slavonije. Nikakav »ključ«, »nikakove« kvote od zajedničkih dohodaka niti »participacija« banovina na državnim prihodima se ne da provoditi bez da se ne daje povoda nezadovoljstvu i prigovorima. Jedino jedno jasno i precizno razgraničenje državnih od banovinskih prihoda i rashoda

može za uvijek omogućiti održavanje političkih oprijeka iz ovoga izvora.

Ovakovo jasno, bezprigovorno razgraničenje moguće je, ako se za državu pridrže prihodi opće fiskalne naravi: carine, monopoli, trošarina, takse, državna preduzeća uključivši prihode državnih željeznica, t. zv. razni državni prihodi i porez na poslovni promet, a svi ostali dosadani državni prihodi prepuste banovinama. Ovakvo razgraničenje omogućuje dovoljan elasticitet u budžetiranju, pošto napomenuti izvori prihoda dozvoljavaju u poželjenoj mjeri eventualno povišenje njihovo, a omogućuju državi da po potrebi pomogne pojedine banovine. Za banovine

Državni prihodi	8,222,196.000	Din. za 1935/36 g.	8,522,709.000	Din. za 1936/37 g.
Državni rashodi	8,125,570.000	Din. za 1935/36 g.	8,417,940.000	Din. za 1936/37 g.
Višak prihoda	96,626.000	Din. za 1935/36 g.	104,800.000	Din. za 1936/37 g.
Za banovinske samouprave preostalo bi od dosadanih državnih prihoda sa	10,171,250.000	Din. za 1935/36 g.	10,323,513.000	Din. za 1936/37 g.
svoga	1,949,054.000	Din. za 1935/36 g.	1,800,804.000	Din. za 1936/37 g.

Ako bi se ovakvim raspoloživanjem preostala svota dijelila na banovine prema broju stanovništva, tada bi prema odobrenim budžetima pojedinih banovina za god. 1936/37 ove raspolagale sa slijedećim svotama:

Banovina:	Od državnog budžeta pripalo bi dinara:	Banovinskim budžetom osigurano dinara:	Ukupno dinara:
Dravska	186,000.000	132,869.000	318,869.000
Savska	441,000.000	199,281.000	640,000.000
Vrbaska	184,000.000	31,613.000	214,000.000
Primorska	159,000.000	40,178.000	199,178.000
Drinska	263,000.000	72,101.000	335,101.000
Zetska	163,000.000	46,493.000	209,000.000
Dunavska	387,000.000	120,204.000	507,204.000
Moravska	236,000.000	40,800.000	276,800.000
Vardarska	259,000.000	47,247.000	306,247.000
Svega	2,277,000.000	730,789.000	3,007,000.000

Ova ukupna svota je veća od prije iskazane za 477,104.000 din s razloga, jer su ovdje već uzeti u račun neki dalji prihodi, koji se eventualno mogu ostvariti u prilog banovina, ali o kojima za sada ne govorimo.

Po ovako zamišljenoj potpunoj decentralizaciji državne uprave nameće se jedno, izgleda delikatno pitanje, a to je: koje posledice to može da donese prijestolnici naše države, Beogradu? Bez dvojbe da će decentralizaciji sljedovati preseljenje velikog broja činovnika centralnih ureda u sjedišta banovina, da će nekoliko stotina stanova ostati prazni, a Hipotekarna banka će imati poteškoća pri ubiranju anuiteta dugova od kuća, iz kojih su se iselili činovnici. No toj potonjoj nedaći se može doskočiti jednim moratorijem za ovakove objekte od više godina, dok se opet napune ispražnjeni stanovi. Na sam problem pak treba gledati sa drugog a ne sa ovakovog tjesnogrudog stanovišta: bilo bi veoma žalosno, kada bi budućnost Beograda ovisila od toga, da li se u njemu nalazi više ili manje oskudnih, slabo plaćenih činovnika. Njegova budućnost leži u posve drugome pravcu, leži u njegovom do sada nedovoljno iskorišćenom komer-

stvara ovakovo razgraničenje posve jasnu situaciju za njihovo fiskalno gazdinstvo i stvaranje banovinskog budžeta, kojega će u prihodima i izdatcima ispitivati i odobravati banovinski sabor.

Ako se na ovim temeljima, za ilustraciju mogućnosti ostvarenja njihovoga, pokušaju razvrstavati državni budžeti za prošle godine, dolazi se do rezultata koji sasvim zadovoljava. Za primjer navesti ću samo glavne brojke iz budžeta godine 1935/36 i godine 1936/37, dok sve detaljne cifre prilažem stenografskom zapisniku da se mogu ispitati po onima koje taj problem pobliže interesuje. Za spomenute godine prikazuju se rezultati ovako:

cialno-geografskome položaju, leži u njegovoj iskonnoj sudbini da jest i da bude »porta orientalis« u punome smislu te riječi.

Потпретседник др. Мирослав Плoј: Молим Вас, господине сенаторе, да изволите завршити, јер је време Вашег говора прекорачено. Говорите већ сат и по.

Dr. Oton Frangeš (nastavlja): Molim, Gospodine Pretsedniče, ja ću brzo završiti a Vi ćete mi dozvoliti da zaključim.

Kao takav Beograd imade danas, kada mu je u državnome proračunu osigurana dovoljna svota za izgradnju keja, mogućnost, da tu stvori entrepote, magazine, elevatore, podrumie itd. za sve proizvode njegove bogate, blagoslovene uže i šire okoline.

Tu treba da se usredotoči trgovina i žita i kukuruza, i vina i duvanta, i suvih šljiva, koža i opiuma, jaja i čega hoćete, da se ovde standardizira, da se dobi roba koja će moći konkurisati u inostranstvu, pa da Beograd postane emporij trgovački i industrijski, da postane velika napredna varoš koja zaslužuje da bude prestonica jedne ovako velike i moćne države.

Ovo su samo napomene i skiciranja kakve mogućnosti postoje, po mome nemerodavnom shvatanju, u pogledu državnog uređivanja. Ja ponavljam još jedanput: ja ne ulazim u političku stranu ovoga pitanja, jer to prepuštam onim našim patriotima koji imaju sposobnosti i znanja za rešenje ovoga pitanja. Ja hoću da doprinesem tome da se tehnička strana rasvetli, pa da čujemo mišljenja sa druge strane, name mišljenja onih koji nalaze, da bi se drugim putevima polučio taj isti cilj.

Vlada g. dr. Milana Stojadinovića je izjavila nekoliko puta da se ona ne plaši ovoga pitanja, da se ne plaši ovoga problema. Vlada g. dr. Stojadinovića nas uverava, da ona ozbiljno kani da pristupi riješenju ovoga najkrupnijega pitanja naše unutarnje politike, — ja hoću da vjerujem tvjerevanjima i obećanjima g. Ministra Pretsjednika i njegovih političkih drugova i zato ću glasovati za ovaj proračun. (Odobranje i aplauz).

PRILOG GOVORU SENATORA DR. OTONA FRANGESA

PRIHODI

	Prima budgetu godine			Prema budžetu godine	
	1936/37	1935/36		1936/37	1935/36
Carine	700,615.000	650,000.000	Belje, Čukarica	253,322.000	249,117.000
Monopoli	1,956,000.000	1,956,393.000	Ministarstvo saobrać.		
Takse	1,039,000.000	1,105,000.000	(sa poštom i telegr.)	2,628,598.000	2,514,847.000
(Trošariné) posredni porezi	825.000.000	800,000.000	Ministarstvo poljoprivrede (Klasna lutrija)	38,800.000	28,100.000
Porez na poslovni promet	660,000.000	498,000.000	Ministarstvo šuma i rudnika	361,374.000	360,739.000
Drž. hipotekarna banka, Poštanska šted.,			Razni sitni prihodi	60,000.000	60,000.000
			Svi prihodi Din.	8.522.709.000	8,125,570.000

RASHODI

Vrhovna državna uprava (Kruna, Namesništvo, Narodno predstavništvo, Pretsjedništvo Ministarskog savjeta, Državni savjet, Glavna kontrola, Civilna kuća kralj. dvora)			156,280.000	154,125.000
Penzije i invalidske potpore			1,100,738.000	1,100,738.000
Državni dugovi			767,931.000	920,685.000
Ministarstvo inostranih poslova			121,470.000	122,872.000
Ministarstvo vojske i mornarice			2,300,397.000	1,999,883.000
Ministarstvo saobraćaja (zajedno sa poštom i telegrafom)			2,547,188.000	2,506.707.000
Ministarstva: 1) pravde 2) prosvete 3) unutarnjih poslova 4) trgovine i industrije 5) poljoprivrede — šuma i rudnika 6) državnih finansija, svako sa ovim činovništvom:				
ministar	Din.	186.000		
pomoćnik ministra		104.000		
načelnik		80.000		
inspektor		64.000		
2 referenta	zajedno	90.000		
2 sekretara	„	56.000		
arhivsko osoblje		60.000		
računovodstvo		40.000		
putni troškovi		200.000		
materijalni izdaci		300.000		
naročiti izdaci		300.000		
svoga za svako od spomenutih ministarstava po Din. 1,480.000 ili za svih šest ministarstava			8,880.000	8,880.000
Za posebne agende spomenutih ministarstava prido-laze još rashodi za				
1. Ministarstvo pravde:				
a) kasacioni sudovi u Beogradu, Podgorici, Sarajevu i Zagrebu (dok postoji današnji njihov teritorijalni opseg)			10,043.000	10,380.000
b) državna nadodvjetništva pri kasacionim sudovima			13,009.000	10,777.000
c) kazneni zavodi			24,727.000	25,590.000
d) državna pomoć za vrhovnu vjersku upravu, — približno do konačnog uredjenja sjedišta vrhovnih vjerskih poglavica			50,000.000	50,000.000
2. Ministarstvo prosvete				
a) akademije i univerziteti			65,852.000	67,868.000
b) bogoslovije i šerijatske škole			16,667.000	16,643.000
3. Ministarstvo unutarnjih poslova				
a) žandarmerija			317,273.000	336,577.000
b) opšta državna statistika			5,952.000	6,788.000
c) državna policija (približno)			20,000.000	20,000.000
4. Ministarstvo trgovine i industrije:				
a) središnja uprava za mjere			4,000.000	4,000.000
b) zaštita za industrijsku svojinu			1,200.000	1,200.000
c) zavod za unapređivanje industrije			600.000	600.000
d) zavod za unapređivanje spoljne trgovine			2,300.000	2,300.000
d) slobodna zona u Solunu			1,797,000	1,791.000

5. Ministarstvo finansija:		
a) uprava monopola	366,291.000	282,222.000
b) Drž. hipotekarna banka, Poštanska štedionica, Belje, Čukarica	134,524.000	132,943.000
c) uprava carina	23,200.000	23,200.000
d) državna pravobranioštva	4,703.000	4,703.000
e) budžetski rezervni krediti	25,000.000	25,000.000
d) razni rashodi	30,000.000	30,000.000
6. Ministarstvo poljoprivrede, šuma i rudnika:		
a) rudnici	191,471.000	212,454.000
b) državne šume	58,664.000	61,670.000
c) Klasna lutrija	11,487.000	9,209.000
d) poljoprivredna zaklada	27,312.000	32,665.000
Svi rashodi	Din. 8,417.940.000	8,125,570.000

Потпретседник др. Мирослав Плож: Реч има сенатор г. Дака Поповић.

Дака Поповић: Господо сенатори, пре него што бих ушао у мериторну расправу самога буџета, дозволите ми да упутим један кратак апел на г. г. чланове Владе којих се то тиче.

Први апел који бих имао да учиним у вези је са претресом предлога буџета за 1937/38 годину, тиче се Министарства финансија. Доскора је била пракса, да су чланови Финансиског одбора Сената добијали из Министарства финансија месечне извештаје из којих се могло пратити кретање државних финансија, кретање спољне трговине, прихода и расхода, у протеклом месецу. Ови прегледни табеларни и графички извештаји, послужили су нам веома корисно и ми смо могли да пратимо у корак наш финансиски и привредни живот, те смо улазили и у дискусију буџетских предлога са више обавештености и више прегледа. Већ је прошла година дања како је Министарство финансија престало да нам шаље те извештаје, те зато молим Господина Министра финансија да не укида једну добру праксу него да нам и убудуће шаље те извештаје.

Друга примедба тицала би се свију ресорних министара привредних ресора. Сва наша привредна министарства издају годишњаке, важан статистички материјал, користан за сваког народног представника. Ту је често и стручних студија од научне вредности. До свих тих едиција веома је тешко доћи, јер се не продају у јавној наклади. Стога бих молио г. г. министре привредних ресора да упуте своје органе да нам сва та корисна издања шаљу по могућности бесплатно и аутоматски. Буде ли се тако поступило, уверен сам да ће и ниво дискусија у Народном претставништву много добити по висини и по стручности, и што је најважније тиме ће се отклонити многа непотребна објашњења. Уверен сам, да ће се г. г. министри привредних ресора одазвати овој мојој молби и апелу.

А сада дозволите ми, господо сенатори, да пређем у разматрање и у оцену буџетског предлога који је пред нама.

Господо сенатори, сваком политичком човеку јасно је да вредност и ваљаност једног буџета зависи од ваљаности политике коју води Влада и од политичке консолидованости у земљи у првом реду. Несређене, неконсолидоване политичке прилике, непрограматске владе нису у стању да пруже земљи и народу добар буџет. И још нешто. Само Влада са уједначеним идеолошким и програматским погледима у стању је да да добар буџет, који је израз народног очекивања. Стога, при оцени вредности сваког буџетског предлога, неминовно је потребно осврнути се, ма и летимично, на политику Владе, како би се о вредности буџетског пред-

лога могли донети правилни закључци. Зато ми допустите да се, ма и у најкраћим потезима, осврнем прво на Владино политику, као и на политичке идеје којима се она руководи.

Влада г. др. Милана Стојадиновића заснива своју политику, свој политички ауторитет и своју политичку снагу на заједници трију партијских групација. Споразумели су се словеначки клерикалци, муслимански клерикалци... (**Фран Смодеј:** Словенска људска странка смо се звали! Учивост тражи звати странку онако како се она зове! — **Иван Пуцељ:** Зашто се стидите свога правога назива?! Поштена фирма не треба да се стиди свога имена. — **Др. Урош Круљ:** Ви сте као и Шушњикова странка! Ви сте хришћански социјалисти. — **Фран Смодеј:** Ја бих могао да вас назовем комунистичком странком, али ја то не радим! — Жагор на левици).

Претседник др. Желимир Мажуранић: Молим господо сенаторе да не упадају у реч г. говорнику. Изволте наставити, г. говорниче.

Дака Поповић: Споразумели су се: Словеначка људска странка, Муслиманска југословенска организација — код обе те странке за мене је главни моменат онај клерикални — и споразумели су се српско-хрватски „хетерогенисти“ — хетерогени елементи (аплауз на левици) — извините, али ја не знам да нађем бољи израз за ту трећу групу; споразумели су се да смире стање, да стишају политичке заоштрениости у нашој земљи, да изграђују земљу по начелима државног и народног јединства.

Ова Влада обећала је народу и то: да ће решити хрватско питање, да ће га решити помоћу ове групације, ове скупине, познате под именом Југословенска радикална заједница. После овакве владине декларације, сваком озбиљном политичком човеку било је јасно: да су плећа овакве групације много слаба, а да би могла та обећања испунити, и то извршити. Јер оно што та групација цифарски и идеолошки претставља у нашем народу, заиста није велики број, и, нажалост, они који су били скептици и овом приликом су имали право. Заоштрениост страсти политичких ни данас, после скоро пуне две године владавине ове Владе, није стишана. (Глас са левице: Него су напротив распаљене!).

Заоштрениости су нажалост остале и даље. Од решења хрватског питања, ова Влада данас стоји даље него што је стајала при свом наступању, мада је препустила хрватски сектор Краљевине Југославије потпуно г. др. Мачеку. Ни дозвола повратка хрватских емиграната, ни млако држање порезника при убирању пореза у народу Савске бановине, није умекшало срце г. Мачека, јер су његови за-

хтеви сасвим друге природе. Он неће да меша загорску „капљицу“ са смедеревском „Кулом“ и жупским вином. На то се односила моја јучерашња упадица код г. Ђорђевића, када сам рекао да г. др. Мачек не жели лимунаду. (Драгослав Ђорђевић: Е, онда и ја повлачим своју реч натраг!) Све те концесије крунисала је ова Влада тиме, да је дозволила да се може без одговорности ударати на југословенску унитаристичку мисао изражену у земаљском Уставу, као и на мисао народног јединства. Југословенска народна мисао назива се, под Владом г. др. Стојадиновића, „унитаристичка психопатологија“ и „перверзна идеологија“. Тако назива ту мисао орган пријатеља г. др. Корошца у свом уводнику од 3 јануара о. г.

Господо сенатори, ја сам уверен да данас ни један члан ове Владе не верује у то, да је ова Влада успела да испуни дато обећање. Уместо да је ова Влада проширила своју основу са радикалима, око г. Аце Станојевића, како се испочетка мислило њени чланови радикали искључени су из Радикалне странке. Ни са једном од наших многобројних дозвољених и недозвољених партиских групација није успела да успостави ова Влада ни контакта, а камо ли колаборацију. Има нешто у саставу, у програму и у политици ове Владе, што изазива неповерење, а то је, што је ова Влада управо безпрограмска. Ова Влада осцилира од лева на десно. Она није у стању да нас увери да се под њом састављеном од људи дијаметралних идеолошких опречности и од људи политички сивих до безбојности, може очекивати неки реформистички рад тако потребан нашој земљи. Питања, која је наш Земаљски устав давно решио и затворио, ова Влада поново отвара. Први сарадник Претседника владе г. др. Корошец данас отворено исповеда тезу о три самосвојна народа, а Претседник Владе нас у исто време уверава да је унитариста. И не само да г. Корошец исповеда тезу о три народа у теорији, него он ту своју тезу спроводи и у пракси. Словеначки клерикалци објавили су рат у својој штампи српско-хрватском језику на словеначком народном подручју. Чиновници Хрвати и Срби не пуштају се на то словеначко народно подручје у државна и самоуправна надлештва, сем неких специјалних грана државне администрације.

Радничке установе су само формално под општом установом за осигурање. Spreма се и акција, да се сва државна добра у Дравској бановини пренесу на Бановину и почиње се ту са „пасивним“ рудником Велењем. Г. др. Корошец се стара као Министар о општим државним проблемима само у оној мери колико је то неопходно, а сву своју снагу концентрише за изградњу словеначке аутономије. Наша земља и наша народна ствар много је патила у прошлости због Министара регионалних схватања, а г. др. Корошец наставља ту политику разних ужичких, загребачких и босанских министара. Ја мислим да Краљевини Југославији и југословенском народу не требају више српски, хрватски, словеначки и муслимански министри. Нама требају југословенски државници (Усклици: Тако је!), југословенски Министри којима ће сви крајеви подједнако лежати на срцу (Узвици на левици: Тако је! Пљескање).

Залудо се дакле труди Претседник Владе, уважени г. др. Стојадиновић да увери нашу јавност о томе како ова Влада води југословенску унитаристичку политику, када га његов први сарадник г. др. Корошец, својим радом на сваком кораку демантује, па и дезавуише. И тако долазимо до је-

дино правилног закључка да су оне три тачке, на које се ослања ова Влада, само привидно статички одређене. Данас се већ не може даље прикривати да Министар унутрашњих дела стоји отворено на тези самосвојна три народа, да муслимански клерикалци воде своју познату политику језичца на вази, а српско-хрватски хетерогенисти у овој Влади и уз ову Владу примају свако становиште које им осигурава владавину.

Ова Влада гради зграду Југославије на живом песку и чуди се што озбиљни политички људи стоје по страни и неће да се упрегну да носе цемент и шљунак у блок фундамента, који неминовно мора прснути под теретом грађевине. Јер, господо, сенатори, ако основи не ваљају, не ваља ништа што се ради. Па, ипак, и од оваквог експериментисања ове Владе видеће наш народ неку вајду.

Програм и хетерогени састав ове Владе остаће заувек као школски пример, (Узвици на левици: То не сме да буде! — Тако је!) Као школски пример за доказ каква се политика не може водити у Краљевини Југославији. Ова политика остаће као заблуда, на којој се не може изграђивати даље наша држава. У нашој земљи може се водити само југословенска унитаристичка национална политика и никаква друга. (Пљескање на левици и гласови: Тако је!).

Међутим, господо сенатори, покушајмо ипак да се ма и за тренутак ставимо на тезу коју заступају они који исповедају тезу од три народа, па да видимо како би изгледала Краљевина Југославија разделена на три племенска, или рецимо боље — да би остали у стилу терминологије — на три народна сектора. Та господа са хрватским сепаратистима тврде нам, да би нам тако било свима боље. И наша је дужност да подробније испитамо њихову концепцију, која би нам имала да пружи јачу гаранцију за наш државни и национални просперитет и за просветно културни и економски напредак нашег народа. То нам је дужност данас учинити и то нарочито нама југословенским националистима који заступамо једну сасвим другу тезу и мишљење да сви српски, хрватски и словеначки оправдани и разумни интереси и тежње морају наћи пуно задовољење у својој рођеној отаџбини. Ми стојимо на становишту да све те тежње имају чврстог упоришта у нашем данашњем Уставу.

Наше је мишљење да таква политика треба да се води, да све исправне тежње, све разумне тежње треба да нађу своје решење у својој заједничкој отаџбини. Па ипак претпоставимо да смо свршили први најтежи посао, посао око разграничења, да смо повукли границе између Словенаца и Хрвата у спорном крају Међумурја, да смо повукли границе између Срба Хрвата од северног Подунавља до Котора. Претпоставимо даље да смо успели лојално да један другог убедимо у ономе шта треба да је заједничко, а шта посебно. На тај начин добијемо, господо, три аутономне покрајине, или ако би и даље ишли, три федеративне југословенске државице са везама које би по природи ствари у току времена могле само да лабаве. Ми бисмо добили једну Словенију која би по тези г. др. Корошца и његових партијских пријатеља требала да буде искључиво католичка држава са свим оним обележјима, које вера, као основа народне и државне политике може да пружи. Тамо би имала да се развије католичка култура, католичка књижевност и уметност и католички менталитет у Словеначком народу. Познавајући, међутим, политичку структу-

ру наше југословенске браће у Словенији, ми знамо да је тамо већи број напредних елемената који су настројени и задојени идеалом југословенске демократије. (Гласови: Тако је!)

Са мало маште ми би могли исконструисати и оно стање које би настало у хрватском и српском делу Југославије, па звао се он аутономија или држава. То не би била само посебна народна и културна подручја, него би наступила неминовно и три народно-привредна подручја, међу којима би се из почетка подигле можда само трошаринске границе, али то би, пре или после, довело нас и до посебних самосталних царинских подручја, до посебних трговинских и индустријских политика, јер се без свега тога не може замислити самосвојност народа. Ето, господо сенатори, до чега би довело ову државу и овај народ теза о три самосвојна народа. Шта би остало после остварења те тезе од Југославије и од југословенства, остављам вам да то сами просудите.

Претседник Владе г. др. Стојадиновић флертује већ скоро две године и на десно и на лево уместо да отворено каже народу одређено своје становиште. Ма како ми разчлањавали наше односе, нико не може спорити да смо ми три братска народа истог језика и исте расе. Међу нама има разлике у култури јер смо вековима живели под утицајем туђих култура и стога се са пуним правом може рећи да смо ми пре један народ са мањим или већим културним разликама, него три блиска народа. Право би чудо било када би успели да отклонимо све културне разлике, вековима стваране, за непуне две деценије. Од политике се не могу очекивати чуда, али добра политика може за две-три генерације да отклони све културне разлике које међу нама постоје. То не би било никакво чудо, то је ход и логика наше историје. У том правцу су радили највећи југословенски умови кроз XVIII и XIX век. Зато ми југословенски националисти исповедамо веру, да само наша теза омогућује стварање моћне југословенске државе. Наше народно јединство данас можда још није пуна стварност, али оно постоји као циљ, као идеал, који није недостижив. Ми смо за политику отклањања свих препрека које нам сметају да тај циљ достигнемо, а они који исповедају тезу од три народа, они су за постављање нових сметњи, које би нам отежавале да постигнемо идеал нашег тоталног народног јединства.

Несретна симбиоза партије која данас влада, лута између ове две тезе, и не само то, него она хоће да лиши наш народ најсвеснијих му идеала, које је поставио први Велики Краљ Југославије. Ма да је Он својом трагичном смрћу отргнут пре времена од свога народа, ми не сумњамо ни часа, да ће југословенски народ напустити Његову као кристал чисту југословенску националну унитаристичку политику за љубав политике, коју нам сервира Југословенска Радикална Заједница. Само наша националистичка политика је она политика, која лежи у дубини душе нашег народа, а такву политику су заговарали и они наши савезници који су се са нама у Светском рату борили за јединствену Краљевину Југославију.

Краљевина Југославија мора бити и демократска земља. Демократија као политички систем једини је, на који се наш народ може са поуздањем и пуном вером насланивати. Демократија уме поштовати, па и колаборисати чак и са Југословенском људском странком па и са клерикалним странкама, али клерикализам не може бити темељ Југославије и Ју-

гословена. (Гласови на левици: Тако је!) Сви наши културни проблеми, све наше економско финансијске тежње могу се правилно и правично решити једино на основи демократије. Зато ми југословенски унитаристи тврдимо, да је решавање наших унутрашњих проблема у управној децентрализацији у којој могу наћи пуно своје задовољење сви разумни захтеви привредног и административног регионализма. Довршимо дакле наше самоуправно законодавство, приближимо управу народу, донесимо закон о бановинским самоуправама, дајмо самоуправама основу здравог финансирања, дајмо банским већима права речи и одлучивања о интересима самоуправа, изједначимо самоуправно са државним чиновништвом, па ће наш унутрашњи политички живот намах кренути ка нормализацији. Наступиће неминовно прегруписивање народа према програмима, према идејама, а не према личностима. Пали политички морал, брзо ће се дићи и ми ћемо добити здраву политичку атмосферу. Природно је, да наш народ мора бити свестан о условима, које демократија ставља на народ. Демократија тражи чврсту националну дисциплину, тражи свест о дужностима према држави и друштву. Наш народ осетљив на правду и правичност у демократији има најбољи систем, помоћу кога се једнакост и правда може постићи у свим гранама нашег живота. Ми југословенски националисти не можемо друкчије ни да замислимо нашу отаџбину, него као земљу демократије.

А сада ми дозволите, господо, да пређем на оцену самог предлога буџета који је пред нама. Ја лично не бих имао разлога да приговарам овом предлогу буџета због тога, што је испао у свом глобалном износу већи од данашњег буџета. Нормално је да државни расходи из године у годину расту, јер се множи становништво, јача привредни живот, расту потребе за управу и администрацију, проширује се мрежа путева, железница и ваздушног саобраћаја, телефона и телеграфа, потребне су школе и многе нове културне установе. Ја приговарам само висини своте, за коју је порастао овај буџетски предлог, јер се не може правдати повишење глобалне своте за 625,486.802 динара. Наша привреда после тешке, скоро седмогодишње кризе, налази се данас у стању опорављања, у стању реконвалесценције. Њој би данас више помогло можда скидање постојећих терета а не наметање нових.

Г. Министар финансија рекао је у свом експозеу, да није за уско фискално становиште. То је добро и тако становиште и ми можемо усвојити. Данашње прилике изискују шире становиште, али и та ширина има своје границе. Овако широко схваћено фискално становиште, како га спроводи ова Влада, није добро, јер оно почива на заблуди да је наш привредни живот ојачао у толикој мери, да би могао подносити овако широко схваћену политику. Ова Влада греша и у спровођењу своје привредне политике; она не снажи националну привреду, она не потпомаже развој истинских националних привредника, нити снажи домаћи капитал. Под овом Владом расте и даље утицај страног капитала. Крајње је време да се код нас једном отпочне са планском политиком, истинске националне привреде и акумулацијом домаћег капитала. Они који су највише допринели за стварање ове земље, они који су и данас најсигурнији њен ослонац, морају бити фаворизовани у својој земљи, а не странци. Ни у једној европској држави се не фаворизује у толикој мери странац и страни капитал колико

се он фаворизује у нашој земљи. Наша земља и наша привреда управо је минирана странцима и ми имамо утицајне друштвене и политичке личности, које се ничим другим не баве до мамљењем странаца и посредовањем у њихову корист. Наша фискална политика њима пружа повољније услове за рад него домаћим људима тако, да се наш домаћи свет све више ископчава из нашег привредног живота вишег реда. Ја бих вам, господо сенатори, у том погледу могао пружити жалосних података из мојих крајева по појединим индустријским бранжама из којих би видели да југословенски живаљ у Војводини једва има учешћа у индустријском животу. Највећи део те индустрије је данас у туђим рукама, а наш југословенски живаљ је у њима само аргатин за најгрубље радове. Таквом политиком не може се стварати национално југословенско друштво, тако се не може никада пружити отпор утицају страних култура у нашој држави. Но није боље стање ни у Савској, ни у Дринској, па ни у Приморској бановини. Наше државне периферије су притиснуте странцима и отуд политичка и национална криза по нашим периферним областима на северу и западу. Већ и зато је, господо сенатори, потребно да из основа мењамо нашу пореску и кредитну политику. У својој националној држави нико нам не може спорити то право да такву фискалну политику водимо.

Ја признајем, да је у ранијим годинама када је привредна криза највише беснела у свету, па и код нас, да је код нас вођена заиста тешка дефлациона политика. Ми који смо остали на основи југословенског унитаризма, југословенске националне политике, критиковали смо такву политику, али ми морамо исто тако критиковати и политику ове Владе, која пада у другу крајност. Ова Влада нас води у инфлациони период, чије ће се штетне последице неминовно врло брзо осетити. Ми још нисмо изашли из кризе и нико нам није у стању рећи у каквим ће се облицима она појављивати у будућности.

У таквој неизвесности ваља ићи опрезно у сусрет догађајима и постепено се служити резервама. А те резерве су, по свему судећи, баш под овом Владом и њеном широко схваћеном фискалном политиком, при крају.

Господо, није умесно, кад неки чланови ове Владе тврде на зборовима, да је ова Влада извојевала победу над привредном кризом. У ову тврдњу могу веровати само наивни људи. Пре свега не стоји, да су цене пољопривредних производа скочиле радом и заслугом ове Владе. Истина је то, да цене пољопривредних производа уопште нису скочиле. У многим земљама су цене пшенице фактично скочиле у поређењу са ценама из 1935 године. Код нас су цене остале исте, а крајем прошле године и нешто ниже од цена из претпрошле године у исто доба. Није друкчије ни са ценом кукуруза, чије су цене у другој половини 1936 године биле ниже за 10% од цена 1935 у исто време. Исти је случај са ценом пшенице и кукуруза и у овој години.

Говорити дакле о порасту цена аграрних производа код нас није умесно. Може се говорити само о доброј жетви, о добром жетвеном доприносу. Ми твримо, да је наша пољопривреда у прошлој години била у једнаком, ако не и у тежем стању, него 1935, јер је диспаритет цена између пољопривредних и индустријских производа знатно порастао у прошлој години. Да је ова Влада на том пољу нешто учинила, да је смањила маказе цена, ми бисмо такав рад Владе веома радо књижили на

страни признања. Али на том пољу, господо сенатори, ова Влада ништа није учинила. Скок цена аграрних производа у иностранству унео је нешто већу активност и у наш привредни живот, али се то мора сматрати пролазном појавом. У иностранству је била страховита неродица и велика тражња за аграрним сировинама. Претпоставимо, а то с правом можемо чинити, само нормалну годину жетве у иностранству и код нас ће криза цена аграрних производа опет бити ту и то у много озбиљнијем облику, јер ће нам остати диспаритет цена између аграрних и индустријских производа, те ће наш сељак опет морати да крњи готовину. Сматрам за своју дужност, да овом приликом упозорим надлежне Министре, да смањују што пре чељусти маказа да нас у овом стању не затекне једна неродна година.

При разматрању буџетских расхода, већ на први поглед пада у очи раздео о државним дуговима, који показује рапидан пораст од 251,936.069 динара према садашњем буџету. Ангажовани кредити из државног буџета износе дакле 1.019,896.995 динара, што значи, да скоро једна десетина државног буџета јесу кредити за државне дугове. Ја морам изразити сумњу, да је и та свота довољна за уредно отплаћивање по служби државних дугова. Према једној висти, која је дата нашој јавности средином фебруара о. г., а која вест потиче из приватних стручних кругова, данашњи наши спољни и унутрашњи дугови износе такву цифру, да овај, мада огроман кредит у буџету, не може ни поред најповољнијих узелних услова подмирити потребне ануитете. Оправдана је стога сумња, да смо ми већ прешли границе разумног задужења, а наши су се унутрашњи и спољни дугови повећали рапидно баш под ером ове Владе.

Када се упустимо у анализу карактера наших дугова, ми их можемо поделити у две категорије према њиховом трајању: у дугорочне и у краткорочне. Са гледишта такве поделе наши се дугови морају такође ценити као неповољни. Здравом финансирање налаже, да се дугорочни зајмови узимају само у непосредно продуктивне сврхе, јер се само на тај начин осигуравају дугорочним зајмовима добра умаћења и повољна амортизација. Наша дугорочна задужења не одговарају свагдашњим основним захтевима доброг финансијског газдовања. Слично стојимо и са краткорочним зајмовима. По принципу здравог газдовања, краткорочни дугови се узимају за временски оквир једне финансијске године, а исплата краткорочних зајмова има се осигурати одговарајућом позицијом те године. Сврха краткорочних кредита је да осигурају касу у сезони када наступа осека у приливу касених прихода и ништа више. Наша финансијска политика није водила рачуна ни раније о тим принципима задуживања, па ни ова Влада не руководи се увек поукама из прошлости, већ у појачаној мери гомила грешке. Папири, чије уновчење није сигурно, и даље се гомилају. Ето, господо сенатори, зашто ћемо се ми још дуго повијати под теретом дугова и зашто ће наш народ и наша земља још дуго бити паралисана у здравом економском и културном напретку. Када наш народ сваке године мора да уноси у буџет само за подмирење интереса и малих отплата дугова преко једне милијарде динара, онда је заиста тешко бити оптимиста и веровати у наш брз напредак. Државни дугови су и главни узрок повећања буџета за идућу буџетску годину, они су и главни узрок што се у данашњим тешким

међународним приликама није могло да издвоји више на опрему наше војске. Оних 150 милиона динара, за колико се повишује наш војни буџет, не претстављају ни стотињак добрих војних авиона. Уопште узевши ова Влада чини кардиналну грешку што уздиже политику зајмова на буџетски принцип.

Господин Министар финансија је још у прошлогодишњем свом експозеу рекао „Расходи личне природе показују из године у годину неподношљиво стално повећање. У периоду просперитета када су наши државни буџети достигали суму од 14 милијарди динара, извршење личних расхода није стварало велике тешкоће. Не можда зато, што су приходи били већи, него и зато, што је број службеника био мањи.“ Ове речи г. Министра финансија ми смо прошле године схватили правилно и онако како треба. Ми смо се питали: ко да помогне Министру финансија на тако искрен и очајнички крик, ако то нећемо бити ми, народни претставници. Када један тако еминентан претставник Владе изговори у име Владе тако тешке и управо запомажуће речи, није ли нам дужност, да му притекнемо у помоћ. И ми смо прошле године у извештају већине између осталог написали и ову реченицу: „Да би се задржало даље повећање ове партије, Финансијски одбор Сената наглашава, да у будуће неће предлагати, нити одобравати буџетске предлоге, који би допуштали да се ова партија и даље повећава.“ Зар нам није била дужност, господо сенатори, да по питању повећања броја чиновништва и повишења пензија заузмемо овакав став? Ми смо тиме лојално и конструктивно вршили своју дужност и нисмо одбијали своју помоћ Влади у једном тако тешком питању, као што је питање навале на државну касу. Стога ми, који смо прошле године гласали из убеђења за извештај Финансијског одбора већине у овом Дому, остајемо и даље верни својим финансијским и буџетским принципима. Овај Дом је зато и постао народна потреба да мотри на све нездраве појаве у нашем политичком, финансијском и културном животу. Не буде ли овај Дом био у стању да тако схвати и да тако врши своје високе задатке, онда му се с правом може порицати резон за опстанак.

Шта каже међутим исти Министар финансија ове године по питању пораста пензија и персоналних издатака? Он нам у овогодишњем свом експозеу резигнирано вели: „За укупне пензијске припадљености предвиђено је по новом предлогу 1.016.000.000.— динара или за 18.752.403.— више од садашњег буџета. Стање државних пензионера износило је на дан 1 јула 1936 године 65.639 лица.“ Немоћан да се бори против навале пензионера, Министар финансија не може да се бори ни са навалом нових државних службеника. У току прошле године ангажовано је нових 5.515 лица у државну службу, те су се због тога лични издаци морали повисити са 147.340.862.— динара. Колико је ангажовано нових самоуправних платеника по банским управама у прошлој години нисмо у могућности да утврдимо, али оно што знамо, јасно одаје попустљивост ове Владе. Можда г. Министар финансија убеђује себе да овакву персоналну политику изискују неки виши политички интереси државе, али ми га уверавамо да повећање државних платеника у тој мери не изискује никаква државна политика. Такву политику наглог гомилања своте за персоналне издатке изискују само можда партијски интереси Владине партије, један лош

режим, који мисли да се на тај начин и даље одржава.

Не можемо прећи олако ни преко партије „ванредних расхода“ којима терети буџет ова Влада. Још сте у прошлогодишњем буџету могли приметити, господо сенатори, да је ова Влада под насловом „ванредних расхода“ ангажовала огромну своту од 953,356.338 динара. У овом предлогу тај се кредит још и повишава. Ти ванредни расходи су чисто инвестиционог карактера и правдају се слабиом приливом средстава за буџетска покрића, а треба дизати радиност народну и треба му подизати потрошачку моћ. Ти су расходи подељени на поједине ресоре по неком неразумљивом кључу. Да видимо шта је та политика са ванредним расходима дала народу и да ли је она оправдана? Народна банка у свом годишњем извештају вели: „Што се тиче социјалних прилика констатује се да се и поред свих побољшања у привреди незапосленост није смањила, него се још и повећала.“ Ето тако демантује Народна банка Владину политику ванредних расхода, али она у исто време изазива сумњу у то, да ли су се уопште побољшале наше привредне прилике. Јер, господо, најсигурнији знак привредног побољшања је запосленост радника, а незапосленост је у нашој земљи прошле године била већа.

И поред огромних задужења које је ова Влада учинила запослење радника је у опадању.

Ова Влада је приступила и једној веома ризикантној политици коју води под видом ванбуџетског кредитирања јавних радова. У нашој финансијској политици ови су размери ванбуџетског кредитирања до сада непознати. Влада каже, да ванбуџетски кредити не терете садашњи нараштај већ будућа поколења, и она интабулише та далека поколења тешким теретима. Истина је, да Влада на тај начин можда постижава буџетску равнотежу, али далеким поколењима нека је сам Бог на помоћи.

Господо сенатори, у експозеу г. Министра финансија кроз редове се критикује финансијска политика ранијих режима. Очигледно је да се ту ради о носиоцима финансијске политике шестојануарског режима. Иако није нико без греха, то ипак држим да су те замерке неоправдане и претеране. Ми смо и сами често замерали тој уској финансијској политици ранијих режима, али у целини узевши та је политика била несравњиво боља домаћинска политика од оне коју спроводи ова Влада. Губи се из вида стање у коме се налазила наша привреда у том тешком периоду привредне кризе и лоших година. Кулминација привредне кризе у нашој земљи била је у 1933 години. У 1934 опажа се лако попуштање кризе и то попуштање има се приписати повољној конјунктури у нашој индустрији обуће, гуме, текстила, које су услед трговинско-политичких и девизно-политичких ограничења увоза могле да повећају свој рад за унутрашњу пијацу. Тешка психоза је завладала у то доба међу нашим привредницима, али се ипак успело да се она разбије. Наш извоз показује већ 1934 г. пораст од 27%, цене се нешто поправљају, а у потрошњи се примећује пораст. Динар је остао стабилан и ти режими су предали и овој Влади чврст динар. Али су шестојануарске владе имале и ту кураж да апелују на народ и да траже од њега жртве да би спасавали буџет од дефицита, који је у 1933/34 г. износио око 27.000.000.— динара. Тај дефицит је стварно био већи, али да тадашња Влада није приступила новелисању закона о таксама 1934 г., по-

вишењу ставки у Закону о државним трошаринама, новелацији Закона о непосредним порезима, ти би дефицити били знатно већи. А ја вас питам: шта би било са овом Владом да данас мора да повишава порезе и таксе да тражи од народа повишење терета. Да раније владе нису то свршиле пре, данашња би Влада имала несравњено тежи положај. Сем тога, при критиковању ранијих режима и њихове финансијске политике губи се из вида и то да је шестојануарски режим тешко погођен и Хуверовим мораторијумом, који је смањио наше државне приходе за скоро пола милијарде динара. Па ипак се оне владе нису користиле ванбуџетским кредитима у оволикој мери као што се то служи ова Влада, него су стезале кајиш на свим линијама и смањивале су државне расходе. У том правцу ми бисмо очекивали да следи ова Влада добром примеру, те да и она покуша постићи уштеде у државним расходима, јер ту је чвор наше финансијске политике и наше буџетске политике.

Ми смо већ лане рекли да се наши буџети све више свде на цифру, која је потребна да подмири чисто наш гломазни административни и управни апарат. Без сумње би веома непопуларна задаћа била приступити растерећењу буџета од несразмерно великих персоналних издатака. Али, господо, том ће се послу кад-тад морати приступити. Ми видимо да се из буџетских прихода веома мало новца враћа у народ, да се веома мало инвестира у оне објекте који су народу потребни. Оно што ми данас уносимо за одржавање наших путева, пристаништа, за мелиорације, за регулисање бујица и других народних потреба, није ни десетина од оне своте која би потребна била.

За илустрацију, господо, како се третирају та Министарства ја ћу вам навести један пример из Министарства грађевина. Господо, позната је ствар да би само за одржавање једног километра државних путева требало уносити 25-30 хиљада динара минимум. Ми уносимо, господо, 7 хиљада и неколико стотина динара, што значи да место 70 и неколико милиона динара ми би морали четири пута 70 и неколико милиона динара уносити да би се наши путеви одржавали у добром стању.

Ја нећу да теретим само ову Владу. И раније владе нису много чиниле у томе погледу, нису уносиле ни оно што је најпотребније. А зашто? Зато јер путеви не умеју да вичу, оне рупчаге не умеју да говоре, а онај народ мучи се по тим путевима, ћути и сноси све то. А видите ми, господо сенатори, кад бисмо имали реални буџет морали бисмо да уносимо само за одржавање путева бар 300—400 милиона динара. Исто тако, господо, ако погледамо цифре које говоре о томе колико се уноси за одржавање наших река, ви ћете видети да су то управо смешне позиције у државном буџету. За одржавање стања наших пловних река Дунава, Тисе, Драве и Саве, имамо нешто ваљда преко 2 милиона динара. Та цифра међутим није довољна ни за једну брану а камо ли да се одржавају уредно реке и бране од северне границе до источне.

Ја бих могао те буџетске недостатке са неколико примера илустрирати. На пример, да има можда неколико стотина суплената младих, којима је протекло време суплентства, и чекају на своја унапређења. То ће бити тако и у другим гранама наше администрације. Све што је оправдано и све што би требало да се сређује међу нашим чиновништвом, међу професорима и осталим државним платажницима, све се то не испуњава, али се партиским кор-

тешима увек нађе по 4—5 хиљада нових места и то се — разуме се — не сме одобрити.

Морамо приговорити и поступку Владе према нашим новчаним установама. Ова Влада загрлила је тешким загрљајем ове установе и дужност нам је да расмотримо, да ли је то добро што Влада чини. У многим савременим државама већ пре нас су државе ставиле руку на Народне банке, које су тиме изгубиле ако не и сву своју независност. Народне банке нису више у стању да се боре против тог загрљаја државе. Народним банкама истина требају државе, јер њихово пословање и њихов просперитет у многоме зависи од пословања са државом. Али из тога насилног загрљаја може се излећи велико зло јер је држава данас велики и највећи привредник. Рачуна се, да је једна трећина наше привреде у рукама државе и њене бирократије. Тој државној привреди требају огромне паре и држава према потребама доноси разне уредбе против којих се Народна банка и друге државне новчане установе не могу оградити. Мислило се да је Народна банка она која управља валутом, али данас, под оваквим загрљајем, стварно држава управља валутом. И пошто је држава и највећи привредник из тог новог односа може да наступи опасност за валуту. За данас изгледа да је све у реду. Народна банка прави добре послове са државом, али није на одмет ако се констатује могућност да та велика љубав државе према Народној банци може да се једном претвори у праву напаст. Како нам неки инострани примери говоре. државе у односу према Народној банци нису увек галантне, него их често силе да им дају велике кредите, те из таквог односа може да наступи потреба повећања новца у оптицају, што никако не може бити на здравље валути.

Ни у погледу кредита и поправљања кредитних односа у земљи није нам најавила ова Влада никакве мере. Наши кредитни инструменти су данас тешки болесници. Ми не тражимо од ове Владе чуда јер смо свесни да успостављање кредитних установа на здраве ноге изискује много времена. Али смемо очекивати бар добар почетак који се још данас не види. У успостављању наших кредитних установа је кључ побољшања нашег привредног стања и ми не смемо заваравати ни себе а још мање народ да ће се стање побољшати пре него се успоставе здраве и солидне кредитне установе. У том погледу ми очекујемо од Владе више активности и темељан план. На том пољу југословенска привреда још увек чека на свог привредног војводу. (**Јово Бањанин:** Ено га у Скопљу!)

Већ прошле године смо констатовали потребу реформе наше буџетске политике, нарочито у погледу поделе кредита на поједине Банске управе. Ова дистрибуција кредита је веома осетљиво питање наше буџетске политике, јер скоро сви верују да су при томе искоришћени. Ја не бих потезао ни данас ово питање да штампана блиска г. др. Корощцу у последње време толико не пише о томе питању и то у таквом једном тону који свакако морам и са овог места да осудим.

Баш недавно је изашао један чланак, који је овде већ цитиран, о проклетству централизма, и о томе како централизам и централистичка политика, коју ми не признајемо... (**Др. Алберт Крамер:** То је политика данашње Владе!) — ми признајемо унитаристичку политику, како та политика мађухински поступа са Словенијом у погледу дотирања кредита тамошњим установама. Господо, ја ћу из-

нети овде неколико цифара да се види, да ли је то оправдано таквим тоном писати и наводим вам један пример из школства.

У Дравској бановини има школских надзорника, управитеља и учитеља 3665 на броју, колико сам ја сабрао на брзину у буџету, и они добивају из централе 63,372.240.— динара.

Ми знамо, господо, да је писменост у Словенији висока. Ми морамо настојати да је одржимо на тој висини. Уопште морамо бити зато, да се на том делу наше државе наш народ може са успехом одупирати оним двома силним и великим културама, немачкој и талијанској култури; ми знамо да тамо треба на културне ствари врло много давати.

Али, господо, кад узмемо, да једна бановина као што је Врбаска; где је писменост тако рећи најмања; има уместо 3665 учитеља само 695 учитеља и да добива уместо 63 милиона само 9,772.580.— динара, мислим да се ту чини све што се може, колико наше снаге и наша финансијска моћ дозвољавају да притичемо у помоћ Дравској бановини.

Није другачије ни у погледу средње наставе, ни у погледу грађанских школа. То су врло интересантне цифре, које нам говоре да се чинило и чини све што се може, можда и више тамо него што се може. Па и поред свега тога неразумљиво је, да један орган, који иако није — као што је рекао г. др. Корошец — његов, него његових пријатеља свештеника, да он ипак тако бестидно напада ову нашу финансијску политику.

Ја мислим, господо, да ако се и пређе код нас на тезу г. др. Корошца на тезу о три народа, да се неће моћи толико кредита намицати за Словенију, за словеначку државицу, колико се то данас чини.

Господо, ја уопште осуђујем такво третирање наших проблема, да се они стављају на неке цифарске односе. Или смо браћа и једно и онда ћемо се разумом руководити и давати где и колико треба, или, господо, ако поставимо то на цифарске односе, верујем да ће се та теза показати и са тога

гlediшта врло лоша и то баш према онима, који је заступају данас.

Ја ћу, господо, резимирати укратко овако:

Ова Влада није испунила своје политичко обећање и није ништа оставила од политичког програма, од онога што нам је дала у својој декларацији. У погледу буџетске политике она задржава све доказане лоше принципе; она сем тога у једној огромној мери задужује наш народ, како то ниједна Влада раније није чинила.

Из свих тих разлога, ја не могу да дам свој глас за овај предлог буџета. (Бурно одобравање и аплауз на левици).

Претседник др. Желимир Мажуранић: Реч има г. сенатор Томо Јалжабетић. (Гласови на левици: Већ је доцкан, 1 сат је прошао!) Ако буде потребе, ми ћемо прекинути. (**Јово Бањанин:** — Треба да прекинемо; јер смо уморни, и да наставимо у 4 сата после подне.)

Ја молим господина сенатора Јалжабетића да заузме своје место на говорници, да почне говорити, а ми онда можемо прекинути. (**Иван Пуцел:** Поштедите и стенографе, ако већ нећете говорника! — **Томо Јалжабетић:** Господине Претседниче, већ је 20 минути преко 1 сат.)

Претседник др. Желимир Мажуранић: Ја Вас молим, г. сенаторе, да отпочнете свој говор. (**Томо Јалжабетић:** Добро, нека Сенат одлучи, јер Господин Претседник увек каже: „Са вашом дозволом г. г. сенатори!“)

Ја Вас молим, г. сенаторе, да почнете са својим говором. (**Јово Бањанин:** Не може се тако, Господине Претседниче! Господа са деснице не седе овде, а ми ћемо да седимо! — **Милан Поповић:** Да се гласа о буџету — Гласови са левице: Да се прекине седница, доцкан је!)

Жели ли Сенат да се прекине седница? (Одзив: Жели!) Онда прекидам седницу до 4 сата после подне.

Седница је прекинута у 13,15 часова.

СТЕНОГРАФСКЕ БЕЛЕШКЕ
СЕНАТА
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

ГОДИНА 6

БЕОГРАД, 1937 ГОДИНЕ

КЊИГА 1

IX РЕДОВНИ САСТАНАК

СЕНАТА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

ДРЖАН 18 МАРТА 1937 ГОДИНЕ У БЕОГРАДУ

ПРЕТСЕДАВАЛИ:

Претседник

ДР. ЖЕЛИМИР МАЖУРАНИЋ

и

Потпретседници

МИЛАН СИМОНОВИЋ И ДР. МИРОСЛАВ ПЛОЈ

Секретар

ДР. ЂУРА КОТУР

Присутни су г.г. Министри: Претседник Министарског савета и Министар иностраних послова др. Милан М. Стојадиновић, Министар унутрашњих послова др. Антон Корошец, Министар саобраћаја др. Мехмед Спахо, Министар пољопривреде Светозар Станковић, Министар трговине и индустрије др. Милан Врбанић, Министар финансија Душан Летица и Министар физичког васпитања народа др. Јосип Роговић.

НАСТАВАК СЕДНИЦЕ У 16.10 ЧАСОВА

Претседник др. Желимир Мажуранић: Господо сенатори, претрес у начелу се наставља. Реч има сенатор г. Томо Јалжабетић.

Томо Јалжабетић: Gospodo senatori, ja nisam želeo u generalnoj debati uzeti reč; ali postupak Kraljevske vlade, koji odavno ne odobravam, prisilio me je da sam se prijavio za reč.

Mi imamo Ustav koji garantuje ravnopravnost. Ja tu ravnopravnost nigde ne vidim, a ovu moju tvrdnju potkrepiću faktima. Najnovija Uredba Finansijske direkcije u Zagrebu od 16 decembra 1936 godine najbolje karakteriše postupak Vlade sa prečanima. Ta Uredba doneta je doduše za malu stvar, ali je velika fotografija unutra. Radi se o oporezivanju općinskih vaga. Za općinske vage u prvoj alineji te Uredbe govori se, za one na srpskoj strani, da su zakonom proglašene kao javno-pravne ustanove koje ne spadaju pod oporezovanje, dočim za vage na hrvatskoj strani nema takve zakonske odredbe. (Dr. Vaso Glušac: E, tu je hrvatsko pitanje, u takvim stvarima!) Biće toga više! Dakle, na hrvatskoj strani nema takvog zakona, i te su općinske vage označene kao tečevinske ustanove, i zahteva se od općinskih uprava da podnesu izveštaj i iskaz retroaktivno šest godina unatrag finansijskim organima za oporezivanje.

Gospodo, ne bih hteo sebi u prilog da govorim, ali ja sam prvi, 1900 godine, kada sam bio dve godine pretседnik Zemljišne zajednice, dao uvesti općinske vage, i narod nam je prigovarao za to.

Za godinu dana sva je kupoprodaja blaga prešla na kile što se i danas radi. Dakle, ta je vaga tolike koristi donela. I to je našla Finansijska direkcija kao neko obogaćenje za oporezovanje i zahteva podatke još od 1931 godine. Ja se čudim, kako ta gospoda mogu da imaju te sitnice, sigurno ih traže mikroskopom, a niko od njih ne može da opazi savsku poplavu koja je preplavila na hiljade kilometara (Odobrava-nje na levici). U budžetu nema niti jednog dinara za pomoć tim poplavljenim krajevima.

To je gospodska glupost kada se uzimaju da grade putevi od Kanala Lamanša, preko Jesenica i Bugarske do Bagdada. Pametan gospodar najpre svršava one potrebe koje su najnužnije, u drugome redu ono što je korisno i ako može biti, a tek u trećem redu ono što je lepo. Toga pravila Kraljevska vlada se ne drži.

Gospodo, to je jedan argument a sada idemo dalje.

Kraljevska vlada vrlo dobro znade kako glasi naš Ustav, pa ipak ga ona ne poštiva, radi čega bi ju tre-

balo staviti pod optužbu. Seljak se kažnjava za malenkosti, a kada se na vrhovima zemaljske uprave ne poštiva zakon koji je zapravo temelj svima ostalim zakonima, kako može onda ta Vlada da pozove nekoga na odgovornost.

To ću da potkrepim ovom mojom tvrdnjom: Ja sam podneo interpelaciju još 1935 godine protiv Zakona o osiguranju usjeva i plodova i reći ću samo malo iz te interpelacije, koju ću obrazložiti kasnije kada bude specijalna debata. Sada ću reći samo toliko da vidite zašto sam to tražio:

„Čast mi je predložiti naslovu da se Zakon o obezbedenju useva i plodova od 10 februara 1931 godine izmeni u toliko, da se donese zakonska novela kojom će se zameniti reč „obvezatna” sa rečju „dobrovoljna”, — i ništa više.

Gospodo, ja sam dobio jedan odgovor preko Senata od Vlade da će mi se odgovoriti kada ovo dođe na dnevni red, a kada se gospodin Ministar poljoprivrede za to zapita, on odgovara da nema vremena i da uzmem reč u budžetskoj raspravi, i eto zato sam uzeo reč da ovom prilikom o tome govorim.

§ 72 Poslovnika kaže analogno § 68 Ustava. Ali § 75 koji govori o hitnosti na kraju kaže, da Vlada ima prava da bude pre toga o tome obavještena. Za te reči: da bude obavještena, prisvojila je ona sebi pravo da ima prava obustaviti jednom članu zakonodavnog tela da njegova interpelacija ne dođe na dnevni red.

Još ima jedna interpelacija o šumama, ali svakako je to sad postalo bespredmetno. U ostalom ja ću se i toga dotaći prilikom specijalne debate i na tu se stvar obazreti.

Kada sam podneo prvu interpelaciju podneo sam zajedno s njom tri izvotka iz zapisnika u opštinama Virje, Đurđevac i Kloštar Podravski i priklopio sam jednu rezoluciju od 1 septembra 1935 godine, gde sam sa aktima dokazao da je narod protivu toga, da narod to neće, ali da Vlada sila, i ne samo da neće taj zakon da izmeni nego, kako vidimo, hoće takav zakon da protegne na celu državu. To vidimo iz eks-pozea g. Ministra poljoprivrede.

Dakle, gospodo senatori, ja ne diram u zakonsku osnovu i tražiću neka ostane sve kako je, ali da bude prisilno osiguranje toga nema nigde u celoj Evropi. Sva su osiguravajuća društva dobrovoljna, samo je ovo, gospodo, prisilno. Ali o tome ću govoriti i u specijalnoj debati i pokazaću da je g. Ministar poljoprivrede dobio jednu izjavu od toga osiguravajućeg društva, u kojoj ono prikazuje veliku blagodat, da nema nigde takvog zakona kao što je ovaj! Ali o tome ću govoriti više u specijalnoj debati. Ovde sam to spomenuo samo utoliko da naglasim da Kraljevska vlada ne poštuje Ustav, da ga svojevoljno krši i da se na taj način egzekutivna vlast postavlja nad legislativnom. Šta smo mi onda? Znači da mi možemo iznositi samo ono što nam gospoda ministri budu dozvolili! To je jedan apsurdum. (Glasovi sa leveice: Tako je!)

Mi vidimo da se donose takvi zakoni, kojim se tereti siromašan stalež, i taj se stalež tereti dok se čuvaju bogataši. Tako kada je bio onaj zakon o pšenici, gde su poljodolci trebali imati koristi, oni koji su kupovali po par kila brašna, kad je taj zakon došao pred zakonodavno telo njega je nestalo, jer su činovnici i državni službenici to saosećali, a sada se ide na to da se ovaj zakon, koji sam spomenuo, proširi na celu državu i na sve seljake, jer je to dobra krava muzara.

Ima, gospodo, toga više, i baš iz tih i takvih zakona rodilo se je hrvatsko pitanje, upravo rodile su

ga one prve Kraljevske vlade a ova ga evo proizvava. I sad hoće tako g. Ministar Predsednik da rešava hrvatsko pitanje sa g. dr. Mačekom. Ovde se, gospodo, ima rešiti hrvatsko pitanje, tu se je rodilo i tu ima i da se reši. (Glasovi sa leveice: Tako je!)

Ja ne verujem da je Predsednik Ministarstva primetio da je Vlada počinila nepravdu na štetu hrvatskog dela naroda. On to dobro vidi. Ali hrvatsko pitanje ima se rešavati ovde donošenjem zakonskih propisa i uredaba, da bude ravnopravnost jednaka.

Gospodo, to je jedan primer koji pokazuje princip po kome se vlada u ovoj državi. Taj princip zadire u svaki zakonodavni posao. Neću nabrajati ono što su druga gospoda kazala. Umesto da uklone uzroke radi kojih je narod na ovoj strani nezadovoljan, oni odlaze g. dr. Mačeku, da preko njega uklone nezadovoljstvo u hrvatskom delu naroda. Hrvati su se nakon šestojanuarskog manifesta bili tako priljubili, kada se narodu tumačilo da je donde bio teror. Njegovu Veličanstvo Kralj jednim svojim gestom presekao je čvor i nastala je oduška, tako da je narod mogao dihati i prigrliti ovu državu. Samo je trebala pravična uprava, koja ne bi merila jednom merom sa ove strane Save a drugom merom s druge strane, pa ne bi bilo uskršlo hrvatsko pitanje, a narod bi danas mogao biti zadovoljan. One strašne stvari, recimo zaduženje i teške poreze, nastale posle rata, teško se snose, ali da je bilo mira u upravi ne bi bilo hrvatskog pitanja:

Kada smo na tome predmetu, gospodo, imamo osim toga više takvih slučajeva, kao što je onaj o kome sam vam govorio proleto, sada će biti godinu dana, o našem sreskom načelniku Uliču Ivanoviću. Ono je bila jedna tortura u narodu i narod je nije mogao podnositi. Tamo se tuklo i bilo je mučeništva kao pod španskom inkvizicijom. Čak su dobili kaznu i oni ljudi koji su došli moliti. Jednom rečju ponavljam ono što su naglasili predgovornici, a naročito g. Daka Popović, činovništvo može biti takode nezadovoljno kao i seljaci, ali svakom visi nad glavom Damoklov mač. On mora čutati, a ako digne glas nož ga probode.

Ja sam lanjske godine ovde sa ovoga mesta, ili preklanjske, gadno opisao Hrvata dr. Srkulja kao Ministra građevina. On je nekoliko miliona dinara bacio beskorisno u vodu po onom nekom Dilerdingu inženjeru iz Srbije. To je bila nevolja. Reka Drava koja naglim tokom podriva donji tok obale sa hrvatske strane, počela je malo po malo da menja tok i da prelazi na drugo mesto. Dravsku obalu i njenu nevolju upoznao je jedan sposoban inženjer, čije ime hoću ovde spomenuti, neki Krunoslav Španišić, koji je znao Dravi prkositi i osujetiti dalje rušenje obale. Ali to nekome nije bilo pravo. G. dr. Srkulj je toga čoveka premestio u Beograd, a on je rekao: Ja ne idem u Beograd, radije ću dati ostavku, ja ću biti pisar u jednom uredu, moja žena švelja, pa ćemo živeti. I faktički dao je ostavku. Ali ta ostavka nije bila primljena, nego su ga premestili u Karlovac, tako da su inženjera iz Srbije doveli i dali mu mesto na dravskoj obali. Bile su narudžbine cementa i drugih stvari, pa se valjda time dalo nešto zaslužiti, pa neka bude Srbijanac na tome mestu. Taj gospodin Dilerding dao je praviti betonski kamen sa cementom, ali to je pratio na pesku i bilo je 80 kubika toga kamena i tamo je osetno došla velika voda, otišao je kamen sa svim ostalim materijalom skupa. Kako je bio nesposoban da onde da nešto, da utvrdi obalu, to nije učinio kako treba, tako da je Drava ispred toga zašla u obalu i ponovo je rušila ono što je bilo urađeno.

Kraj svega toga ipak nije moglo biti da ostane Krunoslav Spanišić na ovome mestu. Ja moram pohvaliti toga inženjera, jer takvoga nikada nismo do sada imali.

Kad sam već na inženjerima, hoću još jednu stvar da kažem. Kraj Đurđevca od sela Molve i niže do Kočinovca nastala je nizina, na sredini otok od peska a na desnoj strani tvrda zemlja, polje. Nizina je u sredini, kroz nju teče jedan potok iz planinskog gorja i nosi puni pesak. Kad ide iz brda jaki tok toga peska nanosi se u ravnicu, a u ravnici voda tiho teče i taj pesak ostaje na stanovitom mestu, i nadvisio je zemljište za čitav metar tako da je tu nizinu presekao na dva dela. Od 1908 godine načinjen je elaborat za odvodnjavanje tih niskih predela, pristupilo se radu, ali od svega toga nije bilo neke velike koristi. Oni koji imaju zemljišta uz kanal, ne bi mogli snositi troškove, te se moralo pristupiti temeljitoj kanalizaciji radi toga potoka, koji sam spomenuo, koji teče dolinom dalje, gde je zemlja odvodna.

Gde se još nešto 1913 godine kosilo, tu 1914 godine nije moglo ništa više da se učini. Onda se u Hrvatskom saboru digao glas i zatražio ruske zarobljenike da kanal udube, jer on postaje sve plići, pošto je voda nanela pesak u ravnicu u visinu metar do metar i po, tako da voda nije mogla dalje da teče. I došli su zaista Rusi zarobljenici koji su kanal prokopali, tako da je 1916 godine bilo nešto bolje.

Ta spomenuta nizina spada takode u podvodno područje. Inženjeri, naročito na čelu sa inž. Rosenzweigom, ni za Boga nisu se hteli primiti toga posla. 1929 g. prilikom poklonstvene deputacije došao sam ja Ministru g. Živkoviću pa mu to ispričao. On mi je to sve zatražio na pismeno i posle pola sata ja sam mu predao ceo arak hartije ispisan sa podacima. To je bilo meseca aprila, a u mesecu julu sve su opštine dobile nalog da počnu sa radom. Svi su dobili nalog, pa i mene su obavestili, da odmah pristupimo izvršenju te kanalizacije. Ali pošto je bio juli mesec kada se približuje žetva i kada se najviše radi u polju, mi smo taj posao odložili. Međutim, došao je i mesec septembar, ali se više niko ništa nije brinuo o tome. Jednom prilikom kad sam došao u sresko načelstvo, ne našavši načelnika, zapitao sam pristava, da li ima kakvo rešenje po toj kanalizaciji. Odgovorio mi je, da nema ništa, ali je onda pozvao telefonom tehničku sekciju u Belovaru. Tu je dugo razgovarao sa inženjerom Rozenzweigom. Rezultat razgovora bio je taj, da je inženjer rekao, da se toga posla ne može primiti sve dok se ne skupi novac. Mene je to vrlo dirnulo, pošto se novac može skupljati i dok se kanal kopa, a čekajući novac sačekati i zimu bilo je vrlo nezgodno. Ja tada napravim ponovo prijavu g. Ministru Živkoviću i kažem: „Gospodin Rozenzweig mora znati, da se novci mogu skupljati i onda dok se kanal kopa; on mora znati da se kanal po zimi kopati ne može; on mora znati da voda od jesenskih kiša i od topljenja snega mora sve poplaviti kada kanal nije prokopan. Ja držim da on to sve vrlo dobro zna, ali on ne participira u šteti koja od toga nastaje”.

Gospodo, za 14 dana kada je veliko kolo pokrenuto, bogme su se i mali kotači vrteli (Smeh). Eto vam jedan primer da kada Vlada hoće onda ide. Ti isti inženjeri, koji su pred sreskim načelnikom govorili, da će radije službu izgubiti nego se posla primiti, ceo taj posao izveli bi do zime.

Osim toga moram tu naglasiti da bi Kraljevska vlada morala upriličiti jedan dobar »trajer« za pročišćenje administrativnih činovnika. Čast mnogim iznimkama, ali ima ljudi koji ne vrede da sede tamo na

onim mestima. Ja neću ovde nikoga pominjati, samo konstatujem da je tako, zato da bih upozorio Vladu da ima činovnika koji ne rade za narod, koji se plaćaju, i njih bi trebalo poslati u neko zabitno mesto kazne radi.

Gospodo senatori, sad hoću da spomenem ono zašto moje interpelacije nisu donesene na dnevni red, i da su tu gospoda ministri određivali da li da one dodu ili ne dodu na dnevni red. Ovo je jedan vrlo pogibeljnan presedan. Ako se to i ubuduće bude događalo, uvek će biti izgovora da se tako i pre radilo. Čl. 73 Poslovnika, koji kaže da Vlada ima pravo da bude saslušana o interpelaciji, ne sme se tumačiti tako, da Vlada ima pravo obustaviti da interpelacija ne dođe na dnevni red, jer to bi bila uzurpacija prava člana legislative po članu egzekutive.

A sad ću, gospodo senatori, da kažem nešto o savskim poplavama. Kad sam se vozio ovamo preko dana, snebivao sam se od čuda što sam usput vidio. To me je još više čudilo zato, što znam da takvo stanje postoji možda 50 i više godina. Mi znamo da svako poduzeće, ako mu strojevi ne funkcioniraju, ne može ništa da radi, nego treba prvo da odstrani sve defekte i da strojeve učini sposobnim za rad. Kod nas se u svako doba i svakom zgodom naglašavalo i naglašava se, da je naša Kraljevina Jugoslavija agrarna zemlja; ratarski stalež je stub na kome počiva država, jer je najbrojniji. Gospodo, a šta je rataru stroj i onaj materijal, na kome on privređuje? Nije ništa drugo nego zemlja! Ako je ta zemlja i zimi pod vodom, ima štete. Ako dođe ta voda nakon toga što je posijan kukuruz i drugi usevi, onda seljačka muka nema nikakve nagrade. Pa kad seljak nema nikakve oštete za to, nego mora čak još i porez plaćati, a po današnjim propisima još i neku osigurninu od tuče (grada), a voda ga je uništila, onda pogotovo nema ništa. Ja se čudim da naši školovani ljudi više polažu važnost na ceste, na turizam i na šport, nego li na zemlju, od koje imaju ti isti ljudi i kruha i vina i meso i mleko i sve što je potrebno za život. (Glasovi: Vrlo dobro!) I to najmanje cene. Kad bi se kod nas pazilo na melioracije i na odstranjivanje podvodnosti ne bi bilo nezadovoljstva u Hrvatskoj. Ja ne znam tačno koju bi brojku uzeo za poplavljena područja. Prvo nisam sve video, drugo neizmerno je velika, biće za pola miliona hektara. I sada ta zemlja, razume se, ne donosi koristi kad se nalazi pod vodom, i ta voda ode u proleće, zemlja nije sposobna za obradu i za to Posavci prekasno seju i plod nije na vreme. Takode propada i ono dubre koje se naloži na svaku oraonicu u malé rupice koje voda opkoli i posle ono izgubi vrednost.

Ja sam još u ekspozeu čuo, da je g. Ministar spomenuo uvadanje bolje simentalske pasmine. Kad sam ovo pročitao, onda sam se začudio. Mene je još negde moj politički drug Đuro Sekulić iz Sibirja molio, da mu idem na ruku za uvođenje simentalske pasmine. Kad sam video kako Posavci seno spravljaju, kako oni napasaju rogatu stoku, ja sam rekao: dok vi to ne uređite, za simentalsko blago ne pitajte, iz dva razloga. Prvo i prvo posle ovakvih poplava izade rogato blago na pašu, tu ima po zaključku veterinaru nekih puževa od kojih stoka dobija bolest metilj. To sam dobro video. Tom prilikom živi crv ude u jetru, razori je, žuč postaje velika i blago uginge. Drugo iz toga razloga, jer blago simentalsko ako ne bude dobro gajeno, ne donosi koristi koje se očekuju od njega, a da je to vrlo korisna grana gospodarstva, ja imam potpuno dokaza. Ja sam bio prvi u Đurđevcu za simentalsko blago, i mene su neki intelektualci odvrćali od toga

tyrdeći, da je tuberkuloza u Nemačkoj učinila više zla tome blagu nego francuski rat 71 godine. To me opet nije uplašilo i ja sam mirno išao napred, i pošto su povoljni uslovi bili, ja sam 71 godine kupio na jednoj dražbi u Zagrebu prilikom natjecanja jednu kravu. Ja sam jednu kupio, a bila je trinaesta po redu. Ali nisam ni ja bio bogat da sam mogao da uspem koliko je trebalo, to ću dalje reći.

Godine 1908 pošto sam ja pohvalio ovu nabavku, a osudio raspored, veliki župan Georgijević rekao mi je: »Ja sam uveren da Vlada neće više dražbom prodavati«.

Drugog proleća, kada su išli u Švajcarsku kupovati marvu, pozvali su seljake koji hoće da idu nabaviti marvu, ali im je bila dužnost da blago doteraju. Išlo nas je petorica. Mi smo dobili 74 komada, među njima 6 bikova. Ja sam ishodio kod Vlade pogodnost, da smo isplaćivali kupovinu u tri roka za tri godine. Svaki od nas morao je dati 3 krave za jednu. To onda skoro nije mogao niko. Moraló se najpre nešto prigoditi, da bi se isplatila rata itd.

To je bilo 1908 godine. 1912 ja sam ustanovio marvogojsku zadrugu. Zadruga je napredovala od 1912 do, mislim, 1922 godine, dok se nisu uplela školovana gospoda, pa su htela načiniti od nas seljaka — bogataše! (Smeh na levici). Ali ne da bi se oni brinuli, da bi naš prihod bio veći, nego da nam budu izdatci veći. Ja sam se odupro uvodenju kontrole muznosti, jer sam video u tome velike izdatke, koje maleni gospodari neće moći izdržati.

Ja sam došao sa g. Pozajićem u veliku borbu. On je, uz pomoć g. Jurića, uspeo da Banska uprava naredi, da se kontrola muznosti mora uvesti a zadruga, koje nisu učlanjene u Savezu imaju se razjuriti. To je zapalo našu zadrugu. Mi smo dobili od Banske uprave naredbu, da se zadruga proglasi razjurenom, da se imovina ima predati novoj zadrugi, koja se od 19 članova između nas ustrojila.

Ja to nisam mogao ni dopustiti, ni pregoreti. Otišao sam u Beograd Ministru g. Šibeniku i stvar mu razložio. On je pozvao odmah sebi g. Jurića, pa su tu bansku naredbu dokinuli. Ali osnutak nove zadruge ostao je. Samo, ta nova zadruga grozila se da nas više neće primiti. Međutim, morala nas je primiti, ali smo mi morali priznati muznost. Isto tako mi smo morali pristati na nove terete.

To je tako trajalo sve do lanjske godine. No lanjske godine sve one subvencije, koje je Savez dobijao za stočarske zadruga, bile su utrošene samo — na gospodstva putovanja! Ja sam iz proračuna lanjske godine razabrao, da su utrošene na gospodstva putovanja. Ali to nije bilo dosta. Trebalo je češće putovati, tako, da su gospoda toliko daleko išla, da su potrošila na putovanja svu onu sumu koja je bila poslata od beogradske Vlade Stočarskom savezu za te kupovine, tako da je ostao jedan veći broj bikova, koje je komisija sastavljena od strane Banske uprave kupila a koje nije isplatila. Ja sam nedavno izvestio gospodina Ministra privrede o tome, ali ne znam šta je on po tome učinio, da li je to plaćeno ili nije, samo znam da se je sa time Banska uprava diskreditirala, tako da je narod izgubio poverenje i ne ide više da nabavlja plodne bikove.

A kakav je uspeh toga simentalnog priplodnoga blaga, ja vam mogu jednom činjenicom razjasniti. Sutra dan će biti osam dana, kad sam ja u petak došao kući bio je sajam u Svetom Grguru. Kada sam došao tamo, otišao sam odmah na železničku stanicu. Tu sam video mnoštvo kupljenoga blaga, a sajam bio je toliko veliki, da je sva okolina bila sa blagom popu-

njena. Drugi dan sam doznao, da je natovareno 34 vagona od toga blaga. Cene su bile dosta niske, ali je ipak bila najgora ona sezona kada blago nije nikuda moglo biti prodavano. Tada je bila hiperprodukcija tako da mesari nisu davali za tele od 100 kila više od 60—70 dinara, pa je narod vraćao blago kući i dobijao je više novaca za prodato meso nego što mu je mésar na sajmu za blago davao. Sada imamo malo ventila kada se odmiče. U Novom Gradu je natovareno 14 vagona 1 marta, a u Đurdevu 12 marta natovareno je 34 vagona i tu se već oseća neka olakšica. Najviše je blaga otišlo u Italiju, a nešto u Nemačku, — dakle od kuda smo mi počeli uvoziti, tamo sada ide naš produkt.

Gospodo, kod tih zadruga i saveza mi nažalost moramo priznati, da je Savez seljačkih zadruga skoro upropastio zadruga. Apelira se na subvenciju Vlade, jer je Savez bio kupio neko imanje u Cabuni, koje je potom uzeto pod agrarnu reformu. Savez je to imanje platio i zadruga je zadužio, i zadruga bi morale dugove plaćati. I sada, kao što vidite, gde se gospoda upuste u gospodarstvo, tu se pokažu da su veliki teoretičari ali rdavi gospodari.

Gospodo senatori, danas je bilo nešto natuknuto o hrvatskom pitanju, da li ono postoji ili ne postoji, pa ću i ja da rečem o tom pitanju svoje mišljenje. (Glasovi sa levice: Čujmo!) Ja sam u jednoj upadici danas rekao, da program Seljačke stranke od 1904 godine, ima u čl. 21 rečenicu ovoga sadržaja: Hrvati i Srbi jedan su narod, pa se imaju sporazumeti tamo gde zajedno žive. Ako je to u programu Seljačke stranke kao najjače političke stranke, kako se onda može, gospodo senatori, danas prebaciti, da je ta Seljačka stranka destruktivni elemenat, da ta stranka razara. Ne, gospodo senatori. Ovakovi postupci Vlade sa gospodarskog gledišta naterali su ljude na otpor, kao što sam prošle godine naglasio za onaj slučaj, kad su bili opštinski izbori, da je sreski načelnik Ivanović sam svojim postupkom u Đurdevačkom srezu pribavio Mačekovoj listi najmanje 10 000 glasova. Gospodo, narod nije protiv države niti je kada bio, nego protiv Vlade, okrivljujući samu Vladu za sve one postupke što pojedini sreski načelnici rade.

Gospodo senatori, mi imamo jedno teško pitanje, koje još nije u ovom Domu raspravljano niti pročišćeno, a to je pitanje narodnoga ogreva. G. Ministar šuma i ruda naglasio je prošle godine prilikom budžetske rasprave, da ima 3 miliona hektara državnih šuma i 3 miliona hektara šuma pod civilnom upravom. Dva i po sata govorio je g. Ministar sve o državnim šumama, obećao kako će praviti puteve po šumama, ali od 3 miliona hektara šuma, koje stoje pod privatnom upravom, nijednom reči nije ništa spomenuo. Međutim jauk, jad maloga čoveka ne da mi i ne dopušta mi da ja to ne iznesem van.

Sve te šume podeljene su na imovne opštine — njih deset, — a imovne opštine su zaokružene po onom terenu, kako su bile za Vojne Krajine regimente i tako su skoro dobile i imena. Te šume predstavljale su veliki kapital i veliko bogatstvo. Tu su se gomilali najveći kapitali, tu su se davale stipendije za kojekakve dake, gradile su se crkve, škole, putevi itd. A danas, gospodo, mi nećemo ogreva, a što je najlepše, pravoužitnici, koji su upisani u imovinskom katastru, umiru. Ne znam za sve direkcije, ali znam za direkciju u Belovaru da je ona takova, da je htela reducirati pravoužitnike koliko god je mogla. Kuda će onaj čovek? Otac mu je umro, ostala su dva brata ili više njih, koji imaju pravo, ali imovna općina neće nikoga da uzme za pravoužitnika.

Ja sam se za nekoga Martina iz Sv. Ane zauzeo. On je napravio molbu 4 januara p. g. i u toj molbi za njega se traži, da se od njegovoga tasta na njega to prenese. Neki čovek Šmid bio je takav da je, kolikogod je bilo moguće, to sprečavao. Najpre nije hteo uredovati jedanput kad sam hteo intervenisati da se ta stvar reši. Išao sam u Belovar. Posle 14 dana zapitao sam, šta je bilo s tim aktom. Odgovoreno mi je, da on još tamo leži. Drugi put kad sam otišao u Zagreb, tamo su mi kazali da još nije stigao. Posle mesec dana ja najzad uspem da taj akt ode u Zagreb sa mišljenjem da mu se ne prizna. Borba se tu još dugo vodila i najzad je stvar došla pred Upravni sud. Najzad su dali obrazloženje, da on ne potiče od pravoužitnika. Najzad je taj čovek morao da donese isprave, ali je Upravni sud doneo rešenje da je zemlja imovne opštine. Tu se stvar preokrenula i taj je dobio drva druge zime. Tako se radilo u ovome slučaju, ali svaki seljak neće moći preduzimati takve korake da svoje pravo odbrani.

Imamo zakon od 1 septembra mislim 1930 godine. U § 153 toga zakona stoji, da svako ko u šumi obori drvo na panju deblje od 10 cm ima da plati globu od 100 do 500 dinara. Sada čovek koji nema da plati, ne može da dobije drva.

Претседник др. Желимир Мажурањић: Молим г. говорника да узме у обзир да је време његовог говора прошло. Нека изволи наставити и довршити.

Томо Јалџабетић (nastavlja): А кад биh наставио?

Претседник др. Желимир Мажурањић: Изволите наставити, јер је Ваше време прошло, Ви говорите преко једног сата.

Томо Јалџабетић (nastavlja): Ја биh молио г. Претседника да овај спис читам.

Претседник др. Желимир Мажурањић: То није у смислу Пословника.

Томо Јалџабетић (nastavlja): Али је у смислу народних потреба. Ја хоћу да кажем ко је наше шуме уништио.

Претседник др. Желимир Мажурањић: Изволите наставити само кратко.

Томо Јалџабетић (nastavlja): Законом од 15 липња (јуна) 1837 године имовне општине у Војној Крајини поделе на државне и народне. И онда су народне шуме подељене на имовне општине. Те имовне општине су водиле катастре и правуџитници су могли бити само они стари Крајишници који су давали војне дужности за време турске опасности. Законом од 11 септембра 1881 раздвојено је право појединим правуџитницима колико коме припада и шта има ко да добије, а шуме су се морале узгајати тако да се не смеју сећи. А шуме су се секле и новач се гомилао. Дурдевачка имовна општина имала је готовог капитала 1913 године 6 милиона круна. Додуше, тај капитал није био код имовних општине, него су га морале слати Влади. Мадари, чим су сазнали за то, однели су тај новач у Пешту. За време рата отишао је тај новач у ратни зајам, и онда нема ни наших шума ни нашег новца.

Али сад шуме су се секле редовно, а младе нису брзо расле, имовне општине су оптерећене порезом и државним даџбинама. Према статистицима подацима исплатиле су имовне општине од свoga оснивања до краја 1935 године државног пореза 231,445.517.— динара, општинског пореза 86,369.209 динара, школског пореза 41,689.534.— динара, бановинског и обласног пореза 24,233.634.— динара, свега јавних даџбина Din. 383,737.894.—

Од ове своте је уплаћено у корист наше државе, тј. од 1919 до 1935 године: државног пореза динара

81.574.466.— општинског пореза 74,417.586.— динара, обласног и бановинског пореза 20,242.135.— динара, све јавних даџбина din. 176.207.187.

Господо, тај новач није дошао не знам каквим манипулацијама или трговином. Шуме су се секле, па се ово плаћало. Старе шуме су посећене, а младе нису нарасле.

Кoliko су поједине имовне општине дале, то нећемо читати, али укупна сума износи din. 787,144.131.—

Претседник др. Желимир Мажурањић: Молим да завршите говор, време је истекло.

Томо Јалџабетић (nastavlja): Ја ћу прескакивањем више учинити него да говорим.

Претседник др. Желимир Мажурањић: То је уосталом предмет о коме можете говорити у специјалној дебати.

Томо Јалџабетић (nastavlja): Добро, ја ћу се покорити, али задржавам право да о томе говорим у специјалној дебати.

Претседник др. Желимир Мажурањић: Тако је!

Томо Јалџабетић (nastavlja): Сада молим Краљевску владу да води рачуна о оним недаћама које су предашње владе учиниле, а које она толерира.

Што се тиче хрватског питања, оно треба да се реши у Београду од Краљевске владе. Кад се uvede равноправност, већа скрб за народне потребе, онда ће нестати хрватског питања. Ја сам time завршио.

Претседник др. Желимир Мажурањић: Реч има сенатор г. Светозар Томић.

Светозар Томић: Господо сенатори, пред нама су два извештаја Финансиског одбора, извештај већине и извештај мањине. Ови се извештаји дијагнетрално разилазе. Док већина у свом извештају каже, да је предлог буџета за 1937/38 годину састављен у складу са данашњим финансијским и економским приликама у земљи и да јасно изражава интенције Краљевске владе, које иду за тим да оздраве државне финансије и ојачају народну привреду и да из тих разлога предлаже Сенату, да се предлог буџета за идућу буџетску годину прими у целости, како га је Народна скупштина Сенату упутила — дотле мањина Финансиског одбора у своме извештају наводи пуно замерака предлогу буџета и раду Краљевске владе и предлаже Сенату, да се прикључи мишљењу мањине и да не прими предложени буџет.

Господо сенатори, ми који нисмо у Финансиском одбору, нисмо добили ни предлог буџета ни Финансиски закон, јер се то све шаље Сенату из Скупштине у ограниченом броју, а извештаје Финансиског одбора добили смо тек пре два дана, те нам је због тога врло тешко стећи правилан суд о вредности предлога буџета и Финансиског закона. Буџет је упућен Сенату 11 о. м. пре подне, одмах је упућен Финансиском одбору, који је почео на њему да ради истога дана и радио је до понедељника увече. Од јуче је буџет пред нама и ми имамо да га оценимо и свршимо до 23 о. м. и да дамо свој суд о његовим добрим и рђавим странама. Као што се види, све то иде врло великом брзином, стога молим да Краљевске владе имају ово у виду и да се са претресом предлога буџета раније почне, како би се овај важан посао по државу и народне интересе могао, радећи полако, свршити корисно и свестрано. (Милан Марјановић: Речено је и прошле године то исто!) Па ја кажем да буде не и прошле него и сваке године буџет на време послат.

Ово је, господо сенатори, шести буџет који се износи пред нас. Прва смо четири примили са из-

весним напоменама, а прошлогодишњи је већина Сената одбила због извесних параграфа унетих у Финансиски закон, с којима се она није могла сложити. Изгледа, да је овогодишњи предлог буџета мало боље састављен, иако има доста овлашћења која Краљевска влада тражи и доста решења Министарског савета која имамо да озаконимо, као и 43 уредбе које имамо да примимо к знању и да их санкционишемо. Оваква пракса да се Финансиским законом доносе закони није добра. Она искључује рад законодавних тела, која је народ послао да они то раде. Стога желети је, да се једанпут та пракса прекине и да се више овако што у Финансиски закон не уноси.

Господо, народ вели: Ко ради тај и греши. Краљевска влада отворила је јавне радове, те се у народу осећа живот и смањује незапосленост; склапа трговинске конвенције и уговоре са иностранством и налази пијаце за наше пољопривредне производе и сировине, што добро утиче на сузбијање економске кризе у земљи и економско јачање нашега сељака, који чини главни део нашега народа.

Једно, родна година, а друго, прилично добре цене наших производа оснажиле су у прошлој години сељака, да сада може мало лакше да живи. Истина, ово се не може рећи за малага трговца и занатлију, малог варошког човека, који су још под тешком депресијом економске кризе. Треба Краљевска влада да нађе пута и начина да се и ови помогну, оснаже и да им се олакша живот.

У смиривању политичких и партијских страсти у земљи Краљевска влада није имала великога успеха и то је онај минус, по моме нахођењу, у њеном раду. Стање у појединим бановинама у земљи није баш завидно. Тамо се не осећа много државна власт и становништво испољава своје верске, националне и државне осећаје према своме личном нахођењу.

Десио сам се пре годину дана у једној вароши једне западне бановине; тога дана бејаше нека свечаност, не државна, и изненадно сам се кад сам видео на кућама православних грађана државну заставу, на кућама католика хрватску, а на кућама муслимана пророкову зелену заставу, која се ретко кад и у Стамболу развијала, можда ни једанпут у сто година. Кад сам запитао грађане откуд то, одговорили су ми, да је тако код њих од пре две године. Додали су, да је сада мање но у почетку што је било. Дакле, ово се чини и поред Закона о заставама, што би требало једном уредити. Закон треба или поштовати или изменити у томе, да се државна заставка истиче у дане државних празника, а у остале прилике нека истиче какву ко год хоће.

Господо сенатори, у Народној скупштини, у буџетској дискусији, у Финансијском одбору и у пленуму, узело је учешћа 733 говорника, дакле, рекордан број до данас у томе погледу. Од тога броја говорника скоро две трећине дотакле су се у својим говорима хрватског питања и о њему су дуго говорили. Мени су пала у очи три говора: говор г. др. Драгутина Јанковића, г. др. Мирка Косића и г. др. Јанка Баричевића.

Г. др. Јанковић третира хрватско питање са чисто државно-политичког и уставно-правног гледишта и вели, да се оно не може решити без учешћа Срба и на досадашњој бази, што је наишло на опште одобравање у Скупштини.

Г. др. Баричевић, Хрват, у своме сјајном говору говори о Србима и Хрватима као једном народу и вели, да не постоји хрватско питање, но постоји потреба да се ова наша држава уреди, како бисмо ми сви у њој били задовољни.

Г. др. Косић говори, да су Срби и Хрвати два народа. Истина, по негде наглашава, да није то само његова теза, но и теза велике већине Хрвата. Ову своју тезу г. др. Косић поткрепљује једино субјективном свешћу Хрвата, да су засебан народ и њиховом свешћу о некадашњој самосталној хрватској држави. Он вели: „Меродавно је шта ко сматра и осјећа да је и коме припада“. Ово је тачно за политику, али за науку не. Етнологији су куд и камо важнији: народни говор, народни обичаји, крв, конструкција главе и састав тела, но осећање маса при одређивању народности једнога друштва

Свест народних маса је лабилна и по њој до данас ниједан научник није никада одређивао народност човека и људи. Може свест да буде помоћна чињеница у одређивању народности људскога друштва, али никако једина и одлучујућа. За одређивање политичког и поданичког положаја људи, народна свест је одлучујућа, а у крви, костима човека и кроја тела, она не игра никакву улогу. Г. др. Косић се позива на мишљење Јована Скерлића и Стојана Протића и вели, да су и они били још пре рата у политици за аутономију и федерализам у случају нашега уједињења, а не каже, да су они то говорили и писали као политички људи и политичари, а никако као научници. Ни један ни други није био ни етнолог ни етнограф, нити антропогеограф. Изгледа ми, да је г. др. Косић пренебрегао човека као биолошко биће.

Ја сам националиста и са чисто научног гледишта велам, да су Срби и Хрвати један народ. Поред многобројних писаца и политичара, и са хрватске и са српске стране, који су чињеницама то јединство Срба и Хрвата утврдили, за мене је најглавније мишљење Јована Цвијића, човека етнографа, етнолога и антропогеографа, најбољег познаваоца нашега народа, научника првога реда и светскога гласа. Он у своме раду: „Јединство и психички типови динарских јужних Словена“ каже: „Срби и Хрвати су један те исти народ, они говоре једним народним језиком, који изненађује својом једноставношћу, јер су у њему и дијалектне разлике тако незнатне, да се Хрват од Крањске границе и Србин из Скадра могу потпуно споразумети. Говорне разлике су мање, но између северних и јужних Италијана, северних и јужних Немаца и северних и јужних Француза. Док Србина и Хрвата по физичким особинама и по изгледу није могуће разликовати, сваки ће одмах одвојити Бугарина. Каква разлика између овога и Косићевог тврђења који вели: „да се тачно зна ко је Хрват а ко Србин“. Србо-Хрвати са Словенцима чине западну страну, према Бугарима, који чине источну страну, јужних Словена, вели Цвијић.

Господо сенатори, полазећи од аксиоме, да су Срби и Хрвати један народ, говоримо о уређењу наше државе и о решењу других питања. Ми Срби у великој већини велимо, да су Хрвати и Срби један народ, на жалост, у томе нам Хрвати нису равни. Та наша теза није од 1914 ни од 1918 године, но је још од много пре ратова. У школи су нас учили томе и ми смо ту нашу тезу увек и свуда проповедали. Допустите ми, да само један пример за то наведем. За време рата доспео сам у Северну

Африку у којој сам провео неких десет месеци 1916 године. Те године Румуни су ступили у рат на страни Савезника и били после кратког свога учешћа у рату потучени и потчињени, а Савезници су ставили Грчкој ултиматум. Негде у септембру у једном друштву код ректора Алжирског универзитета г. Ардајона, нашао сам се са два финансијска делегата, једним народним послаником, адмиралом Сер-ом и неколико првих личности из виших политичких алжирских кругова.

Повео се разговор о балканским народима, и тада су ти Французи говорили: да од балканских народа ни Бугари, ни Грци, ни Турци, ни Румуни нису сигурни; једино се могу водити послови и озбиљно радити са Србима, јер су они стални, конзеквентни и веома слични по темпераменту Французима. На то сам их ја упитао на које Србе мисле да су такви. — На Србе у Србији и Црној Гори. — Тада сам им ја казао: да осим Срба у Србији и Црној Гори има још доста Срба под Аустро-Угарском и наше браће Хрвата, с којима смо и по крви и по језику једно. Они то никако нису хтели да приме и говорили су да то нису Срби, да не осећају српски, да су то Аустријанци и да се боре на страни централних сила противу нас и наших савезника. После дуже дискусије, и пошто сам им навео њихов случај са Елзасом и Лореном, примили су моје разлоге и рекли су ми: свакога, кога ви Срби признате и примите за свога брата, и ми ћемо га за таквога признати. Овај разговор с овим виђеним Французима послао сам на Крф Министарству иностраних дела 26 септембра ради обавештења, да зна Краљевска влада какво мишљење влада код Француза о нашем братству и јединству са Хрватима.

Дакле, господо, тако је српско-хрватско братство бранио један Србин војник, који се нашао у далекој туђој средини.

Господо сенатори, с погледом на то што је наш Клуб нов и састављен од сенатора који су раније припадали разним групама, изјављујем: да ми чланови Независнога клуба сенатора, стојимо неотступно на становишту народног и државног јединства, и да ћемо у томе правцу радити као што нам и статуту прописују. Унитаристе смо. (**Милутин Драговић**: Ако не промените памет, добро је!).

Потпретседник Милан Симоновић: Молим Вас, господине Драговићу, да не упадате у реч г. говорнику.

Светозар Томић (наставља): Као националиста, ја сам за унитаризам са широким административним самоуправама. Извођење све материјалне културе пренело би се на бановинске управе. Бановине би имале своје скупштине са слободно од народа бираним већницима-посланицима. Оваква скупштина имала би своје одборе: финансијски, грађевински, привредни, санитарски и друге, који би са Банском управом изводили и у дело приводили све скупштинске одлуке. Тако би се свака бановина развијала у духу својих привредних, здравствених и културних потреба, а према својим климатским и теренским приликама. У овом случају Бан би са својим већем имао много већу власт, но што је данас има. Сличну управу запазио сам у Француској, где су департманске скупштине у питањима материјалног напретка свога краја потпуно аутономне. Департманске се скупштине не распуштају пре истека рока, а префекти се мењају, али много и много ређе но наши банови.

Мислим, господо, с оваквим самоуправама и наш би се народ задовољио. Осетио би да му се дала прилика да сам своју кућу уређује и у њој газдује, а политику нека води централна власт у престоници.

Данашњи наш Устав у својим параграфима 88—97 предвиђа потпуно такве самоуправе. Верујем да би овакво уређење наше државе нашем народу најбоље удовољило и најприличније било.

Господо, неко може запитати: а шта ћемо са хрватским питањем? Право да вам кажем, господо, оно за мене и не постоји. Актом од 1 децембра 1918 године сва су таква питања решена. Огромна већина Срба, Хрвата и Словенаца, преко својих претставника, акт Уједињења је поздравила и прихватила и о томе више не може бити говора. Ако г. др. Мачек и његове присталице неће ову државу, онда то није хрватско питање него је то државно питање; ако ли Мачековци хоће ову државу, односно велика већина Хрвата, онда опет није ни то хрватско питање, но питање нашег унутрашњег државног уређења, које има да изведемо на задовољство нас свију. Никакво веће право у овој држави немају Хрвати од Срба на пример из Црне Горе, па ови ћуте и веле: Југославија ће једном и нама бити мајка, а не до века маћеха. Знам шта је Црна Гора дала и жртвовала за ову државу, а знам шта је од ње добила, па поред све широкогрудости не може човек остати равнодушан према ономе колико је неуражено на привредном, санитарском, саобраћајном и уопште на културном пољу у Зетској бановини. Док се напредак у свима бановинама, за ових 19 година заједничког живота, може забележити са плус, негде више негде мање, — у Зетској се бановини, специјално у границама Црне Горе, може забележити са једним великим минус. Једино после владе Пашићеве из 1922 године, која је била донела закон, закључила зајам за грађење железнице нормалног колосека уз Дрину — Пиву — кроз Црну Гору на Тиват, па неко омете и пруга окрену на другу страну — велим, једино после те владе данашња је Влада почела да ради пругу уског колосека од Билећа за Никшић и да трасира неке друге пруге. Све је ово толико мало, да се још једна велика белина налази на карти Југославије, на простору Зетске бановине што се тиче саобраћајних средстава.

Да је пројекат пруге из године 1922 изграђен, не би Зетска бановина, нарочито Црна Гора са Бокром, била данас пасивна област, него би том пругом текао живот најкраћом везом са нашим морем. А овако голи кршеви Лике, Јужна Далмација, Херцеговина и Црна Гора све више пуне, а њихови синови седе беспослени, здрави и храбри иду да траже посла и да траже од државе насељење на Косову, у Метохији или где другде у Јужној Србији. На Северу наше Отаџбине за њих нема више места. Ови мученици после дугих мука добијају 5—6 хектара шикаре, ситногорнице или крша, што мора да крчи и да у том послу пропадне и он и његова чељад док искрчи бар једну трећину тога земљишта. То мучење и пропадање нашег најздравијег елемента не сме се више допустити, па молим Краљевску владу да нађе начина да колонистима, добровољцима и инвалидима насељеним у Јужној Србији на неки начин олакша живот, јер од њих данас нема никакве користи. Ту не треба жалити ни труда ни средстава да се ти људи очувају и одрже, јер су потребни народу и држави.

Да завршим. Наша држава обилује свим лепотама у богатствима као ретко која земља. Партијске, верске, племенске и националне размирице, које у народну масу уносе народни непријатељи, раздиру живот нашега народа а нарочито сељака, који је и добар и племенит и недају му да мирно живи. Господо, у нашој заједници, у Југославији, нама је живот. Живео је наш народ дуго под игом туђинаца и био им слуга. Данас смо стекли нашу заједничку кућу у којој смо ми господари. Ову кућу треба да очувамо и да је потомству предамо. Очуваћемо је ако буде више слоге, више широкогрудости између Срба, Хрвата и Словенаца. У нашем заједничком животу наш је спас, а у подели или разлазу већине је од нас смрт.

Потпретседник Милан Симоновић: Реч има сенатор г. Милутин Драговић.

Милутин Драговић: Владати и бити на власти а не сносити одговорност и не подносити критику, тога није било до сада. За време парламентарног живота критика је вршена јавно у Парламенту и у Народном дому где се скупљају народни претставници. Та критика и та владавина кошта народ доста, и она је била корисна, јер се са извора народних жеља чула потреба народна и жеља народна.

Краљевска Влада на челу које стоји г. др. Милан Стојадиновић поднела је Народном претставништву буџет за 1937/38 годину. Приликом прегреса буџета у начелној дебати и у појединости ми смо у Народној скупштини чули доста добрих, ваљаних и пуно документованих говора и критике о раду Краљевске владе, како финансијско-привредном, тако и о политичком раду њеном. И, да кажем право, ја мислим да би нама сенаторима остало врло мало да изнесемо, ако нећемо да понављамо оно што су господа народни посланици већ казали. Али како је Сенат једна установа, по моме мишљењу, потребна, састављена према приликама наше државе, према склопу племена, који у њој живе, и састављена од врло искусних и паметних људи, — мислим да није на одмет да се и овде чује нека реч о данашњој Краљевској влади и њеноме раду.

Краљевска влада огрешила се о чл. 2 Устава земаљског да уз овај буџет није поднела и завршни рачун прошле буџетске године, како би се Народном претставништву дала могућност да бар приближно упореди цифре издатака и буџетских прихода из прошле године са предложеним цифрама у овоме буџету. Јер ми знамо, господо, да је прошла година била доста родна и да је могло према томе много обилније да се убирају државни приходи за државне и народне потребе; па ако је предрачун буџета за 1937/38 годину састављен према приходима прошле године, а ова година, не дај Боже, да буде неродна, онда је неминован дефицит у државном буџету.

Г. Министар финансија, кога ја познајем још одавно као доброг и ваљаног чиновника, а сада хвала Богу као доброг министра, изгледа ми да је некако променио ону своју ранију тактику. Ја сам га раније знао као штедишу, као човека који строго води рачуна о народној и државној имовини; али откако је почео да се баца на политичко поље, да иде у партије, изгледа ми да није могао да одоли захтевима присталица његове партије него је почео да саставља буџет који је по моме мишљењу доста велики. Овај је буџет већи од прошлогодиш-

њег за близу 500 милиона динара и кад би још само ова цифра била стављена на јуначка плећа нашега народа, могла би се још и подносити.

Али када се овој цифри дода цифра бановинских буџета па среских и општинских буџета, и када се дода све оно што сељак мора да плаћа адвокату и чиновнику када иде на увиђај који учини по његовој тужби, а ви сте чули јуче од предговорника г. Пуцеља да у Дравској бановини бановински прирез износи 95% од онога колико износи државни порез. Господо, када се тако разрезају намет на народ, треба се бојати да се том народу не сломије кичма под теретом.

И Народно претставништво и господа Министри треба да се старају колико ће, када и где разрезивати државне дације. Ја мислим да сви увиђају тешко стање нашега народа. Ми немамо више ни задруга, немамо онога весеља, онога благостања који смо имали пре рата. Све је то ишчезло. Ви сте чули од предговорника да има села од по 150 кућа у којима не можете у две куће наћи осветљења. Сви пожуре да вечерају и да легну док се види, да их не би ухватио мрак, а већ о неким дажбама које би се утрошиле на њихов расход у кући, о томе, господо, не треба ни говорити. Ја не знам услед чега су се поједине утрине и испусти поделили. Може бити да је то и услед тога што су се многи наши земљорадници отргли од плуга и мотике па иду у политику и у службу, чиме се само повећава државни и самоуправни буџет. Лепо је рекао један предговорник да је готово сваки житељ 9% државни чиновник, а све је то на државном буџету. Ако тако пођемо даље једнога дана ће пресушити онај извор из кога ми црпемо државну помоћ. Видите, о народу се слабо води рачуна. О њему се води рачуна само пре гласања и када треба да се уписује у странке. Пuteви су сада не може бити гори. Неко је у Скупштини рекао да ми у неким местима имамо болнице у појединим местима без болесника, или на другој страни имамо болесника а немамо болнице.

Замислите, господо, како се прибира порез преко егзекутора, који не бирају пута и начина да што више отму од народа за државну касу. Продаје се сиромашу сељаку и последња кравица за 300 динара порезе, док, међутим, велике фирме и велики порески објекти у нашој држави преко године сакрију у својим књигама и билансима по неколико десетина милиона од државе и државне порезе. Сетите се наших инвалида и осталих потреба. Међутим, Краљевска влада др. Милана Стојадиновића толико троши и ја се, да вам искрено кажем чудим одакле ти приходи? Одакле паре за те дневнице Министара и за општинске изборе? Чак и за поједине партијске пријатеље нају се извесне суме и по неколико вагона кукуруза и да они у своме срезу спроведу јавне радове, као да нема техничких одељења, предрачуна, као да нема потребе да се у опште једанпут види шта у коме крају треба да се ради, и то да ради држава и државно надлештво, а не партијски прваци и агитатори као што се сад ради.

Па, господо, када се тако ради, а на другој страни када нема од чега да се живи, онда немојте да се чудите што је незадовољство према државној управи веома велико и што народ гунђа и протестује, јер му је невоља и јер му је догорело до ноката, кад види како се троши и расипа његова имовина и његов зној, а он са својом децом и породицом оскудева и живи у тешком материјалном стању.

Господо, било је пре неколико дана у новинама, да Министарство социјалне политике дугује инвалидима преко 30 милиона динара. Ја мислим, господо, да је то срамота и за државу и за Владу да се дугује онима који су дали све што су могли дати за добро наше земље, за њену величину и за слободу нашег народа. Зар се није могло наћи пута и начина да се тим људима исплати оно што су заслужили, да би сирочад инвалида могла да плати прирезу и порезе и да би могли да појачају свој живот. Ја нећу, господо сенатори, много да говорим о цифрама буџета, јер су о томе овде доста говорила господа предговорници, а и они, који ће још после мене да дођу на ред, али могу само да кажем да овако газдовање са народном имовином не води добру и да неће бити добро. Ја се надам да ће говори господе народних посланика у Народној скупштини и господе сенатора у Сенату, колико — толико наћи уточишта у срцу и мислима данашње Краљевске владе, и да ће она послушати то и да ће се вратити и поћи оним правим путем, наслонивши уво на народне потребе, да се тако врати своме народу и народној жељи, а не бирократизму и распикућству, као што ради сад.

То је, што се тиче тога програма о раду на финансиско-привредном делу рада Краљевске владе, јер се 19 маја пр. год. испунило 29 год. откако сам претставник једнога краја, па ми већ истиче време и мог сенаторског мандата и мислим да је ово сада можда мој последњи говор приликом претреса у начелу. Зато желим да се чује и види како осећам и мислим, и како желим да те политичке ствари иду у овој нашој држави.

Да бих могао да прикажем стање до кога смо дошли, ја морам да се вратим мало на нашу прошлост. Сви сте ви, господо сенатори, старији људи, који сте водили политику, који сте читали новине, и сви ви знате она стара времена и ону малу предратну Србију са својим Уставом, својим радом и својим слободоумљем од год. 1903 до 1911 и 1912. Та стара наша предратна Србија давала је пример једне слободне државе, једне слободне народне воље, пример партијске организације итд. Тада је била слобода народа, била је слобода збора и договора, било је тајно гласање. Сваки је знао своје дужности и своја права политичка, али су се знале и границе. Тада су режими водили рачуна о свему, о раду, о дисциплини и поштовању закона. Тако ми је пок. Пашић причао како је са шефовима опозиције добро сарађивао где се тиче интереса државе, тако да их је чак звао да бар једанпут у години, ако не и два пута дођу да прегледају рад у Министарству спољних послова, и да их обавести о спољној ситуацији земље. И баш је г. Љуба Давидовић долазио заједно са пок. Велковићем да прегледа рад Министарства спољних послова и чудио се како је све исправно и у реду. Други пут је г. Љуба Давидовић долазио на позив из Врање у истом циљу. За пут од Врање до Београда платио је 44 динара, а натраг исто толико, исплаћено му је тачно 88 динара; дакле гледали су чак на она два динара и нису му дали округлу суму од 90 дина. Из тога се види, како се је строго водило рачуна о државној имовини. А ко данас зове некога да прегледа и да види шта се ради по Министарствима.

Данас је сасвим друга политика — други ред, друга владавина него оно раније. Ми смо се такмичили, ко ће више да учини за народ и државу. Ми смо тако и васпитали наш народ у предратној Србији, и зато је он тако сјајно и јуначки подно-

сио све терете и све жртве за слободу ове државе и слободу нашег народа. Тај народ је био убеђен да чини једну свету дужност кад иде да гине и кад даје цвет свога подмлатка да гине за народно јединство и државну заједницу и слободно могуће да је наш народ гинуо и давао жртве за једну јединствену државу, за слободу нашу заједничку и Срба и Хрвата и Словенаца, а никоме није ни пало на ум да гине и даје жртве за самосталну Хрватску или Словеначку и нека свако зна ко хоће да зна, да српски део нашега народа никада неће одобрити нити дозволити никакав облик владавине, већ овај који је постављен Уставом од 3 септембра 1931 год.

Јесте, тада је, видите, било једнодушности и тада није дошао Драгослав Ђорђевић ни остали, па да ми кажу: да јесу Хрвати и Срби један народ и да нису. Што та интелигенција није то казала 1915 год. када смо у нишкој скупштини добили понуду од Аустрије да закључимо мир да нам Аустрија да Босну и Херцеговину и Новопазарски Санџак. Тада је овлашћена Краљевска влада дала одговор да нећемо престати да ратујемо и да нећемо закључити мир све док и последњи Србин, Хрват и Словенац не буде слободан и не будемо уједињени. Тада се није питало јесмо ли један народ или нисмо, него смо ишли да гинемо и падамо. Ви сви добро знате шта је малена Србија претрпела приликом свог повлачења преко своје територије, преко Косова и преко албанских планина. Тада је сваки војник ишао не знајући где му је конак и где га чека старешина. Није знао да ли ће се вратити и кога ће тамо наћи. Ишао је, јер је волео државу и Краља, хтео је да све што има да за слободу своје браће и за величину своје државе.

Господо, то је тако било, ви то сви знате и нећу да потсећам на све то, јер је господин Претседник Сената рекао да је време говора ограничено, па не бих хтео да одузимам туђе време. Али како било ми смо отишли, пробили солунски фронт и дошло је уједињење. Чим смо се ујединили одмах су дошли са свих страна у сваку партију лакташи, људи са великим амбицијама, људи који нису гледали да заузму места по способности и својој заслуги, него је настала права трка ко ће коме подвалити и ко ће кога оборити. Тако је дошло до 1921, 1922 и 1923 год., готово ниједна странка није постојала а да у њој није било заваде и неслоге, постало је неколико фракција. У нашој међусобној свађи и расправи ми смо се готово неколико година препирали, ломили, погађали, правили коалиције, правили уговоре, правили споразуме, а слабо што радили за добро народа и државе. И када је дошао онај кобни 20 јуни у Народној скупштини, онда за њим морао је да дође и 6 јануар. Дошао је 6 јануар да спасе народ не од демократије него од анархије, која је пољуљала демократију и претворила је у анархију. Почеле су личне амбиције да воде поједине групације и да намећу своју вољу над државном управом и над законима.

Дошао је, господо, 6 јануар, али знајте да је малена Србија научила да живи у слободи и она је са негодовањем увек примала укидање Устава и растурање Парламента. Она се борила са династијом Обреновића против укидања Устава. Међутим, 6 јануар, ја то могу отворено да кажем и нема тога ко ће ми то порећи, примило је са задовољством и одушевљењем 96% становништва. (Пљескање на левици). Зашто? Зато што му је до-

дијала она препирка, она свађа, оно наметање, додијала му је и она коалиција коју је Радикална странка морала да склапа са Цемијетом и Немцима, да чува државно јединство. Додијало му је и оно наметање чиновничког апарата, и што је видео да ће та политичка расправа да му упропасти оно што је са муком стекао. Он је веровао своме Краљу. То му је био и Владалац, и ратни друг, који је умео истински да осећа за сељака. Веровао је и хтео је тим актом ћутања и одобравања што је укинут Парламенат и Устав да каже и у иностранству и у земљи да је он господар тога живља да је он наш ратни друг, да смо ми његови и он наш и да са народом Његовим може управљати и радити како Он као Краљ наш и ратни друг наш нађе за потребно.

Господо и браћо, ја мислим да је фаталност шестог јануара, што Господ Бог није могао са неке друге стране да шапне Краљу Александру, да састави други кабинет од других људи, 6 јануара 1929 године, а не онако, како је био састављен. Да су у кабинет Петра Живковића дошли на министарска места неколико сељака, занатлија и трговаца из земље, могли би боље одиграти улогу шестојануарског режима него што су ушли политичари у шестојануарски режим. Ти политичари ушли су са задњом намером. Они се нису у души слагали са 6 јануарским манифестом Краљевим а ушли су у шестојануарску владу. Ушли су да би задржали припадности и своје положаје и да коче узбрдо кола шестог јануара, па да, кад буде време, сруше владу, да би навели поново воду на њихову воденицу. Такви људи шестојануарске политике одбили су друге људе политичаре, који би тако исто пришли влади шестојануарског режима и дошли на власт да су позвати били. Господо сенатори, политичка историја нашег државног јединства потврдиће, да су Љуба Давидовић и Аца Станојевић највећи грешници и виновници што нису пришли Краљу, да припомогну извођење идеје 6 јануара, него су остали по страни за љубав неколико људи око себе, што нису добили министарске положаје, остали су да ћуте и гледају, како се разорава ова држава. Тај Љуба Давидовић, који је поштен човек али ситан политичар, ситничар, за време изборне владе Веље Вукићевића бацао је дрвље и камење на изборну Владу, па чак и на пок. Краља, и говорио је како је могао дати изборну Владу Вељи Вукићевићу, који нема странке за собом. Он је грмио и претио, да онога дана, кад се сврше избори разрачунаће се са свима после избора. Тај исти Љуба Давидовић, који је радио махом на рушењу Веље Вукићевића направно је затим коалицију са Вељом Вукићевићем, направно је тврди град око Владе Веље Вукићевића. Зашто? Само зато да уђе у Владу Аца Мијовић и Грол за чланове кабинета, па га је Аца Мијовић издао првом приликом кад је требало. Дошла је 1929 год. 6 јануара влада г. Петра Живковића по личној вољи Блаженопочившег Краља Александра. Почивши Краљ Александар имао је велико преимућство да процени људе политичаре, да их измери од главе до пете, колико има у њих увиђавности и верујте, да је све политичаре познавао у прсте, али му се ипак поткрало да се неки пут превари и зато није имао среће да добије боље сараднике у кабинету г. Петра Живковића образованом 6 јануара од старих политичара, који су одмах после неколико месеци почели нову песму на стари глас. И тако се натезало после извршених избора јер је сваки стари политичар довео изве-

стан део посланика својих присталица у Народну скупштину.

Петар Живковић сишао је 4 априла 1932 године са положаја Претседника Владе а дошао је за Претседника Владе Воја Маринковић. За њим је дошао Српкић, па је дошао Никола Узуновић, па тако даље редом. Хтело се и пошло се за тим, да се створи једна странка, која ће изводити свој програм, која ће у народу разграњавати и усађивати у душу народну шестојануарску идеју Блаженопочившег Краља Александра, јер је она била као најбоља гаранција и најбоља подлога за наше државно јединство, за наш братски загрљај, за наш партијски живот, где би се окупиле Срби, Хрвати и Словенци, да се заједнички под једну партијску капу, на једном партијском програму договоре, сложе, допуњавају један другог и да припомогну да чувамо нашу државу и да омогућимо што бољи, што сношљивији и што задовољнији живот сваком Југословену на своме делу и своме занату.

Али онај несретни партиски кључ бивших политичких партија осећао се, као и то, да увек тако једни против других раде, ако је радикалски бивши претседник, демократи су незадовољни, а ако је демократски, радикали су незадовољни и земљорадници итд. Таљигало се, мучило се, али да вам искрено кажем ја нисам одобравао оснивање те странке у почетку, али тврдим и кажем, да је та странка била ушла у народ и почела да хвата корен не само у Србији, већ је преко у новим крајевима она била ухватила корена у народу код пријатеља који су за народно и државно јединство и пријатеља који су били за нашу срећу. Али не лези ђаволе, ја не знам одакле и зашто, можда као проклетство Божје из старих грехова дошла је влада г. Јевтића. Дошла је да изврши изборе. Одмах смо се ми овде сенатори забринули чим смо читали оне изборне изјаве, чим смо угледали састав Владе, било нам је јасно шта ће бити и куда ће да иде. Почела је да се баца крилатица и неке идеје, па чак се ишло тако далеко и каже: што је јуче било, то је данас застарело. И добили су изборе. Пред изборе дошло је питање да ли да Југословенска национална странка изађе на изборе против Владине политике г. Богољуба Јевтића. Говорило се поцепаћете бираче, поцепаће се пријатељи државног и народног јединства, створиће се оно што не жели нико, и паметно је одлучила Југословенска национална странка да се не излази на изборе него да се гласа за ону групу која је по програму најближа Југословенској националној странци. А најближа је била листа г. Богољуба Јевтића, јер је декларирала да је за државно и народно јединство и за идеју шестојануарске политике итд. Избори су извршени, Скупштина је дошла, али каква је била та слога у тој Влади изборној то ми сви знамо. А да је ишло како не треба, најбоље ће да посведочи ово писмо које су издали данашњи сарадници Претседника Министарског савета др. Милана Стојадиновића, а ондашњи сарадници Бошка Јевтића и његови најискренији и најближи, а мислим, и најфаталнији другови у изборној Влади. То је писмо писано од стране Клуба земљорадничке странке друштва данашњег г. Војислава Ђорђевића, Министра без послова, без портфеља (Смех). Ту овако стоји:

„Драги брате, Народна скупштина је распуштена и избори за народне посланике су расписани за 5 мај т. г.

Потребно је да знамо: шта ћемо ми земљорадници радити и како ћемо се одредити?

Одговор је: ми земљорадници не смемо остати по страни. Ми не смемо апстинирати. (Уздрижати се од гласања). Ради се о судбини сељака о сељаковом бити или не бити. И зато морамо сви земљорадници узети најживље и најшире учешћа у претстојећим изборима. Ми морамо у идућој Народној скупштини имати јаку бројну групу земљорадника-задругара, која ће мушки отворено изнети сву невољу и беду сељака и која ће искрено и достојно заступати и бранити интересе сељачког народа, кога је економска криза и рђава управа довела до ивице пропасти. Сељак се мора спасавати а с њим и држава, он је њен и хранилац и бранилац.

Са ким ћемо поћи и гласати?

Стоје нам три пута: 1) Или сами, или 2) са опозицијом, или 3) са Бошком Јевтићем, Претседником садање Краљевске владе.

1) Сами нећемо у изборе. Зашто? Зато, што би такав корак унапред значио наш пораз. Засебном листом не бисмо добили ништа, међутим наше људе изложили би излишним трошковима и разним непријатностима. По садањем Изборном закону: свака земаљска кандидатска листа мора имати најмање по једног кандидата у сваком административном срезу, а у варошима по два и више. Кратко је време да те законске услове испунимо.

Дакле, истицање засебне земљорадничке листе је немогућност.

2) Исто тако нећемо да идемо на изборе ни са опозицијом заједно. Зашто?

1) Што спрезање са опозицијом значи повампиривање старих странака — радикала, демократа, Спахе, Мачека и др. Корошца." (Смех на левици). То је, као што видите, писао пред петوماјске изборе а сад му не смета да седи са др. Корошцем и др. Спахом у Влади! (Смех и приговори на левици. — Један глас на левици: Еластичан је! — **Др. Ђура Котур** према левици: Као и ви! — Жагор.)

Даље се у овом писму каже: „Ми не смемо оживљавати старе странке које су у пуном распадању и давно осуђене на смрт. Ми морамо учинити све да оне буду што пре срушене како би на њиховим рушевинама изградили нашу напредну сељачку кућу.”

И тако даље, и тако даље, да вам све ово не читам. Ето, господо сенатори, каква искреност влада. И када је г. Богољуб Јевтић са таквим друштвом радио морао је да падне. То је, што каже сељак: Што год види овца кад лежи, то је близу. Сваки је могао да види да је немогуће, код онаког друштва, да остане Влада г. Бошка Јевтића.

Дошао је кабинет г. др. Милана Стојадиновића, мога бившег пријатеља, а може бити и доцнијег, не знам шта ће све бити! (Смех.) И, да вам искрено кажем, господо сенатори, ја сам осетио, као што се осетило и код вас, и у Народној скупштини, једну радост и весеље што је г. др. Милан Стојадиновић образовао Владу. Зашто? Рачунао сам: искусан политичар, добар финансијер. (Један глас на десници: Тако је!) Добро друштво је узео. Узео је др. Спаху, узео је др. Корошца, прогласио је да је радна влада, „не тиче ме се партија, хоћемо да спасемо и уредимо земљу, да поправимо и подигнемо економско стање итд.” Заснива се њихов рад на шестојануарском Манифесту, на Уставу од 3 септембра итд. итд. Куд ћете

боље?! Помози Боже! Дивота једна! (Веселост.) И када смо се сви обрадовали, још више нас је обрадовало што је у Владу ушао г. др. Спахо, јер смо сви знали да је г. др. Спахо био на листи др. Мачека, да је био отишао сасвим са њим, па је у Владу ушао и др. Корошец, који је био интерниран за неке његове потписане ампутације итд. итд. Рачунао сам: Боже помози, ови људи су се покајали, дошли на добар пут, признају да је ово пут којим треба ићи.

Колико је Србији стало до тога да се стиша овај пламен и наша верска затегнутост најбоље доказује ово, где морам признати г. Љуби Давидовићу једну паметну ствар, што је пристао да г. др. Мачек буде носилац земаљске кандидатске листе, само му замерао што је обмануо бираче и пријатеље у предратној Србији, јер је тврдио да има готов споразум са Мачеком о државном јединству, о државним пословима и државном уређењу, али због извесних разлога не може пред изборе да га изнесе.

Тада су Србијанци пришли овој листи не због тога што верују да је Мачек велики државник, да ће да реши ово тешко стање, него због тога да једанпут и браћа Хрвати увиде да смо ми Срби истински пружили обадве руке, као брат брату, да их доведемо овде, да дођу у Народну скупштину, у Народно претставништво, да се договоримо и решимо заједнички сва питања, на добро ове земље, а не једни да седе у Загребу, а други овде у Београду и да се препиремо, да ли смо браћа или нисмо браћа. Зар мислите да нас не боли где нас вређају, називају нас циганима, Влазима, Цинцарима итд., а ми јадни за љубав братства и јединства трпимо и прелазимо преко овога и преко увреда и преко говора држаних у Сарајеву и Загребу за време ратова и преко поступака у Лозници и на Колубари, као и преко догађаја који се пре двадесет година одиграо у Крагујевцу за време окупације.

Ето, господо, и због тога смо мислили да ће г. др. Стојадиновић његовим искуством и способношћу поћи правим путем и учинити нешто што је добро за народ. Али после неколико месеци г. др. Стојадиновић, да ли по својој вољи или му није слава да спава него да буде шеф странке, почео је оснивати своју странку под именом Југословенске Радикалне Заједнице. Та је странка протоколисала своју појаву и дала се на посао и то су се на посао дали сви што их год има почевши од министра па до последњег бирова на државном буџету, — све је то морало радити да се створи та заједница. Остављени су сви државни и народни послови на страну (**Томо Јалжабетић**: Зато је и буџет дошао прекасно!). Има код нас, господо сенатори, једна народна изрека која каже: По јутру се дан познаје. Одмах после неколико месеци ми смо видели намере господина др. Стојадиновића, видели смо да је он почео да скреће од своје дате декларације и од својих изјава. И 9 октобра 1935 године појавила се жеља код народних посланика и код сенатора да иду на дан годишњице погибије Блаженопочившег Краља Александра на Оплепац да Му се поклоне и да Му запале свећу. Уверно сам се и испитао сам: Тачно је то да је г. др. Стојадиновић у Саборној цркви утицао на ондашњег Претседника Сената г. Томашића и на Претседника Скупштине г. Тирића да се не иде на Оплепац. Он им је говорио: Немојте да идете, не треба да идете! Али га људи нису послушали, јер су казали: Како ми да не

смемо ићи на гроб нашега Краља, коме смо били верни, који је народу остао у срцу као истински родољуб, кога је народ љубио и који је водио народ из победе у победу. И људи су отишли тамо и против воље Краљевске владе. Тамо је био велики број сенатора и посланика, а да је заиста био велики број њих, дозволите ми да вам покажем слику, на којој су сликани сви народни посланици и сенатори заједно са тадашњим Министром војним г. Петром Живковићем пред црквом на Опленцу. (Показује фотографију). Видим овде велики број вас који сте хтели демонстративно да покажете да је шестојануарска идеја дубоко урезана у срцима вашим. Ову слику ћемо прештампати да је чувамо као јеванђеље, те да се виде борци за шестојануарску идеју и да потомство види и оне који издадоше и побегоше пре него што је и први петао запевао.

И, господо, нека извине и г. Коросец, и г. Смодеј, и г. Милош Цукавац и они други, који су доцније постављени за сенаторе, те се не осећају везаним за 6-јануарску идеју, сви ми који смо сада у Сенату, и сви они народни посланици који су изабрани као и сви они који нису изабрани, сви смо ми пристали да се кандидујемо као апостоли шестојануарске идеологије и присталице мисли Блаженопочившега Краља. Тиме се хтело да се ти посланици из народа, ти поборници шестојануарске идеје доведу у Парламенат, да чувају државно јединство и да се створи слога између Срба, Хрвата и Словенаца. Нека ми се допусти да кажем, да је и Блаженопочивши Краљ Александар тако мислио и тако радио, и да Му је то била идеја. То је и најбољи пут да се ова држава одржи оваква каква је и да се одржи слога између Срба, Хрвата и Словенаца. Да је то заиста тако доказује нам и Његов високи аманет, који нам је оставио на свом последњем издисају: „Чувајте Југославију“. Са Блаженопочившим Краљем Александром били су у сарадњи и пријатељству и Никола Узунвић, и Петар Живковић и Коста Кумануди и многи други, у које је имао вере и поуздања. Али да би шестојануарску идеју оставио у сигурним рукама и да би се она продужила, Он је од четири краљева намесника наименовао два намесника и два заменика и то баш људе који су сигурни и убеђени у оправданост и потребу шестојануарског манифеста и шестојануарске идеологије, и за које је био убеђен да ће исту политику и исту идеју сачувати и предати је Краљу Петру II кад он буде пунолетан, и то баш онакву какву ју је Он замишљао и како ју је створио.

Ево видите, господо сенатори, ради тога је дошла једна велика пометња код људи који су постали луталице политичке и дају поверење час једној а час другој политичкој линији и Влади. Када се сетим појединих политичких људи какви су били, када су тражили пристанак за време петомажских избора носноца листе г. Богољуба Јевтића, како су ти људи били понизни, како су чекали по ходницима Претседника владе, по 10, 15 па и месец дана, како су кукали и молили да буду кандидовани на изборима, па су чак давали нарочите изјаве, осим пристанка који је требало дати по Закону о изборима, — онда се морамо врло чудити какви су то карактери и политичари! Они су давали г. Богољубу Јевтићу овакове изјаве: Овим изјављујем да јамчим својом чашћу, да ћу увек и у свакој прилици заступати политику коју води Претседник Краљевске владе г. Богољуб Јевтић и

да ћу бити веран и одан присталица групе која ту политику води и заступа. Ова изјава важи ако г. Јевтић и не би био на Влади, а — за мене — ако будем и ако не будем изабран.

То су изјаве које су давали поједини људи као своје уверење да заступају идеју шестога јануара. А што видимо данас, господо? Видимо да ти људи сасвим друкчије раде. Они се изговарају и кажу: не бих ја ишао тамо да ме нису моји бирачи на то гонили, али сам ја опет и душом и срцем у Југослов. националној странци, а сада због среза и народа ја сам овамо. Господо, народни посланици треба да предњаче и да воде у политици своје бираче, треба да им показују пут којим они треба да иду, а не да њима бирачи наређују што ће и како ће да раде у погледу политике. Овакав рад, ја видим, не може нашу омладину никако да научи — и да јој да примера и полета како ће испуњавати своје речи, како ће испуњавати своје обећање и своје обавезе и према друштву и према политичкој организацији. Да смо се ми, господо сенатори, овако превијали, да смо ми мењали своје политичке организације, да смо ишли из једне партије у другу, ми не би никад створили ову државу. Треба сравнити политички живот партија и појединаца у предратној Србији, па ће се видети велика разлика. Наводим као пример само случај самосталске владе из године 1905, која је имала 81 посланика, а цела опозиција 79 посланика, дакле свега један глас већине, па је ипак та Влада са једним гласом већине владала 11 месеци и на крају крајева дала оставку и сишла с власти, јер није могла ни Влада ни опозиција ни за какве паре ни положаје придобити ма само и једног посланика, да пређе из једне групе у другу!

Господо сенатори, зар нисмо ми 1914 године на Дрини и Сави могли рећи: Ваше Величанство Краљу Петре и ти г. Пашићу, ми смо ваши пријатељи, ваши поданици, ми смо с вама и за вас, али шта би се ми борили са Швабама, гинули и страдали сада у рату, нека они дођу у нашу земљу, нека је окупирају и њоме управљају, а ми ћемо опет бити с вама и уз вас, кад нас позовете.

Господо, ми тако што нисмо могли урадити нити смо урадили, него смо се дигли на одбрану наше отаџбине, ми смо за отаџбину лили нашу крв, давали животе, ми смо одржали нашу заклетву дату Краљу за идеју народног јединства и државне слободе.

А шта ми видимо данас? Г. Стојадиновић у свом раду, о коме сам већ говорио, иде све даље. Пошто је добио већину и у Скупштини и у Сенату, он ствара странку, он се грозничаво баца на све стазе и путеве, и сигурне и несигурне, само да се одржи на власти. Мени изгледа да је његова Влада дошла у положај једног чамца који запада у узбуркане морске таласе, па се хвата и за пену и за сламку само да се спасе. Прво је г. Стојадиновић раскинуо са Главним одбором бивше Радикалне странке, који га је и довео на власт, и раскинуо са пријатељима у Влади, па је онда целу снагу бацио на то да смрви Југословенску националну странку. Та је странка била оглашена за антидржавну и он је хтео да је сасвим уништи, али је видео да то не иде, да то не може да учини, јер тврђ је орах воћка чудновата, не сломи га ал' поломи зубе! Он је заборавио да је дошао на Владу да попусти вентиле и да да народу слободу, а не да се свети и да ломе ону странку и политичку организацију, која је једина резерва и

једина гаранција да се одржи народно јединство и народна целина, очува Југославија и југословенска идеја, и, место да чува нас, он је и према комунистима и према удруженој опозицији толико попустио вентиле, да пара не може више да се задржи у државној локомотиви. Према онима који су гаранција јединствене државне идеје он је толико затегнуо вентиле, да се бојати да се од исувише јаког притезања шрафови не прекину. Нашој странци се не дозвољавају ни састанци, ни зборови, ни конференције, ни резолуције, докле се са задовољством пуштају изјаве разних политичара који говоре, да нисмо један народ, да хоће подвојену државу, да смо три народа итд.

Чему то води, по чијем то налогу и потреби, Бог једини нека зна. Али, господо сенатори, видите, он је отишао даље. Наредио је општинске изборе. Ти општински избори вршени су на такав начин какав ја не памтим, као што рекох, за 29 година да је икада било оволико министарске агитације и путовања за кметовске или за претседничке изборе. Ту се ишло од куће до куће, од села до села, обећавала су се златна брда и долине, упрегло се све што се имало — и државна имовина и народна имовина и власт, упрегло се све да победе. Зашто да победе? Да добију већину у предратној Србији, због тога што им је било потребно да преговарају са Мачеком као са претставником хрватског народа. 26 септембра били су избори у Моравској бановини. Ми сви, који живимо у народу, знамо да избори одлучују ко ће добити већину, знамо то већ око 3 или 4 сата по подне. Али г. др. Стојадиновић је у 11 сати са балкона Народног позоришта код споменика Кнеза Михаила говорио да су добили већину у Шумадији и да као пуноправни претставници српскога живља могу да преговарају са Хрватима о државном јединству и државном уређењу, а нису на изборима добили стварно ни 20% општина.

Видите, господо, тако говори г. Претседник Владе. Али цифре друкчије говоре. Ми знамо да за време општинских избора много више излази народ на биралиште него за време избора народних посланика. Неки има кума, неки шурака, неки комшију, али у главном сви излазе на биралиште, — кад се бира општинска управа.

Међутим, у Моравској бановини изашло је на изборе 5 маја: за листу Богољуба Јевтића 255.640 гласача, за удружену опозицију 54.601. (Милош Цукавац: упада) ...Господине Цукавче ми се познајемо одавно. Дао ти је Бог много боље него што си заслужио, сад седи и уживај! Љотић је добио 790, Божа Максимовић 8.182, — свега 319.213 гласача. А за изборе општинских часника изишло је свега 299.974 гласача, дакле за 19.239 гласача мање него на посланичким изборима 5 маја 1935 године.

Ето видите, да народ у Шумадији није хтео да гласа за владине кандидате мада је био незапамћени терор и мада су кажњавани они који су покушавали да саставе своју листу. Ако је неко позвао неколико људи да их упише за одбор на листи, они су били кажњавани новчаном глобом под изговором да су одржавали непријављени збор. То се радило под Владом г. Стојадиновића кога је можда Бог или провиђење прогласио за наследника пок. Пашића, али му није дао да наследи Пашића, слободоумнога и човека који је умео да цени општинске самоуправе, који је на органу своје странке метнуо назив „Самоу-

права”. Данас пак видимо да тај наследник пок. Пашића укида слободе. Ето видите да Бог никоме не да два добра. Њему је дао Бог да буде наследник пок. Пашића. Он је паметан човек, енергичан и добар радник, али нема душе и срца за оног ситног човека и сељака. Он је сасвим друкчије васпитан. Васпитан је да живи у господству, да троши колико хоће за подмирење својих трошкова, али он нема душе за село. То му недостаје. И нема некога да му то каже. Зар ће му то казати Драгиша Цветковић који је 1927 године баш против тога др. Стојадиновића, кад је био с њим као Пашићевац, отишао као активан Министар Владе пок. Вукићевића у Прокупље, да тамо скупи Цигане и олош да растури збор народне радикалне странке, оне странке у коју се др. Стојадиновић онда клео, па када се тај Министар — Драгиша Цветковић — вратио из Прокупља у Ниш, он је покушао преко неколико присталица у обласном одбору да створи већину, па када то није успео, наредио је да се праве неке лажне изјаве и записници, па кад му је примећено да то није по закону, он је одговорио: Циљ оправдава средство, а закон је мртво слово на хартији! И поред свега тога г. др. Стојадиновићу данас ништа не смета, да седи са г. Цветковићем заједно у Влади и шта више да му он буде трећи доглавник у Влади.

Таква пометеност и такво расуло у политичким странкама, такво губљење ауторитета политичара и вођа, дошло је дотле, господо сенатори, да се народ пита, куда ће и с киме ће? Видите, господо сенатори, ми из предратне Србије разликујемо се од оних преко Саве и Дунава. Ми смо сматрали да је официр официр, да он не може бити политичар и да може и треба да ради оно зашта се спремао. Међутим, господа преко Саве и Дунава су сасвим друкчије васпитани. Услед овакве неслоге и оваквог рушења појединих политичких ауторитета у нашој држави, дошло је дотле да народ данас отворено и у предратној Србији и у свима крајевима наше државе каже: нема способности, нема слоге, нема рада, нема поштења без Петра Живковића и његове организације тј. Југословенске националне странке! Стежите Ви колико хоћете, браните и угушујте, живот је живот, он мора да победи, а притиснуто јаче, све на више скаче.

Јесте, господо, ја то кажем отворено и слободно да је то тако и признајем да се нисам и ја и још неки слагали оваквим избором Главног одбора ЈНС на чело које је дошао г. Петар Живковић. Ми смо били за другу комбинацију, али, опет са г. Петром Живковићем. Али под притиском делегата из свих крајева наше државе, није било те силе која би извршила друкчији избор, зато што су људи увидели да треба спасавати оно зашто су давали животе своје, своју крв, своју децу и своју имовину. Они су видели да је то у опасности и зато су казали: овде нам је пут и овуда ћемо да идемо, за човеком, који је 33 године служио и сарађивао са поч. Краљем Петром и Краљем Александром и био стално уз њих и са њима; он је гаранција за поштен рад, за државну целину и народно јединство!

Господо, има људи, који су на великим положајима, има политичара и оних који нису политичари, па кажу, да је незгодно да се г. Петар Живковић меша у политику и што је изабран за претседника странке, да би било боље да је остао у резерви, па ако би се све поломило, да он онда буде ту. Али, господо, је ли могуће да ми сарадници и

помоћници Блаженопочившег Краља Александра, његови верни изабраници у овој југословенској мисли, да седимо скрштених руку и да пустимо да Влада г. др. Стојадиновића ради чуда и невоље у овој земљи, да подели државу на дахилуке и пашалуке са Корощем и Спахом, да наређује властима да не врше законе, и дозвољава да се шири по земљи самовоља и анархија! А да је ово овако, најбоље ће вам послужити то, како су спроведени општински избори у Вардарској бановини 6 децембра прошле године. У Брестовачкој општини, среза лесковачког победи опозиција и тако саопшти бирачки одбор. Али Управни суд пронађе неку грешку и нареди да се врати стара општинска управа. Срески начелник по неком тумачењу Министарства унутрашњих дела нареди да се у тој општини уведе стара општинска управа. Народ се томе успротивио и одупро. Када је дошао полициски писар са 11 полицајаца општине лесковачке и водник са 10 жандарма да уведе у дужност стару општинску управу, народ, жене и деца и људи са моткама најуре писара и полицајце, водника и жандарме тако да су се надали у дивље бекство. Кад их је неко упитао: што бежите, они су одговорили да немају наређење да се мешају и успротиве. Зар ово није сјезавање државне власти? Зар ово није анархија и самовлашће као и то, што и сада постоје у Брестовцу две општинске управе, једна легална, а једна нелегална, и обе врше дужност и опште са народом. А што је било у Власотинцу и Тураковцу, као и у другим општинама, то нећу да говорим, јер би ме далеко одвело.

Господо, у предатној Србији било је тако, ако ко чиновнику стане на пут да не изврши неко званично наређење, то лице кажњава се са 3—5 година робије, а сада нико никога не ферма. Чиновници и жандарми се грде и псују на сва уста. Наше највеће државне светиње нападају се најпогрднијим речима, баца се блатом на све што је часно и поштено, и нико зато никоме не одговара нити се ко плаши закона и казне. Зато се не треба чудити што се у политику мешају и упуштају и сенатори и г. Петар Живковић. Ко ће ако неће они, апостоли и работници шестојануарског манифеста и шестојануарске идеје. Они морају и треба да изађу из става очекивања и посматрања, па да крену да спасавају што се може спасити и да окупљају све патриоте, све националисте у једну организацију, па да тек тако удружени и ојачани врате народу веру у државу и сигурност за живот народни и државни.

Отидите, господо сенатори, преко Саве и Дунава, па ћете видети како се говори тамо о Краљу и о државном јединству и како се поштује власт! Тамо је пакао а ти, господине Цукавац, нећеш да идеш тамо, већ путујеш само од Београда до Туприје и од Туприје до Београда. Теби је добро и ти си задовољан, кад је теби добро.

Господо сенатори, дошао је дванаести час. Ја мислим да ће г. др. Милан Стојадиновић то сам увидети. Верујте ми да вам искрено кажем, да му не желим зло, али би га по неки пут ухватио за гушу и запитао: Еј бре, брате Србине, шта радиш, куд ћеш, куда и са ким идеш, да упропастиш земљу а за љубав власти! Ја бих га стегао за гушу као што би и отац јединца сина стегао за гушу и ухватио за прса, када би син почео да баца цреп са куће и да руши са неким друштвом кућу у којој станује. Ја вјерујем, господо, да ће оваква његова владавина бити најгора демократска владавина која је толико притегла преко власти своје

политичке противнике и пустила разорне елементе да раде шта хоће, да то не памте ни најстарији политичари. (Милош Цукавац: Где су ти циглари?)

Потпретседник Милан Симоновић: Господине Цукавац, ја Вас молим да не упадате.

Милутин Драговић: Циглари су на својим словима, господине Цукавац. Г. Цветковић их организује у ЈРЗ. Он им обећава златна брда и долине. Зато их је и одредио г. Стојадиновић: један иде код Љубе Давидовића, он иде код Мачека, а њега шаље код радника да спасава ЈРЗ, да би се одржала на власти и у животу!

Ја сам, господо сенатори, на једном високом месту причао како сам ја у своје време чувао козе и како ми се дешавало да ми вук однесе козу. И кад су кући хтели да ме зато убију, јер ми нису веровали да је вук однео козу, ја сам морао да идем по шуми да тражим траг и налазио сам од козе и козину и рогове и папке, како то кажемо на селу: стрв. Али господо, када ЈРЗ падне са власти, будите уверени да неће бити од ње ни стрва ни гласа, него ће се најбољи њени садањи чланови и пријатељи одрицати и бежати од исте, а остаће од целе партије свега три јерарха по историји г. Ђуре Јанковића, јер је он недавно казао на слави партијској о Три Јерарха, да треба да мењамо и те празнике Три Јерарха и да ставимо да буде један православно Др. Милан, један католички Др. Корошец а један муслимански Др. Спахо! (Буран смех. — **Фран Смодеј:** А Конкордат?) Ја сам уверен да г. др. Стојадиновић неће Конкордат изнети на решење, а ако га изнесе онда ћемо разговарати. Нећу сада ништа о томе да говорим г. Смодеју!

Господо сенатори, ја сам уверен да ће ипак патриотизам и добра воља као и љубав према Краљу и народу код г. др. Стојадиновића посве превладати, да ће се он најзад тргнути и доћи на прави пут, да чува народно и државно јединство и Устав од 3 септембра и да истински, ако то само може, заведе ред и поредак у овој земљи, да се зна ко има каква права и докле су чије границе, а ако то не може, нека се угледа на свога претходника и тестаментатора пок. Пашића, који је у оваквим приликама давао оставку и силазио са власти. Он је у години 1908 дао оставку, сишао са положаја претседника Владе као шеф најјаче странке и позвао г. Стојана Новаковића да буде претседник Владе, а он му је био ресорни министар. Не треба се, господо, на штету државног јединства и народних интереса држати на власти пошто пото, јер Влада која нема у народу корена и поверења, доводи у тежак положај и Круну и државу, а силом и помоћу власти не може то поверење од народа да се добије. Ови пак народни посланици, који Влади др. Стојадиновића дају поверење, нису пуноважни, нити му могу дати то поверење, јер су они на другом програму изабрани, а што они њега сада помажу, они ће за то полагати рачуна и правдати себе код својих бирача. Ја ћу гласати против овога буџета, а мислим да ћете то учинити и сви Ви, господо сенатори, и тиме да одбацимо овој Влади државни буџет и натерамо је да се или врати на прави пут чувања Устава и државног и народног јединства или да распусти ову Народну скупштину, па да иде на изборе, где сам уверен да би јој народ дао неповерење. Али сам ипак уверен да ће се г. Стојадиновић и у дванаестом часу вратити на прави пут. (Пљескање на левици и узвици: Браво!)

Претседник Милан Симоновић: Реч има сенатор г. Ватрослав Цанџуга.

Vatroslav Canjuga: Gospodo senatori, pre nego što započnem svoj govor, moram da se sjetim žalosne činjenice, da mi nakon dvadeset godina ujedinjenja i nakon od pre pedeset godina dokazanog fakta, da su Hrvati, Slovenci i Srbi jedan narod, evo danas već drugi dan neprestano ovu temu razlažemo.

Ako su oni braća, smješno je, da nisu jedno te isto, ako pak nisu braća onda se ne bi ni ujedinili. Jer Jugoslavija je baš nastala radi toga, da se tri rođena brata ujedine u jednu državu.

Gospodo, interesantno je da još danas nakon toliko vremena raspravljamo tu temu i to dokazuje, da gospoda koja u to jedinstvo ne veruju liče na daltoniste, t. j. na one koji ne raspoznavaju boje i ako inače vide, t. j. da su slepi kod očiju i gluvi kod ušiju.

Ako možemo, gospodo, vjerovati tako zvanom kanonu naše vjere, da je Bog Otac Bog Sin i Bog Duh Sveti ipak samo jedan Bog, onda i te kako moramo vjerovati da su Srbi, Hrvati i Slovenci jedan narod.

Pošto su gospoda predgovornici tretirali politička pitanja, ja smatram da kao čovjek, koji se nisam bavio politikom, treba da se držim onoga zadatka koji je danas na tapetu, da naime raspravljam o budžetu za 1937/38 godinu.

Gospodo senatori, dozvolite mi da prigodom generalne debate o državnom budžetu za god. 1937/38 iznesem nekoje svoje poglede općenite prirode na prilike u našoj miloj Jugoslaviji. Nastojati ću da u svom razlaganju budem što stvarniji, objektivniji i kraći.

Po našem poštovanom Ministru finansija g. Leticu predloženi budžet je ne samo realan, nego i uravnotežen. On je doduše za preko $\frac{1}{2}$ milijarde veći od prošlogodišnjega, ali moram odmah naglasiti, da bi bilo poželjno da je on još više povećan, jer ekonomsko stanje naroda ovisi ne samo o njegovom finansijskom stanju i socijalnim njegovim prilikama nego o množini novca koji se nalazi u cirkulaciji. Čim u narodu cirkuliraju veće množine novca tim on imade prilike da više zaraduje — dakle se njegovo blagostanje povećava! A istom dobro situiran narod može više da troši i time se taj novac opet vraća u državne kase?!

U narod treba dakle ubacivati čim veće svote novaca u obliku investicija za narodne potrebe i javne radove, jer će samo tako narod doći do zarade i po tom do korice nužnoga hljeba, a vremenom i do blagostanja, tog najvećega ideala svake vlade.

Pak za to ja ne samo odobravam svaku svotu, koja se u tu svrhu unese u budžet, nego bi dapače predložio, da se u to ime raspiše unutarnji — pa makar i vanjski zajam — da se čim prije mogu izvesti za narod i državu nužni i korisni radovi, pogotovo sada, gdje naše nezaposleno i gladno radništvo i obrtništvo stradava! Uzalud svi naši lijepi govori i dobre želje, ako čim prije i obilnije ne pomognemo našem radnom svetu. On će nam ostati dalek i tuđ, a njegova odanost i ljubav prema jedino spasonosnoj jugoslovenskoj ideji i prema našoj ujedinjenoj i nedjeljivoj Jugoslaviji polagano će se hladiti. Samo zadovoljan i obezbjeđen narod može da bude ne samo dobar građanin, nego i iskreni patriota!

Što se tiče naše vanjske politike, mislim, gospodo senatori, da možemo s njom biti zadovoljni jer ona ide, hvala našem Pretsedniku Vlade g. dr. Stojadinoviću, od uspjeha do uspjeha.

Uz naše stare i prokušane veze sa velikom i moćnom Francuskom, čije su prijateljske veze svakim danom srdačnije i solidnije, moram naročito da istaknem, da ugled, vjernost, jakost i solidnost ne samo Male antante, nego i Balkanskog sporazuma biva svakim danom sve veća, jača i evidentnija. Kako je njihov cilj i svrha ne samo čuvanje mira, nego i čuvanje tekovina prošloga svjetskoga rata, to je razumljivo, da njihova vrijednost danomice raste, pak da su oni najbolja garancija našoj bezbjednosti.

Sa osobitim zadovoljstvom treba istaći uspjeh naših odgovornih faktora, da pojačaju naš vanjski položaj time, što im je uspelo doći do osobito prijateljskih odnošaja sa najvećom pomorskom i svjetskom državom Engleskom, koja nam je dala u više prilika jasne dokaze svoje naklonosti i prijateljstva. Naša će dužnost biti, da to prijateljstvo u buduće ne samo sačuvamo, nego i pojačamo, jer će nam ono biti najbolji zalag i garancija naše bolje budućnosti!

Drago nam je istaći da smo postigli bolje, ne samo prijateljske, nego i ekonomske odnošaje, sa moćnom i kulturnom Nemačkom, što će imati blagotvorne posljedice i u finansijskom pogledu!

Potaknuti tim našim uspjesima, stali su nam i naši susjedi, s kojima smo dođuše i do sada podržavali korektno susjedne odnošaje, nudati svoje prijateljstvo, koje ćemo mi ne samo rado prihvatiti, nego i uzvraćati tim pre, ako se uvjerimo, da je ono iskreno i na obostranu korist!

Ali gospodo senatori, kao kruna uspjeha u našoj vanjskoj politici je svakako potpis »Pakta vječnoga prijateljstva« među dve bratske države: Bugarskom i Jugoslavijom! To veliko djelo izmirenja među zavadenom braćom, koje je započeo naš neumrli Veliki Kralj Mučenik u svojoj velikoj i bezgraničnoj ljubavi ne samo prema svome djelu — Jugoslaviji, nego i prema bratskoj, ali otuđenoj nam Bugarskoj, završio je svojim taktom patriotskom ljubavlju i državničkom mudrošću naš premijer g. dr. Stojadinović i time okrunio svoje uspjehe u našoj vanjskoj politici. Plodovi tih uspjeha neće izostati, pak je naša dužnost, da mu to ne samo priznamo, nego da ga u daljem radu na tom polju i podupremo!

Gospodo senatori, ma da smo zadovoljni sa našom vanjskom politikom, — žalibože još ne možemo biti potpuno zadovoljni sa našom unutrašnjom politikom!

Ono veselje i entuziazam, koji je zavladao podjednako u cijeloj našoj Otadžbini iza Ujedinjenja, kad su se našli u zagrljaju tri oslobođena i ujedinjena brata, našlo je iskrenoga izražaja i u teškoj zajedničkoj boli i tuži prigodom grozne marseljske tragedije, kod koje je za Judin novač od ubojničke plaćeničke ruke poginuo najveći Jugosloven, otac i spasitelj svoга naroda, prošavši nakon herojskih svojih djela najveću Kalvariju koju pozna historija — poginuo mučeničkom smrću naš nikad prežaljen Kralj i Mučenik i sa zadnjim uzdahom »Čuvajte mi Jugoslaviju« ispustio svoju plemenitu dušu. (Jednodušni usklici: Slava mu!) Nikad se neće zaboraviti teška i iskrena žalost cijeloga naroda, kad je klečeći po cijelom putu, kojim su prolazili smrtni ostaci Velikoga Pokojnika na vječni počinak, suznim očima pratio Njegov posljednji put po Njemu miloj Jugoslaviji! Te iskrene suze cijeloga naroda morale bi biti iskreni zalag ljubavi ne samo prema Njemu, nego i prema Njegovom velikom djelu — Jugoslaviji!

Jedva su prošle dvije godine iza Njegove smrti, a već se žalibože u mnogima srcima počeo hladiti

ne samo bratski jugoslovenski osećaj, nego se stala sloga pretvarati u neslogu, bratska ljubav u mržnju, a rad za zajedničku otadžbinu pretvarati u napadaj na sve ono, što diše i osjeća jugoslovenski! Razni separatistički, antidržavni i subverzivni elementi počeli su iz početka potajno, a kasnije već glasno i javno, da rade protiv onih koji su ovu državu stvorili, za nju dali svoje plemenite živote i sve svoje intelektualne sile i koji čine sve da naša Jugoslavija postane ne samo moćna, nego i dobra majka za sve svoje sinove!

Ti antidržavni elementi, potpomagani našim neprijateljima, počeli su da bune naš dobri pogotovo neuki narod, da ga tako odaleče od jedino spasnosne jugoslovenske ideje, koja u bratskoj slozi, bez obzira na vjeru i političko uvjerenje radi za bolju budućnost naroda i Otadžbine.

Kako je na cijelom svijetu zavladała ekonomska kriza, a po tome i teška borba za opstanak, to nije nikakvo čudo, da je bilo krajeva u kojima naš narod nasjeda tim huškačima te javno ustaje protiv naše mile Jugoslavije i zakonom zajamčenoga poretka u njoj, izgovarajući se pri tom na neke nekorektnosti i propuste koji su se događali u našoj Otadžbini. Tužbe na hotimično zapuštanje pojedinih krajeva i nejednako postupanje prema svima građanima u državi glavni je predmet njihovih tužbi.

Gospodo senatori, iako dopuštamo da u našoj Otadžbini, žalibože, nije bilo sve u redu, to mislim da se ipak ne može, a niti smije dozvoliti, da u jednoj pravnoj državi razne neodgovorne i nahuškane mase, kao odraz kritike, čine razna nasilja i protuzakonita djela. Kako su ti propusti u prvom redu posljedice poratne psihoze, a u drugom redu nijesu oni neki naš specijalitet, jer se oni događaju u svima državama na svijetu, i konačno te se bolesti ne liječe raznim demonstracijama i atentatima, nego dostojnom kritikom i pružanjem pomoći samoj državi, da to ona izliječi svim zakonitim sredstvima koja joj stoje na raspolaganju, to su sve te demonstracije za osudu, i svaki se iskreni patriota sa zabrinutošću pita, kamo bi one dovele našu Otadžbinu?! Te bolesne pojave dužna je u prvom redu da liječi država, ali mislim i svaki iskreni jugoslovenski patriota, kao i svaki onaj koji ovoj državi želi dobro. Tu nema isprika a niti iznimaka!

Gospodo senatori, kad gledamo te žalosne pojave, mora svačije srce da se stisne od bola i sramote. Jugoslavija nije ničija prćija ili leno. Ona nije ničiji privilegij ili posebno pravo, nego rezultat rada i napora naših najvećih umnih velikana, koji su stolicama radili i držali u narodu budnu vjeru u skoro naše oslobođenje i ujedinjenje. Ona je djelo naših najboljih sinova, koji su za nju dali svoje mlade i plemenite živote. Ona je sagrađena na gomilama njihovih kostiju i zalivena potocima njihove plemenite krvi. Nju je stvorio i ujedinio naš najveći Jugosloven, naš besmrtni Kralj Mučenik. Za njezin procvat rade sada milioni intelektualaca, nacionalnih radnika i patriota. Nemaju, dakle, nikakva prava da tu i takovu Jugoslaviju i zadužbinu potkapaju ili čak ruše oni koji ju ne samo niješu nikada htjeli, a niti je sada neće, nego koji su pucali u leđa našim poginulim herojima, a tu svoju podlu rabotu kane vršiti još i danas, zavađajući naš dobri neuki narod.

Pak kako se baš sada radi o tom da se zavade naša braća izmire i na pravi put dovedu, i tako država postavi na jače, solidnije, pravednije i bratskije temelje, da se ujedinjena braća međusobno sporazumevaju, da ne ruše, nego svoj zajednički

dom ojačaju i u bratskoj slozi žive, to mislim, gospodo senatori, da je naša sveta dužnost, da svi složno pomognemo premijera g. dr. Stojadinovića, da on to djelo bratskoga izmirenja čim prije svrši, na ponos Kralja, a na korist naše mile Otadžbine.

Uredimo dobru administraciju, zapriječimo korupciju svake vrsti, uvedimo pravdu i jednakost za sve i svakoga, podignimo blagostanje seljaka, dajmo zaradu našem siromašnom i nezaposlenom radniku, pazimo na racionalno i pošteno iskorišćavanje našeg prirodnog blaga po raznim poduzetnicima, nastojmo da nam naše činovništvo bude ne samo spremno, ispravno i u pravom smislu patriotsko, nego i dobro plaćeno — pak će brzo u narodu nastati blagostanje a potom i ljubav prema našem Uzvišenom Kralju i zajedničkoj nam majci Jugoslaviji! Ne učinimo li toga čim prije, uzalud nam sve naše lijepe reči, jer gladan narod želi samo djela!

Ako je, gospodo senatori, za rimsku državu vrijedio zakon: »Salus reipublicae suprema lex esto« onda za nas Jugoslovane vrijedi kao najveći naš zakon: »Salus Jugoslaviae suprema lex esto«!

Gospodo senatori, najsvetlija tačka u našem budžetu je svakako budžet naše vojske i mornarice. Ako promotrimo razmjerno nezatnu svotu, koja je unesena u ovogodišnji budžet za našu vojsku, pa ga usporedimo sa svotama što ih troše druge države u tu svrhu, onda istom vidimo, kako za našu odbranbenu snagu trošimo skromnu svotu. A kad vidimo još sve vrsti modernoga oružja kojim je naša vojska snabdjevena, onda se direktno moramo diviti ekonomiji, kojom mora da raspolaže naše ugledno Ministarstvo vojske, da sa tako skromnim sredstvima ipak uzmogne tako bogato snabdjevati našu vojsku.

Tko je na primjer imao prilike da na Banjici prisustvuje smotri našeg beogradskog garnizona, pak vidi one naše divne junake, ne samo dobro odjevene i bogato oružjem snabdjevane, nego uzorno disciplinovane, stasite, zdrave, odvažne i spremne položiti svoje mlade živote za dobrobit Kralja i Otadžbine onda mora da ti od milinja, ganuća, ponosa, dragosti i veselja zatitra srce i orosi oko! Jest, takova je naša vojska! A za takovu vojsku koja je znala sa prezirom smrti ginuti da se oslobođena braća ujedine u moćnoj Jugoslaviji, takova će vojska znati tu ujedinjenu braću i Jugoslaviju braniti do zadnje kapi krvi od svakoga tko bi pokušao da u nju dirne.

Naša hrabra vojska koja je baštinica slavne nepobjedive i ničim okaljane srpske vojske, koja je ovu sadanju državu i stvorila, znati će je cjelu, ujedinjenu i pojačanu sačuvati našim potomcima. Za takovu vojsku, koja je ne samo naša uzdanica i naš ponos, nego istodobno i strah i trepet svih onih koji nam o glavi rade, s pravom zaslužuje da joj se dađu na raspoloženje ne samo ovako skromna sredstva, nego za nju nije prevelika ni jedna naša žrtva.

Čuvajmo zato našu vojsku kao zjenicu oka svoga, jer ona to i zaslužuje. Na njoj počiva ne samo naš ponos, naša snaga, nego i naša bezbjednost.

Gospodo senatori, treba da se sa nekoliko primjedbi osvrnem na našu prosvjetnu politiku i to s tim prije, što sam kroz 37 godina i sam bio profesor i odgoio čitavu generaciju današnjih intelektualnih radnika, od kojih velik broj u našoj Otadžbini zauzima vrlo uvažena i odgovorna mjesta.

Odmah moram da naglasim da sam učenik one stare i solidne škole koja je smatrala za svoju dužnost, a ne samo obogati mladež sa velikim i solid-

nim znanjem i tako načini od mladeži korisne članove ljudskoga društva, nego da im istodobno u mladenačka srca usadi ljubav za sve ono što je dobro i lijepo, pogotovo ljubav za svoga Kralja, narod i otadžbinu!

O današnjoj školi se to, žalibože, ne može reći.

Ne samo da u mnogim slučajevima naša mladež nema potrebni kvantum solidnog znanja, nego niti iz daleka ne pokazuje svog žarkog i istinskog domoljublja i ljubavi prema bližnjem, koja mora biti baš najjača strana učeće mladeži. Razni sportovi, pak neki talmi — slobodoumni odgoj, vjerski nehaj i indiferentizam, nepoštovanje starijih i konačno neki nehaj za sve što je dobro i plemenito, — pak razna, za učeću mladež neprobavljiva lektira, kino i ulica, pokvariše našu mladež!

Ta je pojava donekle i razumljiva kad se znađe, da su u prijašnja vremena srednju školu, a pogotovu univerzu polazili skoro isključivo samo najbolji, najtalentiraniji i osobito vredni daci, dok danas misli svako da im ne samo pravo, nego i dužnost, da svrši ne samo srednju, nego i najvišu školu i da tako dođe do nužnoga hljeba. A kad je po sredi samo materijalizam, razumljivo je da je baš on na štetu idealima, plemenitini duha i srca, a pogotovo pravom patriotizmu! Žalosna, ali istinita činjenica koja se ne da ničim pobiti. Taj materijalizam ubija u našoj mladeži sve što je plemenito i što bi ga baš imalo podići, da bude koristan član ljudskoga društva.

U našoj je mladeži u većini izumro vjerski osećaj. Neka o tom misli svako što hoće, ali još uvijek vrijedi poznata deviza: »Timor Dei initium sapientiae!« Već sam vjerski nehaj, a pogotovo bezvjerstvo, razlog su mnogom posrtaju, očajnim činovima, a često i samoj propasti baš onoga koji se podaje tomu osjećaju. Baš mi Južni Sloveni morali bi najbolje znati, da nam je baš vjera u »Krst časni« bila glavnom pobudom i podlogom za »Slobodu zlatnu«. Nije nas zato bez razloga zapad nazvao Antemurale Christianitatis, a naš veliki pjesnik u »Čengić Agi« blagim pozivom opominje osvjetnike i borce za slobodu: »Vjeru vjeruj, spasit će te vjera!«

Kao druga zapreka slabom napretku učeće mladeži je upravo neobuzdana strast za športom. Cijelo svoje slobodno vrijeme posvećuje se športu, kao da njegova budućnost visi samo o tome koliko će svomu protivniku zabiti golova! Obrana nekih, da je samo: »Mens sana in corpore sano« vrijedi samo onda, i ondje, gdje se šport tjera samo kao okrepa i odmor tijela iza napornoga duševnoga rada. Sport je bez dvojbe potreban, ali samo kad se on obavlja umjereno, po nekom proučenom sistemu i pod strogim nadzorom. On ne smije biti za đake nikaka konačna svrha, nego samo pomoćno sredstvo. Naše su dnevne novine, žalibože, prepune rezultata svakodnevnih športskih natjecanja kao da samo o njima ovisi sudbina našeg siromašnog i neposlenog radništva, blagostanje seljaka i sirotinje, a pogotovo procvjat naše prosvete i slobode?!

Ali ipak najveća mana naše učeće mladeži je nepoznavanje naše mile otadžbine i ljubavi za nju. Ona znade biti često i anacionalna, pristalica nekoga kosmopolitizma, dapače potajno i javno komunistička! To su žalosne pojave za sve nas, a još žalosnija perspektiva za budućnost njihovu i naše mile Jugoslavije! Samo brza i svrsishodna operacija može da izleči tu rak-ranu na našem nacionalnom tijelu!

Zato, gospodo senatori, našim školama treba da posvetimo najveću brigu. Po mojem skromnom mnijenju treba u prvom redu prosvjetiti naš narod! U tu svrhu treba u svakom malo većem selu otvoriti pučku školu ne samo sa ispravnom školskom zgradom, nego i vrsnim i patriotskim učiteljem, da cio naš narod postane čim prije pismen, da tako ne bude slijep kod zdravih očiju!

Za naše seljaštvo treba u zgodnim centrima otvoriti moderne ratarske gospodarske i niže poljoprivredne škole, koje će ga uputiti u napredno i racionalnije obrađivanje zemlje, oplemenjivanje svoje stoke i poboljšanje prihoda u svoju korist.

Za naše obrtništvo treba stvoriti zanatske, obrtničke, zidarske i slične škole, koje će ga uputiti na rezultate napretka obrtnika u drugim prosvjetljenim državama i koje će ga podučiti kako se uz manji napor dade postići bolji uspjeh.

Za manje trgovce, veće obrtnike i posednike neka se otvori veći broj nižih trgovačkih škola, čiji će absolventi moći uz skromni honorar, da im pomognu podići rentabilitet njihovih poduzeća.

Broj srednjih škola neka se reducira na potrebni minimum, jer njihov broj je u našoj državi zbilja prevelik i nepotreban!

U nju neka se primi samo ono što ima zbilja za nju ne samo prave volje, nego i dokazanoga talenta i preduzimanja. Neka se ima strpljenja i nekoga obzira do svršetka 4 razreda. Ali puštanje u više razrede neka bude osobito rigorozno i strogo! Tu ne bi smjelo biti raznih obzira, milosrđa ili neopravdanoga propuštanja. Tu mora da vrijedi neumoljivi zakon: »što nije za školu, neka se za rana iz nje odstrani«. Mi smo malena i pretežno seljačka država, pak treba da imamo u glavnom dobrih i naprednih ratara, spremnih i dobro kvalifikovanih radnika i obrtnika, u svakom pogledu spremnih i patriotski intelektualnih radnika, ali poluškolovanih ljudi i intelektualnog proletarijata, koji će pasti kao teški teret na leđa svih nas i biti na sramotu i štetu naše Otadžbine, toga mi ne samo da ne trebamo, nego ga sami ne smijemo niti stvoriti!

Konačno na sveučilište treba prepustiti samo ono što je najbolje i one koji su na prijemnom ispitu dokazali da su potpuno spremni u onoj grani znanja, kojoj se žele na univerzi posvetiti.

Kako je broj apsolvenata Univerziteta rapidno porastao, a država ih ne može da uposli, mislim, da bi trebalo smanjiti ne samo broj univerza nego i broj fakulteta, jer je neoprostivi grijeh, a i pogibeljna socijalna pojava da sama država stvara prekomjerni intelektualni proletarijat, pogotovo kad unapred znade, da ga u dogledno vrijeme neće moći uposliti i tako mu dati prilike da sve svoje stečene intelektualne sposobnosti žrtvuje na korist ljudskoga društva i Otadžbine. A, žalibože, iskustvo nas uči, da baš oni najsposobniji od njih radi svoje skromnosti i nekoga prirodnoga straha bivaju potisnuti od onih grlatijih ili sa jakim zaledem!

Gospodo senatori, znadem da ću dirnuti u osi-nje gnjezdo i vrlo nezahvalnu temu, ali smatram da vršim svoju patriotsku dužnost kad moram da vas upozorim na jednu neugodnu, socialnu pojavu, da naime u novije doba upravo rapidno raste broj ženske školske mladeži. Tom prilikom naročito naglašujem, da niko pametan ne može imati ništa protiv toga da i žena postigne naobrazbu sličnu muškarcima, jer je ona ne samo i te kako važan član obitelji i ljudskoga društva nego i same države!

Ali da ona postignutom naobrazbom polagano ali postepeno istiskava muškarca sa njegovog položaja, koji on do sada u čitavom svijetu zauzima, pa mu tako ne samo oduzmiću hljeb i budućnost, nego i mogućnost da stvara obitelj, e, onda mislim da imam ne samo pravo nego i dužnost da na tom mjestu dignem svoj glas protiv te nove pojave, i da tako branim pravo i dužnost muškarca, koji je pozvan da kao vojnik brani i služi svojoj otadžbini, stvara obitelj — bez koje nema ni države! — brine se za svoje potomke, buduće građane i konačno treba da bude savjestan i agilan nacionalni radnik na korist bližnjega i Otadžbine! Žena već po svom prirodnom pozivu treba da bude vjerna drugarica svome mužu, nježna, dobra i požrtvovana majka svojoj djeci i skrbna gazdarica i kraljica obitelji. Ima li ljepšega, plemenitijega i uzvišenijega poziva za ženu? Ta na dobroj supruzi i nježnoj majci počiva sreća i blagostanje obitelji, a istom na takovoj obitelji počiva moć, snaga i blagostanje države!

Zato, gospodo senatori, udesimo našu prosvjetnu politiku prema potrebama našega naroda i države, pa je postepeno, ali polagano udešavajmo prema narodima sa visokom kulturom. Taj prelaz treba da ide evolucijom, a ne u naglim skokovima. Dajmo narodu one škole koje on treba, a ne škole samo sa zvučnim naslovima, koje narod za sada ne treba, jer će se tako sve jače nagomilavati intelektualni proletarijat, koji će, neuposlen, biti naša propast, a državni budžet opterećen za ono, čega mi za sada ne trebamo. Doklegod budu kod nas čitavi krajevi nepismeni ne valja nam dosadanja prosvjetna politika!

Konačno treba da posvetimo osobitu brigu nastavničkom osoblju, kojima povjeravamo našu učenicu mladež. Nastavnik treba da uz dokumentisanu spremu i sposobnost bude i u moralnom pogledu čisto zrcalo, u kome se odrazuje njegov dobar odgoj, toplo srce za povjerenu mu mladež i za sve ono što je lijepo, dobro i plemenito. Svakoga nastavnika osim toga mora resiti čista i nesebična ljubav prema svome Kralju, narodu i Otadžbini. On mora biti dobar Jugosloven i Slaven! On mora biti pravi lučonoša prosvjete, jer je ona glavni preduvjet slobode.

Gospodo senatori, drago mi je što mogu da izjavim, da odobravam rad našeg Ministarstva za poljoprivredu, koje se brine da s jedne strane zavede u našoj poljoprivredi ne samo naprednije i racionalnije obrađivanje zemlje, nego da pomoću postojećih poljoprivrednih stanica selekcijom oplemenjuje kvalitet naših žitarica, tako da već danas naše žito zadovoljava ne samo kvalitativno, nego i kvantitativno. To se najbolje oseća u cijeni i potražnji baš našega žita. Razumnije se da uspeh za sada još nije potpun, ali dosadanji rad u tom smjeru daje nam garanciju, da će se ta melioracija tla i žita brzo osetiti u svim našim žitorodnim krajevima.

Najnoviji rad i nastojanje toga Ministarstva da se u pojedinim mestima podignu veliki magacini, u koje će se spravljati veliki kvantum žitarica, da se s jedne strane očuvaju od kvarenja, a s druge strane da se zračenjem, mješanjem i čišćenjem dobije dobra kvaliteta, koristiće seljaku da s jedne strane odmah u jesen ne proda svoje žito u bescjenu, a s druge strane će se dobrom manipulacijom u tim skladištima podignuti kvalitet, a potom i cijena žitu.

Sličnu brigu vodi to Ministarstvo i o tom, da se i naša stoka ne samo regenerira, nego i oplemeni sa boljim i plemenitijim rasama, tako da već sada naša stoka nalazi ne samo nova tržišta, nego i povoljnije cijene.

To je Ministarstvo za naš seljački stalež jedno od najvažnijih. Ono mu može najjače pomoći, da se njegovo blagostanje čim prije postigne. To je ne samo vruća želja sviju nas, nego nam je to i sveta dužnost, jer baš njega tište najveće nevolje, razne vremenske nepogode, nerodica, razni porezi i slično. A on je ipak kičma na kojoj počiva ne samo naša snaga nego i blagostanje otadžbine. On je po prirodi blage — slavenske čudi, strpljiv u podnašanju nevolja, pak za to ima pravo, da se o njemu vodi briga i da se s njime postupa kao sa bratom, jer će on tu našu brigu i bratski postupak znati strojstveno vratiti svojom dobrotom, privrženošću i patriotskom ljubavi prema ujedinjenoj braći i nedjeljivoj majci Jugoslaviji. Zato je, gospodo senatori, naša sveta i patriotska dužnost da o tome našem najbrojnijem seljačkom staležu vodimo stalnu brigu, tim pre što je veliki dio naše inteligencije potekao od njega, pak su nam zato i poznate sve nevolje, što ih on neprestano mora da trpi i snaša!

Gospodo senatori, slično priznanje moram da izrazim radu Ministarstva šuma i ruda. I to Ministarstvo vodi ne samo ozbiljnu brigu o racionalnoj sječi, već zrelih šuma, nego i o tom, da se one zamjene novim podmlatkom. Do sada se, žalibože, samo seklo i to ne samo ono, što je za sječu bilo zrelo, nego često i ono, što se kojem trgovcu činilo zgodnije ili rentabilnije! A što je glavno, posječeni kompleksi ostali su goli i nezasadeni novim podmlatkom. Pak zato nalazimo čitave krajeve nekada bogatih šumom, gde strše prazni, pusti i nezasadeni, koji ne služe ničemu. Te je komplekse isjekla često tuđinska ruka u bescjenje, izrabljivala jeftinu radnu snagu, sebe obogaćivala i bogatu zaradu slala u tudinu, a da često nije ni platila državni dužne poreze i tako prikratila državu, a Boga mi i narod za teške milione, kao što nam to svjedoči i najnovija takova afera sa društvom »Krivaja«. Dok naš seljak, radnik, pak i sama država stradava, ovaki se nesavjesni špekulanti našim nehajem obogaćuju.

Kako je naša otadžbina osim sa šumom, prema priznanju ne samo naših, nego i priznatih svjetskih stručnjaka bogata sa raznom, pak i plemenitom rudom, to mislim, da poučeni lošim iskustvom sa eksploatacijom naših šuma, treba da i tome pitanju posvetimo osobitu brigu i pažnju, pak da budno pazimo ne samo komu dajemo na eksploataciju to naše rudno blago, nego da strogo kontrolišemo, koliki se kvantum iskopa i izveze da tako znadem tačno njihovu čistu zaradu i tako zaštitimo naše interese, da nam se ne bi dogodilo da nam stranac dade ljuskicu od oraha, a jezgru da pojede on sam!

Stare koncesije treba podvrći strogoj i savesnoj reviziji, a sa podjeljivanjem novih rade biti škrt, nego rasipan, pak poučeni lošim iskustvom moramo biti vrlo rigorozni u podjeljivanju novih koncesija osobito stranom kapitalu. Bilo bi dapače poželjno, da u svakom takvom stranom novom poduzeću sama država sudjeluje sa stanovitim kapitalom, da tako bude država s jedne strane dionikom čistoga dobitka, a s druge strane najbolja kontrola o ispravnom poslovanju i postignutom dobitku poduzeća.

Gospodo senatori, najbolnija strana našeg državnog budžeta je svakako naša pomorska politi-

ka, to je naša Ahilova peta, ali istodobno i naša nacionalna sramota.

Dokazivati da smo mi pomorska država u naj-ljepšem značenju te riječi, bio bi pleonazam. Ta dovoljan je jedan pogled na našu obalu dugu preko 1.500 km., koja je po cijeloj svojoj dužini ne samo pristupačna nego i puna većih i manjih prirodnih luka, zaljeva i uvala pred kojima se poredao veliki broj većih otoka, otočića i grebena, koji poput budnoga stražara čuvaju i štite našu obalu ne samo od razornoga djelovanja valova, nego istodobno od neznane navale neprijateljske flote.

Dodamo li k tomu okolnost da su ti otoci puni vegetacije i puni miomirisnog smilja, kovilja i kadulje, koje na velike daljine šire svoj ugodni miris. — e onda je to doista ne samo naš najljepši kraj nego atrakciona tačka za strance cijeloga svijeta. Takove obale na svijetu nema. Pak je zato razumljivo toj našoj obali upravljeni stil našeg velikog pjesnika: »More divno, more sveto, pred nama se širiš eto, kao tajna kob!« Jest, naše more treba da bude naša svetinja, jer tako lijepoga na svetu nema! Ono je naša snaga, naš ponos, ali i naša sudbina i kob!

Pridodamo li k tomu, da je obala uzduž puna čistoga morskoga ozona i ugodnih mirisa koje lahori blagoga povjetarca raznašaju po obali i otocima, da je puna ultra-violetnih zraka i bez prašine, zar je onda čudo, da je naša obala kroz cijelu godinu puna stranaca, da se nauživaju blagog sunca, miomirisnog uzduha, one tajanstvene tišine i tako smire svoje napete živce. Spomenemo li k tome, da na toj obali živi čil, zdrav i marljiv Primorac, poznat po čitavom svijetu kao izvrstan pomorac i žarki patriota, onda mislim da sam dao jasnu sliku o ljepoti naše obale.

Sve je to tako savršeno stvorila majka priroda u sigurnom očekivanju, da će ljudska ruka učiniti sve, da ta i takva obala postane izvorom blagostanja za narod i državu. Ali, žali Bože! Dok je u cijelom kulturnom svetu morska obala izvorom blagostanja za narod i dotičnu državu, kod nas je naša obala pasivni kraj!

Mi ne samo što nijesmo znali niti htjeli to neprocenjivo blago našim potomcima usavršiti ili barem sačuvati u onom stanju, u kojem smo je mi baštiniili, nego smo je potpuno zanemarili i zapustili. Sve se nalazi u derutnom i zapuštenom stanju i čeka na obećanoga Mesiju, da on nadoknadi ono što smo mi od našega ujedinjenja našim nemarom i nekim nerazumevanjem zapustili.

Slično je sa lukama. Zanemarili smo i željeznice koje vode od obala pojedinim lukama. Dapače se u teškim i jadnim prilikama nalaze i naša nacionalna parobrodska društva, koja radi neznatne državne subvencije proživljuju tešku krizu i borbu sa stranim društvima, bogato subventioniranim od svojih vlada. Subvencija što im je daje država dovoljna je za čitavu opskrbu, a što oni prime preko toga, to je čist dobitak. Mnogi će kazati, gospodo, to je lako reći, to su reči koje su išle iz usta, ali gospodo, tu su fakta — numera lokvuntur!

Da od toga direktno trpe silnu štetu naša parobrodska društva, a potom primorsko stanovništvo, kao i prestiž i kasa naše države, mislim, da to ne treba da naročito dokazujem. Naša država potrošila je za našu obalu oko 70 miliona dinara. Ako usporedimo da je država u to vreme ubrala od na-

roda oko 200 milijardi, prema tome jasno sledi, da je država od ukupnog svoga prihoda utrošila na morsku obalu tek 0,03% ili tačno rečeno, na svakih 100 dinara od naroda ubranih izdala je država za uređenje svoje morske obale samo 3 pare, dakle skoro ništa! O toj našoj sramoti ne treba dalje da govorim. Gospodo senatori, treba li tu komentara? Mislim da ne treba! Taj porazni za sve nas fakat, izgledati će još porazniji, kad taj naš izdatak za morsku obalu uporedimo sa ogromnim svotama što ih druge pomorske države troše u slične svrhe. Tako je po nas nesretnim ugovorom u Rapalu pomorski grad Fiuma pripao Italiji. A 90% ne zna od nas što znači gubitak Rijeke za nas! Mi smo time izgubili 35 milijardi dinara. Ta je luka pripala Italiji, a ona ima takvih stotinu luka. Za Italiju je to pasivan grad, ona je to samo uzela iz prkosa. Ipak je u kratko vreme u grad i luku, koja njoj i nije potrebna, uložila upravo sto puta toliko, koliko smo mi potrošili za celu našu morsku obalu.

Druga naša nevolja leži u sledećem.

Ne samo da smo našu obalu zapustili, nego i ono što smo na njoj učinili i što je u sadašnjem planu da se učini, učinili smo to bez pravoga sistema ili po napred stvorenom planu, dapače često i bez prave stvarne potrebe ili zapuštajući ono što je nužno i potrebno, a gradeći ono bez čega se moglo biti. Ima čak slučajeva, da je rad izveden po volji i milosti jednog jedinog čoveka, a vrlo često niti prema stvarnoj potrebi onoga što se radi. Konačno ima i slučajeva, da se stvaraju projekti za gradnju i investicije tamo gde one apsolutno nisu rentabilne, a zapuštaju onde gde su po samoj prirodi nužne, rentabilne i jedino moguće. Jer, konačno odlučujući faktori moraju i te kako paziti na interese žitelja pojedinih krajeva, ali i na to da li uloženi trošak odgovara koristi koju će od toga rada imati ne samo okolišno pučanstvo nego i država.

Da dokažem i tu tvrdnju, navešću kao najbolji primer našu najveću prirodnu luku Bakar. Ta luka ima 3.200.000 kvadratnih metara površine, dakle, ona je sama tri puta tako velika, kao svih pet luka, kao što je Rijeka, Sušak, Martinšćica i Senj zajedno!

Svako bi morao misliti da bi bakarska luka morala biti izgrađena. Ali nije tako. Ona je danas u gorem stanju nego što je bila za vreme Austrije. Kako je sa sviju strana zaklonjena bregovima, potpuno je zaštićena od vetra. Kada je jugo, nema toga parobroda, koji bi mogao doći u Kvarner! A kad dode ma koji parobrod u bakarski zaliv, on je zaštićen. Kada je jugo, onda je bakarska luka puna parobroda.

Bakarska luka bila je za vreme italijanske okupacije jedina naša izvozna luka za cijelu Jugoslaviju! U njoj je dnevno znalo raditi do 20 velikih trgovačkih i putničkih parobroda i veći broj manjih, pa ipak je luka izgledala prazna, što je razumljivo, jer je ona dugačka 4 i po kilometra. Pred rat znala je u nju ući čitava sredozemna engleska flota sa svojih 20 za onda ogromnih brodova i vršila u njoj svoje vežbe, što je najbolji dokaz o veličini i sposobnosti te luke.

Ja sam bio profesor na Bakarskoj akademiji. Vršeni su manevri, a ništa se nije primetilo.

Osim ovih svojstava odlikuje se bakarska luka i svojom sigurnošću. U njoj se mogu brodovi krcati po svakom vremenu, pak i po najvećoj jugovini! Za velikih jugovina ona je i sada stalno i jedino utočište svim brodovima, koje jugovina zateče u našem Kvarneru!

Uzmete li još okolnost, da je sav taj promet obavljala luka bez pedlja željeznice, nego da se sav dovoz vršio kolima, e, onda je bakarska luka zbilja sa odličnim uspehom svršila svoju maturu!

Kad nakon svih tih vrlina, koje tu prirodnu luku rese, spomenem da je ona danas spojena prvoklasnom železnicom sa prugom Zagreb—Sušak, pak da uza sva ta svojstva ona ipak danas leži neiskorišćena, zanemarena i zapuštena, dok se luka Sušak, koja je jedva par kilometara udaljena od Bakra, guši od silnoga prometa i apsolutno nije u stanju da ga savlada — e, onda vam stane pamet i nužno dolazite na pomisao, da mora postojati neka jača sila, koja ne da da se ovaj apsurd ispravi, nego se još i dalje podržava i trpi i tako se stanovništvu, koje toj luci gravitira i nema nikakvog drugog izvora zarade, hotimice oduzumlje nužna korica hleba. Nije, gospodo senatori, onda nikakvo čudo, da narod počinje gubiti veru u pravdu i poštenje, kad na svoje oči vidi, kako se zanemaruje ono, što je sama majčica priroda tako savršeno stvorila, a na sve moguće načine se radi o tom da se teški narodni žuljevi kane baciti onde, gde nema nikakvih vrednosti, a za državnu kasu bi to bio u vodu bačeni novac!

Taj apsurd biva još grozniji kada se setimo, da pred sušačkom lukom znade biti u sezoni na otvorenom moru često do pet trgovačkih parobroda usidrenih, koji znadu po više dana čekati, dok im se isprazni koje mesto u luci. A šta to čekanje znači za brodovlasnika i trgovca, za koje je »vreme novac«, to znadu ne samo oni nego i svaki pomorac. To čekanje košta često do stotine hiljada dinara! To je ujedno slaba reklama za luku, ali i ozbiljan memento za sve nas i državu, da se tome već jednom učini kraj! Kada još k tome spomenem, da se često dogodi, da ti vezani brodovi neće ili ne mogu da čekaju na prazno mesto, pak odu u susednu luku, Rijeku, onda će retko ko od vas, gospodo senatori, znati, da time naše siromašno radništvo, trgovci, pa i sama država gubi na stotine hiljada dinara.

Gospodo, moram da spomenem još jedan žalostan slučaj. Već dugi niz godina se radi na tome, da se naša Slovenija spoji železnicom sa lukama gornjeg Jadrana Bakrom i Sušakom. Razume se i zašto! Do sada se 90 od sto prometa Slovenije mora da vrši kroz tuđinske luke, Rijeku i Trst. A kako je taj promet približno jednak našem prometu kroz luku Sušak, to znači da je naša država time prikraćena godišnje za oko 100 miliona dinara! Mislim da je tu suvišan svaki komentar! Ali ipak moram odmah lojalno priznati, da je naš vredni g. Ministar saobraćaja odlučio da odstrani tu našu nacionalnu sramotu, određivši da se taj spoj mora u najkraćem vremenu izvršiti! A kako će se promet na Sušak time podvostručiti, nadam se pouzdano, da će Ministar g. dr. Spaho naći sredstva, da se čim prije uredi i luka Bakar, da tako ona u zajednici sa lukom Sušak sav taj promet obavi.

Kako taj spoj Slovenije sa morem košta oko 250 miliona dinara, dakle za dve i po godine bi se to otplatilo.

Ono, što nije moglo učiniti nijedno ministarstvo učiniti će g. Ministar saobraćaja. Ja moram priznati da će taj spoj biti gotov, a to znači 100 miliona dinara godišnje u državnu kasu. Je li to uspeh? Jeste, to je uspeh.

Gospodo senatori, mislim da sam uspio da dokážem našu lošu tako zvanu pomorsku politiku, pak vas molim da mi sada dozvolite, da vam predložim i lijek, kako da tu bolest čim prije izliječimo. Naša pomorska politika je zlo vodena na našu nacionalnu sramotu. Pitamo se: Šta je tome razlog? Ako, recimo, želite da se zainteresujete za pomorsku stvar nećete moći naći nadležstvo, jer se jedan deo nalazi u Ministarstvu trgovine, drugi u Ministarstvu saobraćaja, a treći u Direkciji pomorskog saobraćaja u Splitu. Razlog što naša pomorska politika nije mogla uspjeti leži dakle u tome, što su i poslovi njeni bili razdeljeni na tri četiri nadležstva. Zato se cijeli rad nije obavljao ne samo po nekom unapred stvorenom planu, koga bi izradili za to stručno spremni stručnjaci u pomorskim stvarima nego se često radilo tako da su favorizirane pojedine neznatne i nesposobne luke na štetu pravih i priznatih luka. Prema tome bi bila prva i bezodložna naša dužnost, da se svi poslovi koji se tiču pomorstva skoncentrišu u jedno jedino nadležstvo sa priznatim pomorskim stručnjakom na čelu. To nadležstvo moralo bi biti samostalno telo poput svakog Ministarstva.

Gospodo senatori, čitao sam kako je jedan ugledan član našega Parlamenta predložio da se ukine Ministarstvo za telesni odgoj, a mesto njega ustroje dva nova Ministarstva i to Ministarstvo vjera i Ministarstvo za propagandu. Ja taj predlog ne samo da zagovaram, nego ga još nadopunjujem time, da je za našu Jugoslaviju kao eminentno pomorsku državu, i te kako važno Ministarstvo za pomorstvo, koga imaju sve pomorske države i koga traže sva naša kulturna, nacionalna i privredna društva, blagostanje našega naroda kao i prestiž naše države. I ja sam za to da se ukine to Ministarstvo za gombanje, i nadomjesti sa Ministarstvom za pomorstvo!

A, gospodo senatori, da se osnuje Ministarstvo za pomorstvo, to traži od nas i uspomena na našeg najvećeg Jugoslovena, opjevanog junaka, našeg besmrtnoga Kralja i Mučenika, koji nam je ostavio u amanet: »Čuvajte naše more, da očuvate Jugoslaviju«, jer bez mora nema Jugoslavije!

Ali, gospodo senatori, to nam nalaže i naša prisega vjernosti i odanosti prema našem uzvišenom mladome Kralju Petru Drugom (Opšti poklici: Živeo!), da ćemo ne samo sačuvati baštinu Njegovoga Blagopokojnoga Oca, nego da ćemo svim našim silama poraditi, da ta naša Jugoslavija bude ojačana, i da u njoj vlada ne samo ljubav prema toj našoj ujedinjenoj majci, nego i prema našem Uzvišenom Kralju Petru Drugom i Njegovom Uzvišenom Domu Karadorđevića.

Brzo uredenje Ministarstva za pomorstvo je dakle naše goruće pitanje. Dvanaesti je čas, jer to traži naš ugled kao pomorske države, naš prestiž, ali i budućnost naše Jugoslavije.

Ne učinimo li to čim prije, propasti će nam i zadnji ostaci nekadanje naše slavne prošlosti. Naš će Primorac biti prisiljen da ide u tuđinu trбуhom за kruhom, a на нас će pasti kletva да смо занемарили крму наше Југославије. Наши ће пријатељи и савезници рећи да тако lijepu обалу нијесмо завриједили, а наши ће непријатељи с правом тврдити, да она није наша, јер се само са оним што није твоје, може тако маћхински поступати.

Gospodo senatori, pošto je Vlada našeg Premijera g. dr. Stoјadinovića već do sada učinila mnogo на smirenju u zemlji kao i за dobrobit не само нашег seljaštva nego i radništva, то mi njegov dosadašnji rad даје оправдане garancije, да će sve navedene nedostatke не само моћи nego i htjeti popraviti, zato glasujem за predloženi budžet. (Očobравanje).

Претседник др. Желимир Мажуранић: Реч има сенатор г. др. Васо Глушац.

Др. Васо Глушац: Господо сенатори, користећи своје право да узем реч у овој буџетској дебати, изјављујем, да ћу говорити само као југословенски националиста који је забринут због наших унутрашњих несрећених прилика. Стога ћу говорити sine ira et studio са опоменом онима који су позвани да то стање окрену на боље. При томе не мислим на данашњу Владу, јер је она и слепа и глуха за све оно што јој се паметно каже са наше стране. То видимо најбоље по држању г. др. Стојадновића и г. др. Спахе, који се на све наше опомене само иронично смију.

Вама је свима познато, да је данашња Краљевска влада, при своме доласку на власт, дала такову декларацију, која нас је могла у свему задовољити, а нарочито у погледу обећања у вођењу унутрашње политике. Те речи, које се одnose на унутрашњу политику у декларацији гласе овако: „Основни правац унутрашње политике дат нам је основним законом земаљским, Уставом од 1931 године, и Краљевска влада стога остаје верна свима начелима тога Устава, истичући нарочито принцип државног и народног јединства.”

Ми смо те речи поздравили, јер смо веровали да ће се Краљевска влада тога држати. Али, нажалост, није прошло много времена иза тога, а ми смо се осведочили, да су то биле само празне речи. Можда се у оно време г. др. Милан Стојадновић уистину тако и мислио, али су га касније његови ортаци у власти изневерили. Убрзо су били погажени и Устав и други државни закони. Држава је практично подељена у четири пашалука: Словенију, у којој влада искључиво г. др. Корошец; Хрватску и Славонију, где влада улица под протекторатом г. др. Мачека; Босну и Херцеговину, где владају г. др. Спахо и г. др. Бехмен; а остали делови државе остављени су г. др. Стојадновићу и његовим кнезовима.

Г. др. Корошец одмах је приступио прогону и смењивању државних и управних чиновника у Дравској бановини, (Глас на левици: Нажалост.) прогонећи у првом реду оне који су увек били искрени поборници државног и народног јединства. О тим прогањањима изнели су многобројне примере наши другови Словенци у Народној скупштини и Сенату.

Што се тиче Савске и Приморске бановине, ту је Краљевска влада показала потпуно неинтересовање, тако да је тамо у тим двама бановинама завладало безвлашће које влада и данас. Свак

чини шта хоће и што му на памет пане, нико никога не позива на одговорност.

Није било доста што су се вређале наше највеће светиње и чланови Династије, већ су из чиствога мира падале и мртве главе. Свакоме мирољубивом човеку коса се је дизала на глави од ужаса и грозе, када је читао или на радиу слушао оно грозно касапљење мирних грађана у Керестинцу. Не само на томе месту, него и у другим крајевима гинули су и грађани и жандарми, а ови последњи, као претставници државне власти, нису смели ни оружја употребити, јер им је тако било наређено од Министра унутрашњих дела, па су се сакривали од сељака да их не виде, јер би ови навалили на њих, разоружали их и побили. А најжалосније је од свега тога што се то чинило из обести и из пробуђене мржње према држави и према српском племену. Та верска и племнска мржња ишла је тако далеко, да су усред Загреба неодговорни елементи нападали и на православну цркву и на двор митрополита Доситеја. Да ли се овакве ствари могу догађати у једној срећеној држави, где Министар унутрашњих дела озбиљно води рачуна о безбедности грађана? У Савској бановини, како тврде људи који отуда долазе, завладало је потпуно безвлашће. Закони се не поштују, ауторитет власти спао је на нулу. Тамо се г. др. Влатко Мачек понаша као какав суверен. За њега и његову околину не постоје данашњи државни закони Краљевине Југославије. А ко је до тога довео и ко је за то одговоран? Без сумње данашња влада, а у првоме реду Министар унутрашњих дела.

А да видимо сад како је у трећем пашалуку, у нашој несретној Босни и Херцеговини? Ту је још горе и жалосније. О томе су изнели у Народној скупштини многобројне жалосне примере народни посланици г. г. Милан Божић, Ристо Грђић, Милан Петковић, Јован Јовановић и Мустафа Мулалић. Тих жалосних догађаја ја овде нећу спомињати.

Г. др. Мехмед Спахо, ушавши у овај триумвират са г. др. Стојадновићем и г. др. Корошцем, могао је свој положај у Босни и Херцеговини тако паметно искористити, да би привукао к себи и све националисте Србе православне и Србе муслимане. Али по ономе што је он урадио, чини се да се је он одлучио и надаље ослањати се само на своју бившу верску југословенско-муслиманску организацију. Према томе његов садашњи ортак-лук са г. др. Стојадновићем и г. др. Корошцем није ни искрен ни сталан. Он ће их оставити првом приликом, јер се нада да ће увек бити као неки језичац на ваги, па ће сутра правити пазар са другим ко дође на власт. Јер да је он мислио искрено приступити Београду и Радикалној странци, он не би нипошто чинио оно што је починио одмах при доласку на власт. У својим поступцима према муслиманским националистима он је био сасвим безобзиран. Све муслиманске чиновнике и у државној и у верској муслиманској служби, који су се осећали Србима, он је сменио са њихових положаја, тако да је неке пензионисао, неке преместио, а неке чак и отпустио. Шта више грдно се је огрешио и о свога некадашњег партијског шефа, сада већ покојног Реис-Ул-Улему Маглајлића. Смењивањем са положаја и пензионисањем свога највишег муслиманског поглавице, г. др. Спахо се је огрешио и о своју веру, јер ју је ти-

ме понизио и пред нама иноверцима, а без сумње и пред својим једноверцима.

Ја нисам позван да браним муслиманску веру и муслиманског верског поглавицу од таквих поступака г. др. Спахе; за то су позвани г. г. сенатори Виловић, Карамехмедовић и Муфтић, који су били најближи сарадници и показивали се као највећи пријатељи пок. Маглајлића, а велики противници г. др. Спахе и г. др. Бехмена, па су ипак одмах после доласка ове двојице на власт посули главу пепелом и пољубили их у руку, а кукавички оставили свога верског поглавицу. Жао ми је пок. Маглајлића, што је умро разочаран и у Београд и у ове своје сараднике, и тобожње пријатеље, понижен и увређен под своје старе дане. Берзански Београд издао га је за љубав власти, али је несхватљиво за карактере људи, зашто га издадоше ови његови најближи сарадници, који су се заклињали његовим часним именом.

Г. др. Спахо могао се је узвисити над партиским разрачунавањима, па да га поштују и његови противници, али овако радећи изгубиће то поштовање, нарочито када се зна да он место тих смењених људи поставља у првоме реду своју најближу родбину, па онда остале ближе рођаке и присташе. Тако је место Реис-Ул-Улеме оставио за комесара свога рођеног брата Фехима. (*Министар саобраћаја др. Мехмед Спахо*: То није истина! Дужност Реис-Ул-Улеме врши г. Башић, а не мој брат. Ви немате појма о тим стварима!) А шта ради Фехим? То му замерају и његови најближи пријатељи, само су неискрени, па му то не кажу у очи.

Осим тога, г. др. Спахо је у свима местима Босне и Херцеговине одмах сменио и претседнике општина, у којима су били Муслимани или бирани или постављени од ранијих влада. Има случајева, где је место честитих и исправних људи довео неисправне људе. Тако је н. пр. у Бањој Луци сменио изабраног, исправног и честитог г. Хасанбега Џинића, а поставио свога зета г. Хамдију Афгана. Г. Хасанбег Џинић необично је омиљен и поштован од целога грађанства без разлике вере, а напротив цело се грађанство побунило против постављања г. Афгана. Овамо у Београд долазиле су у два маха депутације најугледнијих грађана и тражиле од Краљевске владе да се г. Афган смени са тога положаја, али је то све остало узалуд. Грађани су се бунили у неколико махова и ишли Бану г. Кујунџићу, али то није ништа помогло. Шта више, било је предлога међу грађанима да силом навале на градску општину и отула избаце г. Афгана, када га власт неће да смени. 26 новембра 1936 године грађани су поднели Бану претставку, коју је потписало 130 најугледнијих грађана без разлике вере, у којој између осталог кажу и ово:

„Прошло је већ скоро годину дана како је именован претседником општине Хамдија Афган, чиме је нанесена тешка увреда граду Бањој Луци, чији су се грађани одмах од тога оградиле и уложили протест, изневши том приликом неколико маркантнијих чињеница из његовог живота, које га чине потпуно недостојним за тај положај. За све време свога претседниковања он је доказао да је остао онакав какав је и дотле био: самовоља, освета и нетрпељивост карактерише његов рад.“

Претседник др. Желимир Мажуранић: Ја мо-

лим г. говорника да се клони израза које ја не могу допустити.

Др. Васо Глушац (наставља): Ово нису моји изрази, то је све у претставци.

Претседник др. Желимир Мажуранић: Свеједно, овакови се изрази не могу ни цитирати.

Др. Васо Глушац (наставља): „Општинска се имовина троши немилице. Дају се новци куда не треба, одбија се помоћ културним и хуманим друштвима, чија је акција корисна и благотворна по наш град, али се зато стварају нова и непотребна места, а на њих постављају неспособни људи и његови агитатори, а запостављају и прогоне исправни и способни службеници. Интереси града и општине су угрожени а верски раздор — ове речи, господо, ја подвлачим — верски раздор кога у нашем месту није било, данас се нагло шири. Врхунац су били најновији догађаји. Стрпљење грађана који подносе све терете и држе бањалучку општину већ је исцрпљено“. Овде треба да кажем да се под тим најновијим догађајима разумева предлог и захтев грађана да се прослави дан уласка српске војске у Бања Луку, што је г. Афган одбио. „Грађани протестују против тога да човек, над којим веровници нису могли да отворе стечај само стога што нема изгледа да би се из његове имовине могли подмирити стечајни трошкови, који дакле није био у стању да управља својом имовином, управља нашом заједничком; да човек који сам дугује општини и држави преко 100.000 динара пореза, приреза и других дажбина, опомиње грађане на њихове дужности према држави и општини; да човек који је кривичном пресудом осуђен ради злоупотребе власти поново врши исту власт, иако ни данас није општини накнадио штету нанесену ранијом злоупотребом. Грађани протестују да тај човек упркос свега тога и данас седи на положају на коме треба да седи први и најчеститији грађанин нашега места, и тражимо да се одмах скине, а распишу општински избори тим пре, јер постоји Закон о градским општинама, да би тако град већ једном добио своју закониту управу и заступство“.

Али све то није помогло. Г. Афган остаје и даље као претседник општине и хвали се да му нико ништа не може док је г. др. Спахо на влади. А интересантно је, да је и бањалучки народни посланик г. др. Тодор Лазаревић без икаква разлога напустио свога старог пријатеља г. Хасанбега Џинића, па против воље свих грађана препоручио за претседника г. Афгана, иако као правник и адвокат зна да г. Афган после толиких правомоћних пресуда среског и окружног суда не може бити претседник никакве општине, а најмање бањалучке. Али зли језици говоре, да су се њих двојица негде у механи побратимили и да је г. Афган обећао г. Лазаревићу министарски положај, а овај њему претседнички у бањалучкој општини. (Живост и смех на левици). Како се ова давнашња жеља г. Лазаревића не може тако лако да оствари из појмљивих разлога, иако је добио обећање г. Афгана, то је он пошао другим путем, па је узео реч у овогодишњој буџетској дебати у Народној скупштини и најпре је отпевао химну г. др. Корошцу и г. др. Спахи, а онда је ударио противу шестог јануара и против стварања бановина, нарочито Врбаске, у којој је Бања Лука постала седиште Бановине и тако се, како он рече, незаслужено изједначила са Загребом.

Очито се види, како г. Лазаревић скреће ка федерацији и повраћању Босне и Херцеговине у старе историјске границе, где би г. др. Спахо био наша, а г. Лазаревић макар и субаша.

Због овога Лазаревићева говора сазвали су бањалучки грађани протестну конференцију, али им је то полиција забранила. Стога су они издали један летак у коме га називају издајником свога роднога краја. (**Шавле Убавић:** Тако ти био издајница као он!) Уз то су двојица угледних бањалучких политичара написали под својим потписом два чланка у бањалучкој „Отаџбини“ против њега и таковог његовог рада. Чудим се и ја, да је г. Лазаревић могао сада говорити овако, када знамо, да је он лично иза 6 јануара 1929 год. предводио депутацију грађана и сељака из тадашње бањалучке области Блаженопочившем Краљу и у дитирамбском говору поздравио тај 6 јануар који данас напада. Да, али ко познаје голубове превртаче, томе то неће бити ни мало чудно.

Претседник др. Желимир Мажуранић: Молим г. сенатора да уважи то, да је противно парламентарном обичају, ако се на чланове другог Дома, наше посестрима, који овде нису присутни и не могу се бранити, овако наваљује и критикује. Ја Вас молим да се држите парламентарног обичаја! (Гласови са левице: Па може он у Скупштини да се брани!) Али није парламентарни обичај, да чланови једнога Дома са члановима другог Дома воде полемику.

Др. Васо Глушац (наставља): Ја овде критикујем господина Лазаревића као свога грађанина.

Претседник др. Желимир Мажуранић: Ја немам ништа против критике, само молим да то чините са становитом дискрецијом и да третирате ово питање са потребном обазривошћу, кад се ради о члану другог Дома.

Др. Васо Глушац (наставља): Примам на знање, Господине Претседниче, али ја овде не говорим о господину Лазаревићу као народном посланику, већ као о своме грађанину.

Претседник др. Желимир Мажуранић: Ви сте баш сада говорили о томе, шта је он говорио у Народној скупштини.

Др. Васо Глушац (наставља): Говорио је у Народној скупштини, али је он тамо на терену мој грађанин.

Зар не би било паметније, да је г. Лазаревић говорио о потребама Врбаске бановине и као члан ЈРЗ тражио од данашње Владе, да посвети више пажње томе крају, за који је од Ослобођења до данас најмање учињено. Тај крај који је процентуално дао највише добровољаца у великом светском рату и који се је у нашој ранијој историји увек истицао као дубоко националан и увек носио барјак слободе, заслужио је да му свака Краљевска влада посвети више пажње, него што је то до сад чињено. (**Министар саобраћаја др. Мехмед Спахо:** А унска пруга није ништа?!) Унска пруга би се правила и без тебе, господине Спахо!

Није довољно доћи само пред изборе, па томе доброме народу обећавати брда и долине, као што је то чинила и ова Влада пред општинске изборе. Обећавала је осим осталог и подизање високих пећи у Љубији за топљење жељезне рудаче, које има у томе крају више него игде у нашој држави. Па када су избори прошли, Влада је срамежљиво изјавила да неће подизати тих пећи, него ће везати рудачу у Зеницу.

Врбаска бановина, господе сенатори, вели се да је пасивна, а она би по своме природном богатству могла бити једна од најактивнијих бановина, само кад би јој Краљевска влада посветила ону пажњу коју она заслужује. Ми имамо жељезне рудаче у Врбаској бановини више него и у једној другој, а да и не говорим о нашим великим шумама и прашумама које са налазиштима каменог угљена представљају огромно и неисцрпно благо. Али у нас се, хвала Богу, ради све наопако. Подиже се фабрика жељеза у Зеници, а руда се довози из Љубије. Шумско-индустријско предузеће Шипад А. Д. експлоатише наше шуме у Врбаској бановини, а своје седиште има у Сарајеву. Све привредне установе из Врбаске бановине као Трговачко-индустријска комора, Занатлијска комора и остале тражиле су и траже од Краљевске владе, да се Шипад пренесе из Сарајева на територију Врбаске бановине у Бања Луку или у које друго место, али то се из неких непојмљивих разлога и рачуна не може остварити. Шта више, када су то питање покренули неки бански већници у Банском већу, нашао се један међу њима, г. Хамид Курбеговић, који је одлучно устао против тога, борећи се против свога родног краја. Разуме се, да је он нашао и присташи који су га у томе несхватљивом држању и помагали. А све се то, господе, ради из чисто партиских разлога и то не ЈРЗ већ из обзира према бившој Спахиној Југословенској муслиманској организацији. Дакле, видите, потпуно суновраћене појмове и неки нарочити морал који се не може разумети. Тај исти господин пише памфлете појединим Министрима и денунцира Србе чиновнике у Банској управи и Шумској дирекцији, како би на тај начин на њихова места уз помоћ г. др. Спахе и г. др. Бехмена довео своје партиске људе. И на све ово бањалучки посланик г. др. Тодор Лазаревић шути као риба, место да дигне свој глас против овако наопаког рада, а у Народној скупштини говори против свога краја слично као и Курбеговић у Банском већу. Па онда није чудо што га његови бирачи прогласише издајником роднога краја. Ове појаве само су повод наопаког рада данашње Владе, која ломе карактере и урнише сваки морал.

Претседник др. Желимир Мажуранић: Ја молим г. говорника поново да се клони оваквих израза јер иначе ћу морати употребити друге мере.

Др. Васо Глушац (наставља): Ја друге изразе не могу да употребим — нема их.

Претседник др. Желимир Мажуранић: Ја Вас молим да не прелазите границе.

Др. Васо Глушац (наставља): Кажите ми Ви, кад се хоће морал да уништи, како ће то друкчије да се каже?

Претседник др. Желимир Мажуранић: Не уништава се морал. Изволите даље.

Др. Васо Глушац (наставља): А сад још мало да се вратим на г. Спахину политику у Босни. Познато је, како је г. др. Спахо са својом Југословенском муслиманском организацијом гласао за Видовдански Устав, под том погодбом да се при заокруживању округа и срезова ни један срез ни округ од друге територије не припоји Босни и Херцеговини, нити одвоји од ње. А када је то по новом Уставу од 1931 г. ипак учињено, г. др. Спахо је протестовао у виду својих пунктација, Бајрамске посланице 1932 године, у којој позива своје присташе Муслимане да се држе на окупу, па ће се борити за промену Устава и за аутономију Босне и Херцеговине. Па и сада стварајући овај савез са г. др. Миланом Стојадиновићем и г. др. Корош-

цем протурио је у програм ЈРЗ да ће се при административном уређењу државе водити нарочитог рачуна о историјским покрајинама.

Је ли то стављено у програм са знањем г. др. Стојадиновића и осталих радикала или није, не знам али је свакако карактеристично. Г. др. Спахо се у сваком случају осигурава. А да он мисли углавном само на своју стару југословенско-муслиманску организацију и на њезин програм, о томе не може бити сумње, јер да није тако; зар он не би могао својим угледом у муслиманским масама у Босни и Херцеговини разбити или барем ублажити ону мржњу према Србима православним, која се нарочито пробудила у новије време, од када је он са г. др. Бехменом на власти и од када је њима двојици препуштено да у Босни и Херцеговини раде шта хоће. Али ја бих свога пријатеља г. др. Спаху и његово друштво ипак упозорио на једно. Не смију се Срби православно у Босни и Херцеговини ни од кога ни вређати ни изазивати, (*Министар саобраћаја др. Мехмед Спахо*: Ко их вређа?!) јер је свакоме познато, да су они и пре рата, и за време рата, па и после рата давали, дали и дају све за ову јединствену југословенску државу, и да они неће никада и никоме дозволити да се Босна и Херцеговина издвајају од Београда и Србије, па макар по некој несрећи и дошло до неке федерације у Југославији. О томе нека се нико не вара. Срби Босанци били су увек национално свесни и увек су Србију сматрали својим Пијемонтом. За нас каже енглески путник Артур Еванс, који је пре окупације, 1874 године, путовао по Босни, ово: „Православни су Срби у Босни и Херцеговини прожети родољубивим мислима, они горе од жеље да се обнови слободна српска држава“. Стога смо ми и дизали многе буне и устанке, а наш устанак од 1875 год. довео је до српско-турског и руско-турског рата. Али, нажалост, на Берлинском конгресу одлучено је против наше воље, и Босна и Херцеговина припала је Аустро-угарској монархији, а не Србији, како смо ми желели и због чега смо дизали устанак. Па и данас, господо, ми смо готови да дигнемо устанак против свакога онога који би покушао да Босну и Херцеговину одвоји од Србије. (*Др. Анте Павелић*: Па ко то покушава?! Шта то значи, молим Вас?!). То значи: хоћемо јединствену државу, г. Павелићу. (*Др. Анте Павелић*: Али, аутономија није одвајање од државе!) Иако смо 40 година били под Аустро-Угарском, никада нико од нас није напустио идеју ослобођења и уједињења са Србијом. Свима је вама познато, шта је било с нама за време великог Светског рата. Умирили смо по тамницама, гинули смо од разних шуцкора и аустро-мађарске солдатеске, али никада поклекнули нисмо. И пред куршумима и пред вешалима танким клидали смо: „Живела Србија и живео Краљ Петар!“ (На левици аплауз). А многи од нас који су имали срећу да се нађу на бојноме пољу са српском војском, борили су се као лавови и оставили кости по разним бојиштима исто онако као и српски јунаци. Дали смо, дакле, за своје ослобођење све што може дати свестан и херојски народ. И првих дана ослобођења узвисили смо се као Богови и опростили свима онима, који су нас за време рата вређали, прогонили и убијали. Све ово треба да знаду и г. др. Бехмен и г. др. Спахо, па их стога молим, па их стога молим — по други пут кажем — да утичу на своје муслиманске масе, да са православним Србима живе као рођена браћа, јер нема више црно-жуте Аустрије међу нама, која нас је

некада хушкала једне против других. Ми смо срашли, господине Спахо, као кост и месо и осуђени смо да живимо заједно. С тога је жалосна она појава психозе у муслиманским масама, која се је јавила за време безвлашћа ове Владе. А зато су без сумње највише криви ова двојица муслиманских вођа, који су могли сваку такву појаву угушити у првом њеном почетку. Али то нису учинили, него је шта више г. др. Бехмен често пута својим говорима на кортешким зборовима као активан Министар левао уље у ватру, место да је стишавао и мирио. Он на терену у Босни говори друкчије, а друкчије овде у Београду. Карактеристичан је у томе погледу његов говор од 13 марта ове године, пре неколико дана, на забави ЈРЗ у „Империјалу“ где је он, по извештају „Времена“, изјавио да њега и г. др. Спаху и Муслимане Босне и Херцеговине — ја верујем за многе Муслимане да ће то бити тачно али за њих двојицу не знам, — да их „вежу са Београдом не само путеви и железнице које подижемо, него и осећања, дубоки и племенити осећаји братске љубави“. Пошто нам је добро познато држање господина др. Бехмена у прошлости, слободан сам га упитати: Хоће ли остати ти дубоки и племенити осећаји братске љубави према Београду и онда када г. др. Бехмен и г. др. Спахо не буду више на власти? Ако је та изјава г. др. Бехмена искрена и истинита, зашто он и г. др. Спахо данас прогоне оне Србе Муслимане, који су увек били везани за Београд и пре и после ослобођења и који су се за наше ослобођење борили у редовима српске војске и носе сва највише војничка одликовања? Ако је та изјава искрена и тачна, зашто г. др. Бехмен и г. др. Спахо дозвољавају да се догађају у Босни они немили догађаји које су нам изнели у Народној скупштини г. Милан Петковић и г. Ристо Грђић и остали? Ако је то истина, зашто је на онако драстичан и недостојан начин смењен поглавица Исламске заједнице сада већ пок. Реис-Ул-Улема Маглајлић, који се искрено и дефинитивно био определио за Београд и у томе правцу радио код свих Муслимана ове државе?

Даље изјављује г. др. Бехмен у своме говору: „Државно и народно јединство нама је свима светиња и оно не сме да буде артикал за трговину“. И за ово питам г. др. Бехмена, ко је то трговао са народним и државним јединством и на рачун тога тражио од ове државе концесије и положаје? Дали су то били они који су се борили за наше ослобођење и уједињење, или они други који су се борили против тога? О државном и народном јединству нису никада правили питање они који су за јединствену државу овакву каква је, већ они који су тражили и траже федерације и аутономије по историјским покрајинама, а то су исти они који су се борили против нашег ослобођења и уједињења са Србијом и који су говорили: Боље је и са црним ђаволом, него са Србијом.

Нико од мене не би био сретнији, када бих се ја могао осведочити и доживети, да ће г. др. Бехмен са својим друштвом доиста сматрати државно и народно јединство светињом и онда када не буде на власти и да ће га искрено и одлучно бранити против свакога. У томе случају између нас неће бити никакве разлике и ми ћемо се наћи на истој линији и на истом послу. Али ја у то сумњам, јер се је до сада догађало баш противно. А догађа се и данас. Када би сви чланови данашње Владе стајали на томе становишту, како су и обе-

ћали у својој декларацији, зар би се могло догодити, да један од главних стубова те Владе, г. др. Коросец, јавно говори о трима народима, а не о једном и да захтева да се у Словенији вије племенска словеначка застава? (**Фран Смодеј:** Уз државну! То није он казао, него је казао народ.) Зар би се могло догађати где владина већина у Народној скупштини поздравља оне који доказују да смо три народа, а не један, и у томе смислу траже споразум са г. др. Мачеком и на тој основици решавање хрватског питања? Да се је Краљевска влада строго придржавала Устава и постојећих закона, као што је то обећала при својем првом наступу, не би довела земљу у овако скоро безизлазан положај у коме се данас налази. Влада је обећала донети нове политичке законе, који ће земљу увести у праву демократију. На што то није учинила, ко јој је у томе сметао? Ми смо изјављивали у овоме Дому, а изјављујемо и данас, да ћемо јој у томе помагати. Нико од нас, господо, није у опозицији ради личних несимпатија према овој Влади, већ ради њеног рђавог и наопаког рада који је штетан по државу. Тај рад осудио је Сенат познатом интерпелацијом, концем 1935 године, коју су потписали готово сви сенатори колико их је онда у Сенату било. Па запитајмо се, да ли се од онога времена ишта променило и пошло на боље? Није, господо, него је ишло све горе и горе, али је Влади ипак пошло за руком да и у овоме Сенату створи себи већину. Сви смо ми сведоци тога каквим се је све методама служило да се дође до те већине. И те су методе доказале да је ова Влада непоправима и да не преза ни од чега, а да своју вољу спроведе. Иако је обећала, да ће земљу довести у демократију и ликвидирати све оно што не ваља, по њеном мишљењу, од прошлога режима, она је, господо, место демократије увела олигархију и диктатуру најгоре врсте и хоће да постепено ликвидира све оне елементе који ову државу искрено носе на својим плећима, а потпомаже директно и индиректно оне који је руше.

Зар у том смислу није и онај познати распис Министра унутрашњих дела против Сокола? Али када се дигла цела соколска организација у земљи против тога, онда је и Влада увидела да тако не иде даље, па је сам Претседник владе г. др. Милан Стојадиновић ишао на соколске манифестације и показао своју особиту пажњу према соколству (**Јово Бањанин:** Уписао се у соколски нараштај!) То је, господо, једини случај где је Влада признала своју грешку и поправила је колико толико. Када би Краљевска влада овако увиђала и друге своје погрешке и настојала их поправити као ову према соколству, уверен сам да би се стање у земљи могло поправити. Али при оваквом раду, како се то до сада радило, то ће стање бити све горе и горе.

Да ова Влада озбиљно мисли увести демократију, као што је обећала, она би у првом реду донела Закон о штампи да се може, под законском одговорношћу, критиковати све оно што у овој земљи не ваља, не штедећи ни Владу ни поједине Министре. Али то Влада не мисли, па је штампу толико сапела и загушила, да се не може чути ни један вапај народа и ни један глас протеста против разних безакоња који се свакодневно догађају. У томе гушењу јавне речи отишло се тако далеко, да се плене и стенографске белешке у Народној скупштини, а грађани се кажњавају,

ако би и тако крње говоре народних посланика читали. Све ово, господо, дало је маха субверзивним елементима, да тајним летцима и шапатам од уста до уста срозавају углед државе и државних власти, а када нестане свакога ауторитета, као што га је данас углавном и нестало, онда ће се тешком муком очувати ова држава, која има толико спољашних и унутрашњих непријатеља. Дајте што пре слободу штампе, да се не може субверзивним путем обмањивати наш добри народ, у којему још има остатака од оног стањег морала и националног поноса. Али овој Влади као да је слабо стало баш до тога да у народу убије сваку веру у морал, правду и истину. Шта може народ мислити о једној Влади која хотимично спречава слободно кретање народних посланика и сенатора, који хоће да изврше акт пјететности према својем Блаженопочившем Краљу Уједињитељу? Овај случај није нигде забележен у штампи, али се он ипак препричава у најудаљенијој селачкој колибици у планини и коментарише на свој начин. Шта народ мисли о једној Влади, која му поништава општинске изборе само зато што је изабрао себи за претседника општине човека у кога има поверење, а она му натура другога, често пута горега, само зато јер припада партији Ј. р. з.? Шта народ мисли о Влади, која насилно спроводи општинске изборе и опозиционе листе проглашује за своје? Шта народ мисли о Влади, која му је протерала из његове средине добре и честите чиновнике и учитеље само зато, јер нису били партизани? Шта народ мисли о Влади, која изјављује, да је данас све боље него што је било пре 9 октобра 1934 године?

Овакових питања могао бих наређати на стотине и на сва та питања народ одговара својим језиком и на свој начин. Уверавам Краљевску владу, да ти народни одговори нису за њу ни мало ласкави. Али народ шути, трпи и чека, јер зна да свако невреме и свака епидемија мора проћи.

Краљевска Влада је изјавила и преко свога Претседника и преко осталих чланова Владе, да ће решити и хрватско питање. Шта више, Претседник владе г. др. Милан Стојадиновић ишао је лично на састанак и разговор са г. др. Мачеком, и после тога изјавио је претставницима штампе, да нема ништа ни додати ни одузети ономе комуникеју, који је изишао из канцеларије г. др. Мачека; а тај комунике објављује само то, да су се састали и разговарали. О овоме т.зв. споразуму воде се разговори већ дуго времена, најпре између бивших српских странака из опозиције и г. др. Мачека, а у новије време између Владе и г. др. Мачека, али још не могосмо дознати докле се је дошло у томе споразумевању. Г. др. Мачек мудро шути и чека, а његов „Хрватски дневник“ објављује у броју од 16 марта ово: „Док хрватско сељаштво мирно и стрпљиво устраје у својој борби, дотле на противној страни видимо знаке нервозе, који су сваки дан све већи и чешћи. Постављају се питања: шта хоће ти Хрвати? Прати се свака појава у хрватском јавном животу, праве се комбинације о плановима др. Мачека и са напетом се пажњом чека свака његова реч. Узроци оваквог стања сасвим су јасни. Хрвати се налазе у таквој ситуацији, да не могу ништа изгубити него само добити.“ Док овако пише „Хрватски дневник“, дотле г. др. Мачек са дозволом Владе одлази неки дан у Аустрију и у Грацу састаје се са хрватским емигрантима, који већ више година бораве у иностранству и раде против своје рођене државе. Све ово не може да разуме паметан

човек. Сваки се исправан грађанин пита: како овако отворено илегалну борбу против своје рођене државе може да одобрава и помаже Краљевска влада, која се заклела да ће чувати Устав и државно и народно јединство?

Пренесимо се, господо, мало у нашу прошлост, у оно тешко доба ропства од пре Балканског рата, па погледајмо, како смо били раскомадани у осам делова, од којих су само два били слободни, а шест под туђином, и то један под Турском, а пет под Аустро-Угарском, па размислимо о томе, шта би од нас и од наше нације било да је такво стање остало и надаље? Шта би ми претстављали тако раскомадани у тих осам делова, од којих је 6 било у туђем ропству? Сви сте ви сведоци тога времена и сви ви знате, како је то било јадно и тешко стање у коме се налазила наша нација раздробљена и заробљена. А познато вам је и то, како смо се у време тога ропства припремали за будућу борбу, и када је дошао тај одлучни час, шта смо све у тој борби поднели, док се нисмо ослободили и ујединили. И данас, када баците поглед на ову нашу велику и уједињену Отаџбину, срце нам заигра од милине, што смо имали срећу па ово доживели, али у исто време пада нам и облак стида на чело, када помислимо на ову комедију коју данас проводе разни политиканти и политички спекуланти и сепаратисти, а у томе их жалост помаже и данашња Краљевска влада. Место да сви прегнемо као један човек, да ову нашу велику Отаџбину уредимо тако, да у њој буду задовољни сви грађани без разлике, а ми се после 18 година од ослобођења препиремо о томе, да ли смо један народ и да ли нам треба ова овако велика и јединствена држава. У очима страног свега без сумње смо смешни због ове комедије коју терамо сами са собом и својом државом. Како ли ће нас тек осуђивати наша будућа поколења? Али ја се надам да ће се све ипак добро свршити, јер ће победити здрав разум и она идеја која је ову државу и створила. Ја сам уверен, да ће и г. др. Корошец на концу увидети да је боље имати велику Словенију од Триглава до Солуна, него малу и незнатну Словенију, сапету и сужену у границама данашње Дравске бановине. **(Фран Смодеј:** Дајте нам је, одмах ћемо је узети!) А исто тако држим, да у овој земљи нису још изумрли сви Хрвати Југословени, који трезвено размишљају о судбини Хрвата у великој Хрватској од Сушака до Солуна и о томе каква би њихова судбина била у некој малој Хрватској, до које би се дошло у федерацији по плановима г. др. Мачека и осталих сепаратиста. Уверен сам да ће нестати свих ових невоља, када овом благословеном земљом завладају исправни и честити Југословени — Хрвати, Срби и Словенци, који ће долазити на власт народним поверењем, а не путем политичке трговине и других себичних и неваљалих циљева. Ми треба да испишемо на нашу југословенску заставу ово гесло: Слобода, правда, истина и једнакост за све грађане ове земље, и да настајимо да се то гесло до краја поштује и изводи, па се неће догађати ова чуда, неваљалства и незаконитости, која се данас догађају. Стање је у земљи, господо, неподношљиво и треба га што пре мењати. Стога са овог места апелујем на политички и национални Београд, да се већ једном освести, јер је дванаести час, и да тражи лека ове тешке стање, у коме се налази цела наша држава, а нарочито неки њени крајеви.

У начелу гласају против буџета. (Пљескање на левици и повици: Живео!)

Потпретседник Милан Симоновић: Реч има сенатор г. Марко Радуловић.

Марко Радуловић: Господо сенатори, ја ћу да говорим о економском стању, приликама и потребама Црне Горе.

Господо сенатори, када се последије толико вековне и крваве борбе, мука и патњи, и неизмјерних жртава оствари наш национални сан и наше национално јединство, и ми се нађосмо уједињени и окупљени у овој велелепној и заједничкој кући, нашој моћној и великој Југославији, Црногорац се обрете и остаде на оном истом кршу, на коме су га поробљена браћа пуних 500 година снадом гледала, гђе огрезао у крви високо држи барјак националне свијести и слободе златне. Али, господо, ми смо дужни са поштовањем и дубоко се поклонити ономе светом кршу, који је столетима купан у крви својих синова и непријатељској, славно извршио своју велику историјску мисију, јер је он заједно са његовим горштакима и својим гранитним грудима вјековима бранио и одбранио косовске аманете: дивно име и свету слободу!

Ипак, господо, онај крш не може сам собом својим синовима да пружи и могућност привредног просперитета, иако зато има најповољније услове. Да би се ови услови могли искористити и постигао жељени економски резултат, једини је начин, једини је пут изградња жељезнице у оном крају и то одавно и жељно очекиване — Јадранске пруге, која би просјецала наше јужне области: Од косовско-вардарске и моравско-ибарске долине преко Црне Горе на наше море. „Удар нађе искру у камену, без њега би у кам очајала“. Дакле и онај камен, ако не буде удар који садржи у себи те услове, збиља тако би и ти услови остали неискоришћени, него треба ту жељезничку пругу, а то је га давно очекивана и жељена јадранска пруга.

Изградња ове жељезничке пруге, претставља, господо, не само проблем Зетске бановине већ и један од најважнијих национално-политичких и културно-привредних проблема нашега народа. Црна Гора одвојена вековима планинским вијенцима и дугогодишњим политичким границама, немајући жељезничке везе са Београдом и осталим залеђем државе, остала је потпуно одвојена и такорећи потпуно фактички још неуједињена, те у таквом стању није ни чудо, што су се онамо појављивале сепаратистичке идеје и тежња за самосталном државом. Успоставом ове жељезничке пруге наступило би ближе међусобно племенско упознавање. Нација би се снажила, а консолидација државног и народног јединства јачала и све више се учвршћавала.

Има неколико варијаната ове јадранске пруге, а нашло се да је најповољнија варијанта Рашка—Нови Пазар—Рожај—Подгорица, па на наше море за излазак. Ову пругу, баш ову варијанту са задовољством могу да констатујем да је прихватила и Краљевска влада и донела је већ и Уредбу о изградњи те пруге. Ја се надам, верујући у Краљевску владу, у њену добру вољу и у разумевање, да неће ову њену одлуку која има законску силу, постићи судбина Закона о Блеровом зајму од 1922 године у јулу месецу, који је био установљен баш за провођење ове јадранске пруге. Ова варијанта, господо, пролазила би, наишла би на велике шумске комплексе и велико рудно благо, на првом месту Рожајских планина, чије је рудно богатство познато још из Средњег века, а прорачунато је да шумски комплекси ових Рожајских планина могу да дају годишње, израчунали су то

стручњаци, 330.000 кубних метара техничке грађе. Господо, ова пруга пролазила би и даље све те шумске велике комплексе кроз Зетску бановину. И Зетска бановина израчунало се да има простор фактичног земљишта под шумом 1.137.816 хектара. Занимљиво је нагласити, да сами четинари у Зетској бановини обухватају простор од 180.963 хектара, храстове шуме 179.045 хектара; букове 189.825 хектара, што се све може успешно експлоатисати.

Занимљиво је нарочито подвући да у Зетској бановини има шуме старе преко 80 година: 354.974 хектара. И ово огромно природно богатство пропада од самога времена. Спровођењем поменуте железничке пруге онамо би се развила велика индустрија дрвета и његов велики извоз на страна тржишта, наравно ако би се ова јадранска пруга спровела, те би од самога тога Црна Гора престала бити пасиван крај, узевши у обзир још и то, да су шуме у Црној Гори племенска и братствена својина, а нису државне шуме.

Зетска бановина је опет по превасходству сточарски крај, јер по пашњацима стоји на другом месту у држави, т.ј. одмах после Вардарске бановине, која долази на прво мјесто у Југославији. Провођењем ове пруге искоришћавало би се огромно сточно богатство у сталном извозу на страна тржишта разноврсне стоке и сточних производа.

Водена снага онамошњих ријека: Зете, Мораче, Таре, Лима и других могла би се лако искористити у сврху електрификације и подизања индустријских предузећа.

Велико богатство разноврсне рибе, којом обилују онамошње воде, нарочито: Скадарско, Плавско, Биоградско (код Колашина) и Црно језеро код Дурмитора, као и онамошње ријеке, које такође обилују свакојаком рибом, успоставом ове железничке пруге омогућиле би да се развије привреда рибарства. Нарочито је Скадарско језеро веома богато са рибом, које има једну специјалну врсту риба — укљеве. (Михаило Ђурић: То су сараге!) Да, овде се зову сараге, а тамо се зову укљеве, што је један онамошњи специјалитет. Од те врсте риба прави се и вештачки бисер. Када би се спровела та железничка пруга, рибно благо би се искористило и развила би се једна јака и корисна индустрија.

Познато је такође богатство јужнога воћа, којим обилује црногорско Приморје. Црмница и долина Зете. Спровођењем ове пруге увелико би се развила и привреда воћарства. Овако све ово лежи мртво и неискоришћено.

Међутим, познато је, да је Црна Гора од давнина била омиљена атракција за странце, а најпре због њене легендарно-херојске и вековне борбе са Турцима. Сада, успостављањем добрих саобраћајних веза Црна Гора би са њеним ванредним природним лепотама привукла велики број посетилаца, тако да би се развио туризам, који би донео велике користи за онај крај. Многобројни посетиоци долазили би да виде њене ванредне природне лепоте, почевши од улцињске плаже, најлепше плаже на Јадрану, па до снежних планина Комова, Ловћена, Дурмитора и других, тако да бисмо ми од некадашње југословенске Спарте, а данас пасивног краја, имали југословенску Швајцарску, само још са том разликом, што црногорске обале заплускују таласи нашег Јадрана, што Швајцарска нема.

Важност ове јадранске пруге јавно је истакао стручни и познати национални радник, син нашег Приморја, др. Рудолф Сарделић, на једној конференцији стручњака по овом питању, одржаној 1920 године у Београду. Ево шта је рекао др. Сарделић, господо:

Ми се морамо сјетити Црне Горе и о њој водити рачуна, и то не само са гледишта рачунског и трговачког. Ја остављам Србију изван спора. Али сви ми без разлике имамо да испунимо један велики дуг, дуг захвалности према тој земљи, која је 500 година држала жижак слободе, независности и народне свијести, бранећи не богатство, него слободу и српско име, вијековима за њих крв лијући. Излаз Србије на море, то је платформа, на којој је народна мисао поставила своју главну и одлучну борбу. Борбу и побједу. Код царинског рата са Аустријом остала је ријеч: „Излаз на море“. То је прва и ништа мање одлучна, него оне крваве борбе које су вођене за нашу слободу. У тој борби тражен је излаз и прављена комбинација излаза на море, ка Солуну, затим Драчу и Медови. Сад би била грехота да се учини скок преко оне сиротиње доле, а да се не помисли је ли то право, и да ли за то има разлога. Ја мислим, да државни интерес захтјева, да се препоруче они крајеви, којима сигурно имали највећег удјела у историји, и остали баш ради те борбе у оном страшном застоју, који се најбоље огледа у томе, што у Европи имамо двије земље без железница, а то су: Једна земља Самоједа, а друга крајеви у сливу Дрине и јужно од ње, и Голијске Мораве. Ми морамо и мимо других рачуна гледати што смо дужни за те крајеве. Је ли право да ти крајеви остану у том стању? Немојте заборавити да је баш у тим крајевима колијевка наше старе државе: Зета и Рашка и наша Тоскана. Ми тим крајевима и нашим претцима дугујемо велики дуг захвалности. Црногорци се ни живи не чују, а још мање да су захтјевали какав дуг захвалности. Да у нашем народу има више осјећања тога дуга, све би се то друкчије догађало, него што се догађа. Наша држава имала би да изврши излаз преко Црне Горе на море у првом реду, јер то одликује и захтјева наше јединство. Онај свијет, који је једнога духа са Србијом и са нама, дао је све и сва за наше јединство, и није никога уцјењивао као други што су стављали захтјева.

Ево већ деветнаеста година од уједињења, а седамнаеста како је подигао глас овај син нашега лијепога Приморја, а да ниједна влада до сада у оним крајевима није израдила ни једног километра железница. Међутим, по службеним подацима од уједињења изграђено је и у изградњи је преко 2000 километара железничке пруге. Све ове железничке пруге изграђене су у другим покрајинама наше заједничке државе, које су већ располагале са једном железничком мрежом од преко 9000 километара, међу којима има и дуплог колосека.

Има једна народна изрека, која вели: Није ми жао на мали дио, него ми је жао на криви дио. (Смех) Но нажалост, у нашем случају, не може се ни ова изрека примјенити, пошто нема ни малог ни кривога дијела. Црногорци дакле немају никаквог дијела.

Ред је био, правда је захтијевала, ако не друго, а оно да се ономе крају да барем онај дио, који му сразмјерно другим покрајинама припада. И пошто баш они крајеви нијесу имали железницу

никако, док су је сви други имали, требало је одмах по уједињењу приступити изградњи Јадранске пруге, па макар је изграђивали по 15 километара годишње.

А у случају помањкања сопствених средстава, владе су могле и требале узети у обзир за тај недотек и црногорске репарације, које су додјелене Црној Гори на мировној конференцији у Паризу, што није учињено, већ су ове репарације употребљене већим дијелом на друге државне потребе.

Но бескорисно је сада говорити, што се могло и што је требало урадити, а пропуштено је, већ одмах треба прећи са ријечи на дјело. Треба одмах приступити изградњи Јадранске пруге и, ако се нема сопствених средстава, изградњу исте повјерити приватном капиталу, као што се то чини и у другим крајевима наше државе.

Нека у Црногорцу оживи нада, нека му се ојача вјера и увиди, да је он стварно син једне велике и снажне нације и члан једне моћне државе и да се он имао зашто борити 500 година.

А сада ми дозволите, господо, да овом приликом истакнем и једно друго питање, које је такође од првокласног значаја за Црну Гору, а и за целину, а то је питање хидротехничкога уређења Скадарског језера.

Треба напоменути, да је овај проблем заједнички и нераздвојан са сусједном Краљевином Албанијом. Израђен је и генерални пројекат за ријешење овога проблема, тако да по њему цијелокупни трошкови ових радова износе 784.440.000 динара, од чега би пало иа Југославију 348.398.000 динара. Ако држава не би могла својим средствима поднијети све трошкове, то би могла подизањем једног иностраног дугорочног зајма под повољним условима (камата 6% а амортизација на 30 година). Од наведених радова Краљевина Југославија имала би ове користи: 1) што ће бити осушене баруштине, које омогућују сталну маларичну епидемију у околним насељима; 2) што се омогућује стална пловидба на Скадарском језеру; 3) што ће се добити 10.321 хектар осушеног првокласног земљишта и 4) што ће се омогућити наводњавање 9.080 хектара земљишта.

Рентабилитет ових радова може се израчунати само с обзиром на мелиорацију земљишта и корист која се од те мелиорације постиже, ако рачунамо 100 килограма пшенице са 200 динара, а 100 килограма дјетелине са 60 динара, и ако претпоставимо да се 35% од земљишта обрађује пшеницом, а 65% дјетелином, добићемо вишак од 45.638.300 динара. Рачунајући да ће се на суму од 348.398.035 динара која је потребна Југославији за извођење напред споменутих радова плаћати 6% камате уз амортизацију уложеног капитала за 30 година, интересенти би плаћали годишње 25.302.380 динара, а остатак од 20.335.320 динара био би чиста добит интересената од изведених мелиорационих радова.

Према изложеном, извршење хидротехничких радова на Скадарском језеру претставља један велики рентабилни посао само с обзиром на користи од побољшања хигијенских прилика, и побољшања пловидбеног пута на Скадарском језеру и ријечи Бојани, а уз то, што је од особите важности, ријешава се и осигурава једанпут за свагда и питање исхране Црне Горе.

По генералном пројекту дно Скадарског језера имало би се продубити на потезима Скадар — Скала — Плавница — Вир Пазар — Ријека Цр-

нојевања, ради омогућавања редовне пловидбе, зашто је истим пројектом предвиђена и сума од 71.886.336 динара, а који износ наравно улази у суму од 348.398.035 динара, колико у све спада на Југославију за уређење хидротехничких радова на Скадарском језеру. Богатство, пак, разноврсне рибе, којим Скадарско језеро обилује, не би се наведеним радовима умањило, већ би се напротив појачало.

Дакле, ово значи продубљење Скадарског језера, а не исушење, како неки замишљају, и да онда нема рибе. То није тачно, него се језеро продубљава на овим потезима и онда има више рибе.

Но, како је ово питање нераздвојно везано са суседном Краљевином, и пошто је она заинтересована као и Краљевина Југославија, то би требало ступити у контакт са албанском владом и наћи начин да се приступи овом хидротехничком регулисању Скадарског језера. Ја мислим да би се то могло постићи, јер смо ми сада у добрим односима са Албанском Краљевином и имамо чак, чини ми се, и трговински уговор са њоме од пре годину двије дана.

Допустите ми сада да говорим о једном другом питању. Црногорцима се чини једна неправда, а та је, што од 1920 године Црногорци немају свога претставника у Краљевској влади. Они дакле немају учешћа у државној управи, и свакако да то није право и добро урађено. Црна Гора је, као што знате, одмах после Косовске трагедије почела да зида темеље ове данашње државе крвљу и костима својих синова. Леонида је сјајно бранио Термопиле са 300 Шпартанаца и славно пао у тој одбрани. Он би можда одбранио Термопиле, да га није Ефиалта издао. Али то је једна епизода, док је Црна Гора 500 година бранила југословенске Термопиле и одбранила их, па ваљда је и право да она има удела у управи ове земље, за коју је она толике борбе водила и темеље њене зидала.

Господо, она је била до Уједињења, као што знате, једна национално чиста народна држава српска. Она је имала и један свој велики углед у међународној европској заједници, имала је такав један углед да је Александар Ш. руски цар, сећате се добро сви, господо сенатори, ценећи ту вечиту борбу Црногораца за не само српску, југословенску него и за свесловенску мисао на Балкану, кад је све било роб и гроб, како каже у оној својој историској здравици: „Пијем, подижем ову чашу у здравље мога јединог и верног пријатеља кнеза Црне Горе“.

Поред осталих словенских, српских и других страних писаца, публициста и песника, и Енглез Тенисон, велики песник енглески, овако је глорификовао Црну Гору:

„Подигли сте се до висина, до којих узлећу ваши царски орлови. На тој висини очувасте част, вјеру и слободу од турских хорда пет стотина љета. И обојен крвљу полумјесеца, покуњен се од вас враћаше! О најмањи међу народима, камени тврди престоле слободе! Борци, који пет сто љета сузбијате Исламова јата! О велика Црна Гора! Од када се око твојих гора вију облаци, не роди се сој храбријих горштака!“

Па, господо, да чујете молим вас, шта каже наш уважени армијски генерал Милош Недић у његовој књизи „Српска војска на албанској Голготи“, на страни 63/64, а коју су књигу Главни генералштаб и Министар војске и морнарице прегледали, одобрили и препоручили:

„Црногорска војска била је чисто народна војска, војска са свима манама ове организације, рђаво формирана, слабо наоружана, недовољно и рђаво храњена, недовољно командована и политичким и другим агитацијама силно растројена. Таква каква јесте, она није представљала сигуран инструмент за вођење једног модерног рата. И ако је та војска била овако опремљена ипак је она сама собом и оваква историји српског народа приложила многе сјајне подвиге и величанствене побједе против једне велике царске војске, потпуно опремљене и обучене за модерно ратовање. Црногорци су јунаци и они су учинили све за бесмртну славу српског оружја, за њих саме није учинио готово нико ништа.

У великој катастрофи, коју је доживела српска војска, нарочито у оном периоду повлачења ка Јадранском Приморју, учинила је и услуге које се ничим и никада накнадити не могу. Услуге, које је могао да учини само брат за брата. Она је, на једном дугачком фронту близу 500 километара, од ушћа Дрима па на Боку Которску, Херцеговину и Новопазарски Санџак, закриљивала јуначки својим грудима повлачење српске војске. Да је црногорска војска у овим трагичним тренутцимапустила, и тиме омогућила да се изведе аустријски маневар о опкољавању српске и црногорске војске по замисли аустроугарске врховне команде, не би било трага од српске војске, а српски народ не би био оно што је данас. Закваљујући само великом осећању србизма и братства, црногорска војска је исграјала и потврдила и овога пута старо увјерење о црногорском дијелу српског народа: да је пун чојства и јунаштва.“

Е, па, господо, ваљда је право и ваљда је то разлог да Црна Гора има свога претставника у Краљевској влади и да има учешћа у управи ове земље.

Сад бих имао још нешто да кажем.

Ви знате, а то је у осталом и опште позната чињеница, да је Црна Гора пасиван крај и да у њој нема ни поседа, ни фабрика, ни индустријских предузећа, ни трговине. И шта онда бива? Омладина Црне Горе је упућена, један добар проценат те омладине је упућен на школовање, јер нема где друго. Од ових опет један мањи проценат дође до универзитета у Београду. Некако се како тако прогура, а овамо остане апсолутно без средстава. Нема нигде никакве помоћи и на њега се не окреће нигде нико.

Стога ја тражим, да се при Министарству просвете установи један фонд, из кога би се издржавали сиромашни, исправни и ваљани студенти Београдског универзитета из Црне Горе, а висину тога фонда би Министар просвете сваке године утврђивао према потреби. Овај фонд има постојати све дотле, док се економско стање Црне Горе не подигне на степен економског благостања осталих покрајина. Јер, кад се није учинило да се спроведе веза са Јадранским морем, да се регулише Скадарско језеро итд., што је била дужност досадашњих Влада, онда треба бар ово установити.

Опште су познати разлози за ово тешко економско стање Црне Горе. Црна Гора је окарактерисана и призната као пасиван крај наше државе. Известан проценат њене омладине се шкољује и остаје без средстава да може наставити универзитетско образовање. И хумани и морални обзир, поглавито национални и државни разлози налажу, да се овим младим људима пружи могућност шко-

ловања и да се сачувају од искушења штетних утицаја разорних елемената.

Даље, господо, ред би био и корисно би било кад би у Црној Гори успоставили једну подофицирску школу. Јер, као што знате, то је један елемент, првокласан војнички материјал и ту би омладина из првог, другог и трећег разреда гимназије дошла у ту школу и онда би се задовољили и они и њихови родитељи па због тога и мислим да би је требало установити.

Што се тиче свега овога економског стања, као што видите рђавога у Црној Гори, ја се ограђивем и кажем ово: да се данашњој Влади г. др. Милана Стојадиновића не може то приписати у грех. Ово су последице, ово су резултати процих Влада још од уједињења, јер Влада г. др. Милана Стојадиновића је тек од предпрошле године — нема годину и по дана — а она је за ту годину и по лана показала добру вољу и учинила напоре да озбиљно лечи то тешко економско стање у Црној Гори.

Ја нећу да говорим уопште него просто да конкретизирам. Преклањске године владала је велика суша у целом свету па и у нашој држави и уништила је многе усеве. А шта мислите за кршну Црну Гору? Ту је спржена сва летина. Претседник Краљевске владе г. др. Милан Стојадиновић — ја му са овога места морам одати признање — долази у тај очај као Претседник Владе, по оној врућини и каже Црногорцима: „Не бојте се“, и одмах отвара железничку пругу Никшић — Билеће, и одмах је запослено 4.000 радника, па онда отвара гимназију на Цетињу која кошта неколико милиона и ту су се запослили многи радници па онда отвара пут Платије—Манастир Морача и ту се запослило много радника. Ту је дат кредит од 4 до 5 милиона динара итд. Ја морам да му ово признам и да кажем овој данашњој Влади да она чини напоре да помогне Црној Гори, а још више надам се и верујем у то.

Питање Јадранске пруге, као што знате, веома је важно и ја верујем и надам се да ће данашња Влада, као што је већ показала добру вољу, збиља што пре приступити изградњи Јадранске пруге. Сем те пруге има и пруга Устипрача—Фоча—Гацко—Никшић—Подгорица—Приморје. Баш ми је казао г. Министар саобраћаја да ће се гледати, да се та пруга што пре изгради, јер ће се употребити наша сопствена средства за њено изграђивање.

За пругу Рашка—Нови Пазар—Подгорица—море можда ће бити потребно дуже времена докле се изгради, јер ће Влада можда морати да тражи зајам на страни за изградњу те пруге. Ја верујем, да је нарочито ово железничко питање у озбиљним рукама и надам се да ће ускоро повољно бити решено. Такође се налам, да ће се ускоро решити и питање Скадарског језера, јер је то питање у интересу не само наше него и Албанске владе, па се налам да ће доћи до скорашњег споразума у том погледу са Албанском владом и да ће се што пре приступити регулисавању Скадарског језера по нашем генералном плану, што га већ имамо и што сам га већ прочитао.

На основу свега овога ја тражим као претставник Црне Горе, да се што је пре могуће приступи изграђивању Јадранске пруге Рашка—Нови Пазар—Подгорица—Приморје.

Друго, да се такође што пре приступи преговорима са Краљевском албанском владом у погледу постигнућа споразума за остварење хидротехничког уређења Скадарског језера. Даље, да од сада

па у будуће Црна Гора стално буде претстављена, заступљена у Краљевској влади бар једним Црногорцем. Тако исто потребно је да се Црногорци постављају, наравно они који имају потребне услове за то, и на друге више политичке положаје, а не да се они обилазе, као што је то до сада било. Ја нигде не видим, ни у једном Министарству, ни једног Црногорца начелника, ни помоћника Министра. Како то, господо?! Црногорци су заслужили да се о њима води рачуна. То сте, господо, могли видети и уверити се из свега овога што сам овде изнео.

Толико сам, господо сенатори, имао да кажем, и верујући да ће Краљевска влада ове моје оправдане захтеве прихватити и остварити их, гласаћу за предложени буџет. (Одобравање на десници).

Потпретседник Милан Симоновић: Господо сенатори, пре него што бих закључио данашњу седницу, слободан сам да вам предложим за наредну седницу овај дневни ред: Наставак претреса у начелу предлога буџета државних расхода и прихода са предлогом Финансијског закона за 1937/38 годину.

Прима ли Сенат предложени дневни ред? (Прима.) Пошто Сенат прима предложени дневни ред, то вечерашњу седницу закључујем, а наредну заказујем за сутра, 19 овог месеца, у 9 часова пре подне.

Седница је закључена у 21.30 часова.